

# **Invalidnost u štampi: istraživanje o tome kako su invalidnost i osobe sa invaliditetom prikazani u štampanim medijima u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji u 2006. godini**

**Radni dokument**



**Evropske inicijative za  
demokratiju  
i ljudska prava (EIDHR)\***

\* Ovaj radni dokument je nastao uz finansijsku podršku Evropske Unije. Sadržaj ovog izveštaja je isključivo odgovornost Handicap International-a za jugoistočnu Evropu, i ni na koji način se ne može smatrati da oslikava stavove Evropske Unije.

## **NAPOMENA**

Materijali objavljeni u serijalu Disability Monitor Initiative (Inicijativa za praćenje tematike invalidnosti) nisu zvanična izdanja Handicap International-a. Regionalna kancelarija Handicap International-a za jugoistočnu Evropu ih objavljuje kao deo regionalne inicijative za izgradnju znanja o invalidnosti u tranziciji. Izveštaji I radovi predstavljaju preliminarne analize koja se prosleđuju ključnim akterima i činiocima radi podsticanja razmene mišljenja i debate. Nalazi, tumačenja i zaključci u ovom izveštaju u potpunosti pripadaju autorima i nikako ih ne treba pripisivati Handicap International-u, njegovim donatorima ili partnerima. Za primerke ovog izveštaja, molimo Vas kontaktirajte regionalnu kancelariju Handicap International-a za jugoistočnu Evropu ili posetite vebisajt Inicijative za praćenje tematike invalidnosti, [www.disabilitymonitor-see.org](http://www.disabilitymonitor-see.org).

© Primerci ovog izdanja su besplatni, ali Handicap International ima pravo nad publikacijom, zbog čega se izvor mora spomenuti.

## **INICIJATIVA ZA PRAĆENJE TEMATIKE INVALIDNOSTI**

[www.disabilitymonitor-see.org](http://www.disabilitymonitor-see.org)  
[editor@disabilitymonitor-see.org](mailto:editor@disabilitymonitor-see.org)

## **REGIONALNA KANCELARIJA HANDICAP INTERNATIONAL-A ZA JUGOISTOČNU EVROPU**

Velisava Vulovica 1  
11040 Beograd  
Srbija  
[office@hi-see.org](mailto:office@hi-see.org)

## **KANCELARIJE HANDICAP INTERNATIONAL-A U JUGOISTOČNOJ EVROPI**

Beograd, [office.belgrade@hi-see.org](mailto:office.belgrade@hi-see.org)  
Priština, [office.pristina@hi-see.org](mailto:office.pristina@hi-see.org)  
Sarajevo, [office.sarajevo@hi-see.org](mailto:office.sarajevo@hi-see.org)  
Skoplje, [office.skopje@hi-see.org](mailto:office.skopje@hi-see.org)  
Tirana, [office.tirana@hi-see.org](mailto:office.tirana@hi-see.org)

# ZAHVALNICA

---

## **Autor**

Lisa Adams

## **Istraživanje**

Lisa Adams, Daniela Nikolić i Ivana Milinčić

## **Saradnici**

Božidar Denda  
Gordana Rajkov  
Goran Pavlović  
Indira Špiljak  
Vanja Čolić  
Vesna Nestorović

## **Logistička i tehnička podrška**

Ajhan Saraqi  
Bojana Bego  
Fredrik Stockhaus  
Nexhat Shatri  
Sonja Vasić

## **Prevod**

Suzana Stojković, Etleva Bisha i Merita Myftari

## **Radni dokument je nastao zahvaljujući finansijskoj podršci**

Evropske inicijative za demokratiju i ljudska prava (EIDHR)\* i Handicap International-a

\* Ovaj radni dokument je nastao uz finansijsku podršku Evropske Unije. Sadržaj ovog izveštaja je isključivo odgovornost Handicap International-a za jugoistočnu Evropu, i ni na koji način se ne može smatrati da oslikava stavove Evropske Unije.

# SADRŽAJ

---

Sažetak .....	5
Glosar.....	7
I. Uvod.....	8
II. Terminologija .....	10
III. Izvori vesti .....	19
IV. Kako je invalidnost prikazana u štampi.....	23
V. Kako su osobe sa invaliditetom predstavljene u štampi .....	30
VI. Saveti sa terena za uspešno medijsko izveštavanje.....	34
Preporuke.....	39
Bibliografija.....	41
Aneks 1: Izvori za odgovorno izveštavanje o pitanjima invalidnosti i učitivo i uljudno prikazivanje osoba sa invaliditetom u štampanim medijima .....	42
Aneks 2 : Opšta medijska klima u zemljama gde je sprovedeno istraživanje.....	61

*“Osobe sa invaliditetom uglavnom zavise od pomoći neke druge osobe i ima mnogo toga što ne mogu da urade sami. Pogotovo ne onih 3,500 ljudi koji žive bez određenog dela tela.”*  
**Večernje novosti, “NISMO MI NEVIDLJIVI” 22.10.2006.**

Ovakva vrsta prikazivanja osoba sa invaliditetom u štampi kao zavisnih, nesposobnih i dehumanizovanih nije neuobičajena u regionu. Ovakvo izveštavanje je bez sumnje, snishodljivo, derogirajuće i ispunjeno stereotipovima koji se ponavljaju u ovako neodgovornom novinarstvu. Demokratski medij informiše i ohrabruje sve članove društva i podstiče demokratske vrednosti. Zasnovan je na toleranciji i trebalo bi da unapređuje ljudska prava kao i poštovanje različitosti.

Sada je trenutak za stručnjake u oblasti medija da postanu odgovorniji u svom izveštavanju. Takođe je i odgovornost društva da zahteva demokratskije medije, a članovi civilnog društva imaju dužnost da svoju poruku pošalju u štampu tako da se njihov glas jasno čuje. Pošto zagovornici pitanja invalidnosti naporno rade na promovisanju prava osoba sa invaliditetom i zaustave institucionalno diskriminisanje, ovakva vrsta negativnog portretisanja osoba sa invaliditetom u trenutku poništava njihov rad. Medijsko izvrtanje slike invalidnosti značajno doprinosi diskriminatorskim praksama i negativnim stavovima prema osobama sa invaliditetom.

Ovo istraživanje je pokušaj da se sagladaju glavni trendovi u oblasti izveštavanja o invalidnosti u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji kako bi se otkrili neki od vodećih problema u medijskom oslikavanju pitanja invalidnosti i samih osoba sa invaliditetom.

Prvi veliki zaključak jeste da u sve tri zemlje postoji nedosledno korišćenje invalidske terminologije. Novinari uglavnom upotrebljavaju neprikladan jezik i ponekad izuzetno uvredljive izraze za opisivanje osoba sa invaliditetom. Ono što je takođe evidentno jeste da potpuno odsustvo doslednosti u terminologiji ukazuje na to da stručnjaci u medijima, kao i drugi akteri koji su intervjuisani za štampu, nemaju jasnu predstavu o tome koja je terminologija prikladna ili preporučena od strane zajednice osoba sa invaliditetom.

Drugo, brojni su izvori vesti kojima se novinari obraćaju kada pišu o temi invalidnosti uključujući državnu elitu, stručnjake, zagovornike pitanja invalidnosti i roditelje. Međutim, kad god je članak bio o invalidskom pitanju sa političkim značajem kao što je zakonska reforma, državna elita i/ili stručna lica bili su jedini izvori vesti. Zagovornici pitanja invalidnosti takođe su bili izvor vesti ali uglavnom u člancima koji se odnose na aktivnosti njihovih organizacija. Ono što je definitivno bilo jasno je da novinari ne odlaze kod osoba sa invaliditetom lično kada izveštavaju i retko ih intervjuišu ili citiraju u svojim tekstovima, pa sledstveno tome, glas osoba sa invaliditetom nije ni prisutan u štampi.

Jedan drugi zaključak je da je izveštavanje o invalidnosti, u najvećoj meri, stavljeno u okvir medicinskog modela u kome je invalidnost predstavljena kao pitanje socijalne zaštite. Veliki je broj novinskih članaka o naknadama za invalidnost i koliko one koštaju državu, pri čemu se o osobama sa invaliditetom govori u kategorijama na osnovu njihovog oštećenja. Pored toga što je krajne nehumano, u mnogim od ovih članaka naglasak je na specijalizovanim uslugama i programima koje vode stručnjaci čime se pojačava mit da su osobe sa invaliditetom zavisne i da ne treba da budu deo mejnstrim društva.

Ono što najviše uznemirava je što su osobe sa invaliditetom često oslikane kao ‘drugi’ upotrebom stereotipova u štampi. Stereotipovi su diskriminišući i osobe sa invaliditetom lišavaju dimenzije ljudskosti. Ovakve stigmatizujuće slike se ponavljaju u medijima čime se omogućuje trajanje negativnog poimanja osoba sa invaliditetom.

Međutim, postoje i primeri izveštavanja o invalidnosti koje se odvaja od ovakvog trenda. Ima članaka koji pitanje invalidnosti sagledavaju iz perspektive socijalnog modela koristeći pri tome prikladnu terminologiju bez korišćenja stereotipova. U ovim slučajevima novinar se obraća aktivistima iz zajednice osoba sa invaliditetom. Često je slučaj da su osnažujuće članke pisali zagovornici pitanja invalidnosti koji su uspešno saradivali sa medijima kako bi svoju poruku preneli u štampu. Ovi članci preispituju preovlađujuće stereotipove koji se pojavljuju u medijima i osvetljavaju pitanja invalidnosti iz drugog ugla. Posao ipak još nije dovršen i ima još mnogo toga što treba uraditi kako bi se podržao pokret osoba sa invaliditetom i njihov rad sa medijima u cilju promene načina prikazivanja osoba sa invaliditetom i pitanja invalidnosti uopšte. Ovaj izveštaj će pokušati da ilustruje uobičajene trendove u medijskoj praksi prilikom izveštavanja o invalidnosti kako bi se olakšala debata između zagovornika pitanja invalidnosti i predstavnika medija u

pronalaženju najboljeg načina za uzajamnu saradnju u cilju menjanja načina izveštavanja o invalidnosti sa negativnog portretisanja koje stigmatizuje osobe sa invaliditetom na izveštavanje koje će normalizovati pitanja invalidnosti na pozitivan način.

**Emitovanje** je distribucija audio i/ili video zapisa koji prenose program auditorijumu. Auditorijum može biti široka javnost ili relativno velika podgrupa, kao što su deca ili omladina.<sup>1</sup>

**Broadsheet / "Velike" novine:** "Velike" novine, tako nazvane jer su štampane na papiru velikih dimenzija (npr. 40x56 cm za *Sydney Morning Herald*). Danas se termin uglavnom koristi za novine sa kvalitetnijim izveštavanjem (i to često kao kontrast izrazu "tabloid").<sup>2</sup>

**Copy editor/Korektor:** urednički deo posla gde se unose promene u formatiranju teksta i radi preprema za štampu

**Organizacije osoba sa invaliditetom (OOSI):** izraz koji se uobičajeno koristi za označavanje organizacija osoba sa invaliditetom. Osnovna karakteristika OOSI je ta da osobe koje ih predvode (na "vozačkom mestu" u organizaciji) moraju da budu osobe sa invaliditetom. Pored toga, misija organizacije bi trebalo da bude orijentisana ka predstavljanju osoba sa invaliditetom i promovisanju njihovih prava.

**Urednik:** novinar koji rediguje i ispravlja priče novinara - reportera<sup>3</sup>

**Glavni i odgovorni urednik:** uređivač na samom vrhu

**Uvodnik:** članak kojim urednik izražava svoje mišljenje<sup>4</sup>

**Prilog:** priča u kojoj je akcentat stavljen na nekoj činjenici koja nema samo vrednost vesti

**Naslov:** naslov vesti ili novinske priče<sup>5</sup>

**Managing Editor/ Rukovodeći urednik:** Urednik koji uređuje dnevne rubrike i pravi izbor materijala za vesti<sup>6</sup>. (*nadležnosti i hijerarhija uredništva se razlikuje od medijske kuće do medijske kuće i njihove interne strukture – prim.prev.*)

**Sub-editor:** Glavni korektor

**Socijalni model invalidnosti:** Socijalni model insistira da osobe sa invaliditetom nisu u situaciji invalidnosti zbog svog nedostatka već ih socijalne, kulturne, ekonomske i barijere u okruženju sprečavaju da uzmu jednakog učešća u društvu kao svi ostali. Ova paradigma ne posmatra invalidnost kao individualni medicinski problem već više kao socijalni. Ovakav okvir podrazumeva drugačiji skup političkih prioriteta uglavnom zasnovanih na uklanjanju barijera i sa naglaskom na ljudskim i građanskim pravima.<sup>7</sup>

**Stereotip:** široko rasprostranjena ali uvrežena i pojednostavljena predstava ili ideja o određenoj vrsti ljudi.<sup>8</sup>

**Tabloid:** novina koja je približne veličine presavijenoj "Velikoj" novini<sup>9</sup>

---

<sup>1</sup> <http://en.wikipedia.org/wiki/Broadcast>

<sup>2</sup> <http://www.classcoop.sunherald.com.au/terminology.asp>

<sup>3</sup> <http://www.classcoop.sunherald.com.au/terminology.asp>

<sup>4</sup> <http://special.thetimesnews.com/nie/terms.php>

<sup>5</sup> <http://special.thetimesnews.com/nie/terms.php>

<sup>6</sup> <http://special.thetimesnews.com/nie/terms.php>

<sup>7</sup> Bill Albert, "Briefing note: The Social Model of Disability, Human Rights and Development", (Disability KaR Research Project: 2004):3.

<sup>8</sup> Cooke, Caroline; Daone, Liz; Morris, Gwilym, "Stop Press: How the Press Portrays Disabled People" (Scope: London, 2000): 42.

<sup>9</sup> <http://www.classcoop.sunherald.com.au/terminology.asp>

# I. UVOD

---

*“Osobe sa invaliditetom uglavnom zavise od pomoći neke druge osobe i ima mnogo toga što ne mogu da urade sami. Pogotovo ne onih 3,500 ljudi koji žive bez određenog dela tela.” Večernje novosti, “NISMO MI NEVIDLJIVI” 22/10/2006*

*Ovakva vrsta prikazivanja osoba sa invaliditetom u štampi kao zavisnih, nesposobnih i dehumanizovanih nije neuobičajeno u regionu. Ovakvo izveštavanje je bez sumnje, snishodljivo, pogrdno i ispunjeno stereotipovima koji se ponavljaju u ovako neodgovornom novinarstvu. Demokratski medij informiše i ohrabruje sve članove društva i podstiče demokratske vrednosti. Zasnovan je na toleranciji i trebalo bi da unapređuje ljudska prava kao i poštovanje različitosti. Vreme za stručnjake u oblasti medija da postanu odgovorniji u svom izveštavanju je sada. Takođe je i odgovornost društva da zahteva demokratskije medije a članovi civilnog društva imaju dužnost da svoju poruku pošalju u štampu tako da se njihov glas jasno čuje.*

Mediji imaju bitnu ulogu u današnjoj kulturi i upravo putem medija veći deo javnosti dobija informacije koje oblikuju njihove stavove i vrednosti. Masovni mediji kao što su televizija, radio, novine i tabloidi imaju neverovatno uticaj na to kako će ljudi formirati svoje mišljenje i stavove o različitim temama i grupama ljudi. Tod Gitlin, naučnik u oblasti medija objašnjava, “Masovni mediji su u najmanju ruku, značajna društvena sila u formiranju i ograničavanju pretpostavki javnosti, stavova i raspoloženja javnosti – jednom rečju, ideologije.”<sup>10</sup> Kada je reč o predstavljanju invalidnosti u medijima, ponovo, mediji imaju veliku ulogu u uticanju na način razmišljanja javnosti o tom pitanju i kako se opažaju osobe sa invaliditetom. Ovo je naročito značajno kada se uzme u obzir činjenica da su u mnogim delovima sveta, osobe sa invaliditetom mahom nevidljive jer se suočavaju sa velikim institucionalnim, arhitektonskim, profesionalnim barijerama ali i barijerama u stavovima ljudi što njihovo učestvovanje i društvu i javnom životu čini dodatno otežanim. Stoga, predstavljanje invalidnosti u štampanim medijima igra važnu ulogu u formiranju ili upravljanju javnim mnjenjem o pitanjima invalidnosti a utiče i na kulturno predstavljanje osoba sa invaliditetom. Ovo je svakako slučaj u jugoistočnoj Evropi gde se osobe sa invaliditetom suočavaju sa mnogim velikim barijerama koje ih ograničavaju u učestvovanju u zajednici.

Medijsko prikazivanje invalidnosti u jugoistočnoj Evropi je umnogome opterećeno diskriminatornim stereotipovima, jer u izveštavanju oslikava invalidnost kao medicinsko pitanje ili pitanje socijalne zaštite a uz to postoji ozbiljna nezastupljenost samih osoba sa invaliditetom u izveštavanju. Priče koje opisuju osobe sa invaliditetom su često razdražujuće i naglašeno sentimentalne prikazujući ih kao nesposobne, ranjive i za sažaljenje. Sa druge strane, novinari često upotrebljavaju jedan preterano sentimentalni ton opisujući osobu sa invaliditetom skoro kao nadljudsku zato što je ostvarila normalan život, kao što je naći posao ili pohađati školu. Međutim, ima nekih znakova da agenda invalidskih prava nalazi svoj put do štampanih medija zahvaljujući radu zagovornika za pitanja invalidnosti.

Sa osnaživanjem pokreta osoba sa invaliditetom u jugoistočnoj Evropi, koji se konsoliduje oko zahteva za jednakim mogućnostima i punom učešću, dolazi i do zaokreta u opažanju invalidnosti kao pitanja ljudskih prava. Mnogi zagovornici pitanja invalidnosti u regionu sada apeluju na javnost da napusti sagledavanje invalidnosti kao medicinskog pitanja ili pitanja socijalne zaštite, već da ga radije posmatraju kao društveno pitanje koje zahteva kraj diskriminišuće prakse i kulturnu promenu da društvo postane inkluzivnije. Na međunarodnom nivou, zajednica osoba sa invaliditetom, zajedno sa rastućim brojem stručnjaka i tvorcima politike, naročito sa nedavnim usvajanjem Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom, zalažu se za stav da nije reč o 'oštećenjima' – individualna funkcionalna ograničenja bilo fizička, senzorna, intelektualna ili skrivena – koja sprečavaju ljude da postignu željeni životni stil, već o restriktivnoj sredini i barijerama koje stvaraju onemogućenost. Stoga, 'invalidnost' se odnosi na kompleksan sistem društvenih ograničenja koja se nameću osobama sa invaliditetom od strane jednog izuzetno diskriminišućeg društva.<sup>11</sup> Promena obrazaca invalidnosti ka obrascu koji je poznat kao socijalni model invalidnosti ugrožena je diskriminišućom predstavom invalidnosti u štampanim medijima.

Ovo istraživanje ima za cilj da napravi pregled kako su invalidnost i osobe sa invaliditetom predstavljeni u štampanim medijima u Bosni i Hercegovini (BiH), Crnoj Gori i Srbiji tokom 2006. pa sve do početka 2007.

---

<sup>10</sup> As quoted in Beth Hellar, “News Coverage of Disability Issues: Final Report for The Center for an Accessible Society” from: Todd Gitlin, *The Whole World is Watching*. (Berkeley, Ca.: University of California Press, 1980): 9.

<sup>11</sup> Colin Barnes, “Disabling Imagery and the Media: An Exploration of the Principles for Media Representations of Disabled People” for the British Council of Disabled People (Rynborn Publishing: Halifax, 1992): 2.



godine. Istraživanje je rađeno tako što su analizirani medijski sadržaji u nacionalnim štampanim medijima. Projekat ne pretenduje da napravi konačnu procenu uloge medija u prikazivanju invalidnosti. Umesto toga, namera mu je da prikaže trenutno stanje t.j. načine na koje se izveštava o pitanjima invalidnosti u ograničenom vremenskom periodu, kako bi se bolje razumeli trendovi trenutnih praksi u medijima i kako bi se ilustrovali stereotipovi koji se ponavljaju u medijima kada se predstavljaju osobe sa invaliditetom. Istraživanje će takođe istaći primere dobre prakse koji pokazuju znakove menjanja standardnog prikazivanja invalidnosti.

### **Cilj istraživanja**

Pokušaćemo da razumemo šta se predstavlja u štampanim medijima vezano za invalidnost, kakav se jezik koristi u vezi sa ovom oblašću, ko daje informacije o pomenutoj temi i o kojim temama se diskutuje. Pored toga, istraživanje pokušava da napravi procenu o vrsti modela invalidnosti ili paradigmi predstavljenim u medijima da bi se bolje shvatili trendovi u medijskom izveštavanju o temi invalidnosti. Istraživanje smo podelili na pet poglavlja u pokušaju da odgovorimo na sledeća pitanja:

**Terminologija:** Koja terminologija prevlađuje u štampi i koji su problemi sa postojećom terminološkom praksom?

**Izvori vesti:** Ko je glavni izvor novosti kada je reč o pitanjima invalidnosti: država i druga elita, stručnjaci, osobe sa invaliditetom ili organizacije koje ih predstavljaju?

**Kako su pitanja invalidnosti predstavljena u štampi:** Koje su teme koje štampa povezuje sa invalidnošću i koje su glavne tematske oblasti o kojima štampa izveštava kada se piše o invalidnosti?

**Koji modeli invalidnosti prevlađuju u štampi:** Da li novinari pišu o invalidnosti u okviru određenog obrasca. Ako je to slučaj, koji modeli su najuobičajeniji?

**Kako su osobe sa invaliditetom predstavljene u štampi i koji su prevlađujući stereotipovi:** Da li mediji ponavljaju stereotipove. Ako da, kako?

### **Metodologija istraživanja**

Izveštaj se zasniva na istraživanju novinskih isečaka iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije tokom 2006. godine. Za Bosnu i Hercegovinu i Srbiju imali smo mogućnost da koristimo bazu podataka novinskih arhiva i pretražujemo sve novinske isečke koji se odnose na invalidnost u 2006. godini. Za Crnu Goru, pratili smo medijsko izveštavanje preko tri najtiražnija dnevna lista od marta 2006. do januara 2007. prikupljajući novinske isečke koje smo potom analizirali. U pokrajini Kosovo pod upravom UN bili smo ograničeni na mali uzorak novinskih isečaka od decembra 2006. do marta 2007. koji nisu dali dovoljno materijala za analizu. Osim toga, članci koje smo skupili sastojali su se od velikog broja novinskih isečaka iz jednog novinskog dodatka o pravima osoba sa invaliditetom, te stoga nisu odražavali opšte novinsko izveštavanje o invalidnosti u pokrajini Kosovo pod upravom UN. Zato nismo bili u mogućnosti da identifikujemo bilo kakve trendove ili obrasce iz tako malog i ograničenog uzorka. U vreme kada je vršeno ovo istraživanje u Crnoj Gori i u pokrajini Kosovo pod upravom UN nije bilo elektronske baze podataka novinskih isečaka na raspolaganju.

Istraživanje ima nekoliko ograničenja. Kao prvo, za svaku zemlju smo imali različite načine skupljanja novinskih isečaka u zavisnosti od toga da li smo imali pristup arhivskim službama. Štaviše, svaka arhivska služba je bila različita po načinu i mogućnostima pretraživanja novinskih članaka, tako da je bilo nemoguće napraviti kvantitativno poređenje zemalja (drugim rečima broj članaka na temu invalidnosti u jednoj zemlji u poređenju sa drugom zemljom). Kao drugo, ovo istraživanje nije ispitivalo lokalno novinsko izveštavanje već samo nacionalne listove. Kao treće, novinski članci su analizirani nakon što su prevedeni na engleski jezik što nesumnjivo znači da su izgubljene neke nijanse i tonovi.

### ***Metodologija za skupljanje novinskih isečaka u BiH***

Baza podataka koja je korišćena za Bosnu i Hercegovinu je INFOBIRO, arhiva štampanih medija i drugih relevantnih članaka i vesti, sa sedištem u sarajevskom Medija centru. Baza podataka sadrži novinske članke iz vodećih dnevnih i nedeljnih listova i časopisa uključujući: „Dnevni Avaz“, „Oslobođenje“, „Dnevni list“, „Nezavisne novine“, „Dani“, „Slobodna Bosna“, „Start“, „Novi reporter“, „Ljiljan“, „Banke BiH“, „ZIPS“, „Poslovne novine“, „Business info“, „Sarajevske sveske“, „Naši dani“, ONASA Novinska agencija (opšti i privredni servis) od 2004. godine pa nadalje. Nekih 70 % sadržaja ovih štampanih medija unose se i u digitalnu arhivu svakodnevno. Baza podataka omogućuje pristup člancima u skeniranom formatu kao što izgledaju i na štampanoj strani. Sadrži približno 100,000 novinskih članaka za 2006. godinu. Istraživanje

štampe Handicap International-a pokrilo je period od 1. januara do 31. decembra 2006. Ukupan broj novinskih isečaka u bazi podataka INFOBIRO-a za 2006. godinu iznosi približno 100,000, dok je ukupan broj novinskih članaka na temu invalidnosti približno 1,097.

### ***Metodologija za skupljanje novinskih isečaka u Srbiji***

Baza podataka koja je korišćena u Srbiji je EBART arhiva medijske dokumentacije, koja sakuplja i čuva novinske isečke od 2003. (od 2005. godine prate se i elektronski mediji). Vodeći distributeri elektronskih i štampanih medijskih sadržaja u Srbiji su pretplaćeni na EBART koji takođe organizuje obuku za novinare kako da rukuju elektronskom bazom podataka. Kako skuplja novinske članke iz 15 vodećih dnevnih i nedeljnih listova, EBART je do sada arhivirao ukupno 800,000 članaka, od toga približno 190,000 u 2006. godini. Baza podataka je jednostavna za pretraživanje i moguće je detaljnije odrediti kriterijum pretraživanja. Takođe, na raspolaganju su već postojeće definisane kategorije, prema temi, ustanovi, političkoj stranci, geografskoj jedinici, osobi, itd. Činjenica da je invalidnost uvršćena među opšte teme od 2007. takođe govori o stepenu svesnosti kada je reč o pitanju invalidnosti.

### ***Metodologija za skupljanje novinskih isečaka u Crnoj Gori***

Štampani mediji koji su praćeni u Crnoj Gori za svrhu ovog istraživanja bili su „Dan“, „Vijesti“, i „Pobjeda“ – tri najtiražnija dnevna lista. Praćenje je vršeno od marta 2006. do januara 2007. Ukupan broj prikupljenih novinskih članaka je 89 a prikupljeni su tradicionalnom metodom hartijskih novinskih isečaka. Novine su bukvalno pripremane za svaki članak koji se odnosi na temu invalidnosti i članci su isečani i sakupljeni za analizu.

## II. TERMINOLOGIJA

---

### **Terminologija: zašto je važna?**

Jezik koji se koristi u medijima ima ključnu ulogu u oblikovanju društvenih stavova o osobama sa invaliditetom. Terminologija korišćena za oslikavanje osoba sa invaliditetom je ključna, ne samo za oblikovanje društvenih stavova već i za stvaranje i pojačavanje stereotipova. Glavni nalazi ovog istraživanja u vezi terminologije su da postoji potpuni nedostatak doslednosti termina koje novinari koriste. Vrlo često će se jedan izraz upotrebljavati naizmenično da označi različite stvari kao što je izraz deca sa posebnim potrebama, što u jednom kontekstu označava samo decu sa intelektualnim invaliditetom a u drugom jednu širu grupu svih osoba sa invaliditetom. Izraz 'osobe sa invaliditetom', koji obuhvata ljude sa svim vrstama invaliditeta, često se koristi da označi samo osobe sa fizičkim nedostatkom dok se ponekad ispravno koristi da označi različitu grupu ljudi. Još više zbunjuje upotrebljavanje različitih termina u jednom istom članku. Nije neuobičajeno naći čak pet različitih izraza u jednom članku za opisivanje osoba sa invaliditetom, čime se šalje zbunjujuća poruka javnosti u pogledu umerene terminologije u oblasti invalidnosti.

I dalje postoji veliki broj uvredljivih izraza koje novinari upotrebljavaju, uprkos rastućoj upotrebi izraza „osobe sa invaliditetom“, koji ima i široku podršku i upotrebu u pokretu osoba sa invaliditetom u regionu. Naročito uvredljivi izrazi kao što su „hendikepiran“, „bogalj“, „retardiran“ i „spastičar“ kao i drugo uznemirujuće označavanje ipak uspeva da se pojavi u štampi. Takođe je u širokoj upotrebi izrazi 'mentalna retardacija' i 'osobe koje su mentalno nedovoljno razvijene'. U zemljama koje smo istraživali postoji i tendencija da se osobe nazivaju 'invalidi', 'slepi', 'gluvi' i da se koristi terminologija koja se odnosi na oštećenja kao 'paraplegičari' i 'mišićni distrofičari'. Upotreba prideva kao imenice na ovakav način davno je prevaziđena i već se dugo smatra uvredljivom u odnosu na osobe različitih etničkih grupa (bilo bi nepodesno, primera radi, upotrebljavati izraz 'crnci').<sup>12</sup> Nažalost, uvredljiv i pežorativan jezik čini se da je norma jer se često sreće u člancima koji se odnose na invalidnost. Tako uobičajena upotreba uvredljive terminologije mogla bi da bude pokazatelj da ni novinari ni javnost uopšte nisu svesni da takav jezik vređa.

Prema Majklu Naliju, predavaču na Odseku za novinarstvo Univerziteta u Centralnom Lankašajru, novinari bi trebalo da su svesni da upotreba diskriminatornog ili opterećujućeg jezika može uvrediti neke od njihovih čitalaca, slušalaca i gledalaca: "Novinar ima dužnost – ništa manje od toga – da pokuša da izbegne reči i fraze koje bi mogle da uvrede osobe sa invaliditetom."<sup>13</sup> Pravilnici ponašanja i ažurirani pravopisi mogu

<sup>12</sup> Cooke, Caroline; Daone, Liz; Morris, Gwilym, "Stop Press: How the Press Portrays Disabled People" (Scope: London, 2000): 3.

<sup>13</sup> Cooke, Caroline; Daone, Liz; Morris, Gwilym, ibid: 24-26.

pomoći da se novinari podstaknu u korišćenju neuvredljivih izraza. Na primer, u klauzuli 10 Pravilnika o postupanju Nacionalnog saveza novinara Velike Britanije, slično kao i u Pravilniku saveta za štampu za Bosnu, navodi se: 'Novinar će pomenuti godine, pol, rasu, boju kože, versku pripadnost, vanbračnost, invalidnost, bračno stanje ili seksualno opredeljenje date osobe jedino ako je ta informacije strogo relevantna. Novinar neće ni prouzrokovati niti obrađivati materijal koji podstiče diskriminaciju, podsmevanje, predrasude ili mržnju po bilo kojoj od gore-navedenih osnova. Klauzula 13 Komisije za žalbu po pitanju štampe kaže: "1) Štampa mora da izbegava škodljive ili pežorativne aluzije na temu nečije rase, boje kože, religije, pola ili seksualnog opredeljenja ili bilo kakve fizičke ili mentalne bolesti ili invalidnosti. 2) Mora da izbegava objavljivanje detalja u vezi nečije rase, boje kože, religije, pola ili seksualnog opredeljenja ili bilo kakve fizičke ili mentalne bolesti ili invalidnosti, osim ako su ovakvi podaci od direktne važnosti za priču."<sup>14</sup> Ipak, i sa ovakvim nediskriminatorским pravilima u Velikoj Britaniji, terminologija koja žigoše nalazi svoj put do štampe čak i u nacionalnim medijima visokog profila kao "Guardian", "Times", "Economist" i "BBC".<sup>15</sup>

Nekoliko engleskih novinara je pitano zašto se ovo dešava i evo šta su rekli:

- Neprikladan jezik i naglašeno uzbudljivi naslovi i dalje se koriste kada se izveštava o osobama sa invaliditetom zato što je ovo formula koja je već dugo u upotrebi (Džeki Log, novinar i urednik).
- Veliko je neznanje o pitanju invalidnosti, kako među novinarima, tako i u društvu uopšte. Tako se osoba sa invaliditetom ne posmatra najpre kao osoba koja igrom slučaja ima i neku invalidnost (Džeki Log, novinar i urednik).<sup>16</sup>
- Novinari su obučeni da upotrebljavaju jednostavan jezik i lako razumljive izraze, tako da se 'poluslep' spremno prihvata naspram komplikovanog izraza kao što je osoba oštećenog vida (Majkl Neli, novinar i predavač).<sup>17</sup>

Međutim, novinari imaju težak zadatak sa obzirom na činjenicu da mnogi ljudi koji su intervjuisani koriste različite vidove terminologije čime se stvara mozaik reči što može da bude zbunjujuće za predstavnike medija. Stručnjaci koji rade u oblasti invalidnosti, roditelji, predstavnici Vlade pa čak i osobe sa invaliditetom upotrebljavaju različite oblike terminologije uključujući i izraze koji stigmatizuju, pa je novinarima dodatno teško da znaju šta je prikladno. Za novinara je takođe izazov da pronađe odgovarajuću terminologiju koja je isto tako razumljiva široj javnosti. Novinari pripravnici, kao i oni sa iskustvom, moraju da budu svesni pitanja invalidnosti, a urednici i njihovi saradnici moraju da prođu obuku kako bi osigurali dobro razumevanje invalidnosti. Taj zaokret je prilično jednostavno napraviti. Upotreba pravog jezika u štampi će čak pomoći da se poruka raširi u javnosti po pitanju odgovarajućih izraza koje je preporučljivo koristiti.

### **Uopšteno, najčešće korišćeni izraz u štampi je "invalidi".**

Izraz 'invalidi' (na bosanskom i srpskom jeziku), je imenica koja je u širokoj upotrebi u čitavom regionu. Nekoliko zastupnika pitanja invalidnosti u regionu slažu se da je adekvatan prevod na engleski jezik 'the disabled'. Dok neke medijske kuće koriste neutralne izraze kao 'osobe sa invaliditetom' i dalje je veliki broj novinara koji koriste depersonalizovane izraze kao 'invalidi' ili 'hendikepirani' koje mnogi doživljavaju kao uvredljive pošto ovi izrazi, kako to Kolin Barnes objašnjava, "...lišavaju osobe sa invaliditetom njihove čovečnosti i tako ih svode na objekte."<sup>18</sup> Širom regiona, ovaj izraz se često pojavljuje u samim naslovima novinskih članaka. Stoga se čini da dnevni i nedeljni listovi, kvalitetna štampa i tabloidi, zapravo daju prednost ovakvom jeziku, jer se 'invalidi' pojavljuju već u samom naslovu i u podnaslovima novinskih članaka, pa nema sumnje da ovo umnogome utiče na stav javnosti. Ipak, izraz 'osobe sa invaliditetom' koji je prihvaćen i preporučen termin od većine u pokretu osoba sa invaliditetom, počinje da ulazi u sve širu upotrebu u štampi, izuzev u naslovima gde se pojavljuje samo izuzetno<sup>19</sup>.

Izraz 'invalidi' na bosanskom i srpskom jeziku, je donekle problematičan kada pokušate da ga prevedete na engleski jezik sa obzirom na to da je u korenu reči "invalid" odnosno, biti "ne-validan", "ne-ispravan". Evo šta o ovoj temi kaže Gordana Rajkov iz Centra za samostalni život invalida Srbije: 'Izraz 'invalid' se pojavio u našem jeziku [srpskom] nakon završetka Prvog svetskog rata, i prvenstveno se upotrebljavao za ratne vojne invalide. U to vreme, izraz je precizno označavao osobu sa oštećenjima, koja stoga nije jednaka sa ostalima, ali je isto tako imao konotaciju određenog dostojanstva jer se upotrebljavao da označi ljude koji su se borili i

<sup>14</sup> Ibid: 26.

<sup>15</sup> This is according to research conducted by students of journalism at the University of Central Lancashire.

<sup>16</sup> Jackie Logue, news reporter and editor, as quoted in: Cooke, Caroline; Daone, Liz; Morris, Gwilym, ibid: 24.

<sup>17</sup> Cooke, Caroline; Daone, Liz; Morris, Gwilym, ibid: 25.

<sup>18</sup> Colin Barnes, "Disabling Imagery and the Media: An Exploration of the Principles for Media Representation of Disabled People", (Halifax: The British Council of Disabled People and Rynburn Publishing) 1992: 8.

<sup>19</sup> Barnes, "Disabling Imagery and the Media: An Exploration of the Principles for Media Representation of Disabled People", (Halifax: The British Council of Disabled People and Rynburn Publishing) 1992: 10.

žrtvovali za svoju zemlju. Od tada je izraz opstajao u jeziku [...] i nikada nije imao pežorativno značenje. Izlišno je pominjati da nikada nije ni preveden na naš jezik, što će reći, nikada nije korišćen u svom prevedenom značenju, već uvek u engleskom originalu (što je često slučaj). Otuda je moje mišljenje da pravila koja se primenjuju na neke jezike, kao, recimo, na engleski, nisu potpuno održiva u drugim jezicima jer izraz 'invalid' ima potpuno istu konotaciju kao 'the disabled' na engleskom jeziku, premda reči nisu direktno prevodive<sup>20</sup>.

### **Upotreba terminologije u naslovima**

U 2006, 'invalidi' je najčešće korišćeni termin u oblasti invalidnosti u naslovima novina u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori. U mnogim slučajevima, čak i kada je izraz 'invalidi' u samom naslovu, terminologija u samom tekstu je mešana i neretko se izraz 'invalidi' pojavljuje uporedo sa čitavim nizom drugih izraza.

Pregledanjem bosanske štampe, izdvajamo članak pod naslovom "Invalidi na margini društva" iz lista "Dnevni Avaz" od 08.10.2006, gde se u daljem tekstu koriste izrazi: *osobe sa invaliditetom, invalidi i slepi* dok se 'invalidi' upotrebljava u naslovu. Ili u članku "Domaće tvrtke protiv zapošljavanja invalida" iz "Dnevnog lista" 16.06.2006, novinar naizmenično upotrebljava: *invalidi, lica sa invaliditetom i osobe sa invaliditetom*. U jednom drugom članku koji se zove "Protestni skup: da li invalidi imaju pravo na normalan život?" iz "Oslobođenja" 09.06.2006, mada se izraz 'invalidi' koristi u naslovu, u daljem tekstu se pojavljuju sledeći izrazi: *totalni invalid, ratni vojni veteran, 100% invalid i osobe sa teškoćama u kretanju*.

Pored toga što se u naslovima često pojavljuje izraz "invalidi", sami naslovi su veoma zapaljivi po svojoj prirodi. Neki od primera naslova novinskih članaka gde se pojavljuje izraz "invalidi" obuhvataju:

- *Invalidi pojeli dječiji doplatak (Oslobođenje, 22.07.06)*
- *Nema mjesta za invalide (Dnevni list, 01.06.06)*
- *Hiljadama invalida neophodna pomoć (Nezavisne novine, 03.12.06)*
- *Slijepi udaraju u željezo od panoa (Nezavisne novine, 02.10.06)*
- *Država nas ranjava gore od rata (Dnevni list, 30.06.06)*
- *Protestni skup, imaju li invalidi pravo na normalan život? (Oslobođenje 09.06.06)*
- *Invalidi diskriminirani na svim nivoima (Oslobođenje, 30.06.06)*
- *Dosta nam je profitera: Protest RVI pred zgradom Vlade Tuzlanskog kantona; Vlada ignoriše invalide (Oslobođenje 28.09.06)*
- *Zaboravljeni travnički vojnici: Ne živi se od riječi (Oslobođenje, 29.94.06)*
- *Ratni vojni invalid demolirao zgradu Općine Sapna (Oslobođenje, 20.07.06)*

Međutim, uopšteno govoreći, većina novinskih članaka upotrebljava termin 'invalidi' i jasno je da je to najdominantnija terminologija koja se pojavljuje u štampi. Drugi izrazi koji se vrlo često pojavljuju u bosanskoj štampi su 'ratni vojni invalidi', zatim 'civilne žrtve rata' i 'neratni invalidi'. Ovo je specifična situacija za Bosnu i Hercegovinu jer je aktuelna debata o statusu invalidskih beneficija za ratne vojne invalide i civilne žrtve rata jedno od najznačajnijih političkih pitanja. Broj ratnih vojnih veterana se dramatično povećao u Bosni i Hercegovini nakon završetka rata, pa je sledstveno tome, porastao i broj korisnika penzija za ratne invalide. Pored toga što su beneficije postale veliki izdatak za državu, postoji još jedno goruće pitanje, a to je velika razlika u naknadama koju primaju ratni vojni invalidi u poređenju sa svim drugim osobama sa invaliditetom. Pitanje invalidskog statusa u odnosu na naknade za invalidnost je političko pitanje o kome se trenutno raspravlja u Bosni i Hercegovini, pa je verovatno ovo razlog zbog koga ova tema zaokupljuje veliku pažnju štampe.

U Srbiji postoji sličan obrazac gde termin 'invalidi' dominira naslovima dok se u tekstu članka javlja nedosledno mešanje terminologije:

- *Razgovor o budućoj konvenciji: Beograd domaćin skupa o invalidima, Politika, 21.03.2006*
- *Sajam zapošljavanja invalida, Danas 21.10.06*
- *I invalidi vole atletiku, Blic 27.05.06*
- *I invalidi mogu da priđu šalteru, Blic, 27.05.06*
- *Zaposlenje, a ne milostinja: Kako rešiti životni problem invalida, Politika, 21.10.2006*
- *Tri skupa o problemima invalida, Politika, 02.03.2006*

Slično kao u BiH, naslovi su često zapaljivi po prirodi:

- *Hendikepirani u parlamentu?, Blic, 03.12.2006.*

<sup>20</sup>Gordana Rajkov, Centar za Samostalni život Srbija, Beograd.

- *Usamjena deca: Na sporednom koloseku, Politika, 16.10.2006.*
- *Život na ivici egzistencije: Okrugli sto u Narodnoj Skupštini Srbije, Politika, 18.10.2006.*
- *I invalidi mogu da priđu šalteru, Blic, 27.05.2006.*
- *I invalidi vole atletiku, Blic 17.05.2006.*

Međutim, češća je upotreba termina „osobe sa invaliditetom“ u srpskoj štampi, čak i u naslovima, posebno u listu „Politika“. Primera radi, u tekstu „Zaštita osoba sa invaliditetom“ „Politika“, 05.01.2006. dosledna je primena termina osobe sa invaliditetom u čitavom tekstu. Slično je u članku „Podstrek za samostalni život: položaj osoba sa invaliditetom“ „Politika“ 11.10.2006. I u naslov i u daljem tekstu upotrebljava se samo izraz 'osobe sa invaliditetom'. Članak, „Firmom protiv predrasuda“ iz „Politike“ 18.01.2007, koji obrađuje pitanje zapošljavanja, još je jedan primer dosledne upotrebe pravilne terminologije. Isto tako, članak „Čekajući 20 potpisa: Završena konvencija UN o Pravima osoba sa invaliditetom“, „Politika“, 18.09.2006. dosledno upotrebljava izraz osobe sa invaliditetom u celom tekstu.

Slede primeri novinskih članaka u „Politici“ gde se pojavljuje termin osobe sa invaliditetom:

- *„Nepristupačno pravo: Konferencija osoba sa invaliditetom“, Politika, 23.02.2006.*
- *„Zaštita osoba sa invaliditetom“, Politika, 05.01.2006*
- *„Podstrek za samostalni život: Položaj osoba sa invaliditetom“, Politika, 11.10.2006.*
- *„Pregledi osoba sa hendikepom: Dom zdravlja "Dr Milutin Ivković“, Politika, 05.12.2006.*
- *„Zvono za uzbunu: Osobe sa invaliditetom u statistici“, Politika, 06.04.2006.*

### **Doslednosti u terminologiji**

Uopšteno govoreći u BiH, jedan od najvećih problema u štampi je nedostatak doslednosti u terminologiji tako da u jednom članku možete naići na 5 ili 6 različitih termina za osobe sa invaliditetom. Uobičajena praksa je da se unutar istog članka pojavljuju različiti izrazi što ukazuje na to da postoji zabuna oko toga koji termin koristiti. Pored nedoslednosti, prilično često se pojavljuju jako uvredljivi izrazi kao što su: *osobe sa mentalnom retardacijom, mentalno nedovoljno razvijene osobe, nagluvi, deca sa psiho-fizičkim smetnjama i mentalno hendikepirani.*

U jednom članku iz „Dnevnog Avaza“, od 06.05.2006, pod naslovom „Posao umjesto milostinje“, kraći uvodnik od 300 reči koristi termine: *invalidi, osobe sa invaliditetom, fizički ili mentalno hendikepirane osobe i građani sa fizičkim ili psihičkim ograničenjima*, sve to u jednom istom članku. U jednom drugom članku pod nazivom „Nema mjesta za invalide“ iz „Dnevnog lista“, 01.06.06, ima veliki broj različitih termina u istom članku kao na primer: *osobe sa teškoćama u kretanju, ratni i civilni invalidi, ratni vojni invalidi, invalidi u kolicima, amputirci, drugi invalidi sa teškoćama u kretanju*, i konačno, *invalidi*. U drugom jednom članku, „Oronula zgrada prijedorske Gerijatrije utočište za 80 lica: Zaboravljeni od svih“ iz „Nezavisnih novina“ od 05.12.2006, novinar koristi sledeće izraze: *bogalj, invalidi, nepokretne osobe i potpuno nepokretne osobe*. U drugom slučaju, izrazi – *invalidi, deca ometena u psiho-fizičkom razvoju, ratni invalidi, neratni invalidi, ratni vojni veterani* – se svi pojavljuju u istom tekstu "Invalidi pojeli dječiji doplatak", „Oslobođenje“, 22.07.2006. U članku „Protestni skup, imaju li invalidi pravo na normalan život?“, „Oslobođenje“ 09.06.2006, u samom tekstu novinar upotrebljava sledeće termine: *totalni invalid, ratni vojni veterani, 100% invalid i osobe sa teškoćama u kretanju.*

Ipak, uprkos čestoj upotrebi uvredljive terminologije u bosanskoj štampi, u člancima o aktivnostima OOSI ima nekih primera da novinar koristi korektniji termin 'osobe sa invaliditetom' kao što je to slučaj sa novinskim člankom, „Udruženje amputiraca (UDAS) - Kampanja za prava osoba s invaliditetom“ iz „Nezavisnih novina“, 30.05.2006. Isto tako, u članku „Ostvarenje prava i sprečavanje diskriminacije“ iz „Oslobođenja“, 31.10.2006, o programu obuke za lokalne OOSI, termin osobe sa invaliditetom se dosledno koristi u celom tekstu. Međutim, čak i kada se izveštava o stvari ili aktivnosti vezanoj za OOSI, i dalje postoji mešavina termina koji se koriste. Tako, primera radi, u jednom članku o Okruglom stolu za osnivanje nacionalnog saveta za pitanja invalidnosti, „Održana inicijalna konferencija s ciljem uspostave državnog vijeća za osobe sa invaliditetom. U BiH i dalje prisutna diskriminacija invalida“, svi navedeni termini se upotrebljavaju u istom tekstu: *invalidi, osobe sa invaliditetom, osobe sa mentalnom retardacijom i mentalno nedovoljno razvijene osobe*. Slično tome, u članku „Malo brige za slijepe: Sutra Međunarodni dan bijelog štapa, „Oslobođenje“, 14.10.2006, novinar koristi: *slepi, invalidi i hendikepirani*. Čak i u tekstu o programu OOSI za zapošljavanje osoba sa invaliditetom, uprkos tome što portparol iz civilnog društva dosledno koristi izraz *osobe sa invaliditetom* tokom intervjua, novinar i dalje upotrebljava termin *invalidi* povremeno u tekstu „Zapošljavanje invalida: Centri za prekvalifikaciju“ „Oslobođenje“ 06.10.06. Jasno je iz analize da zagovornici pitanja invalidnosti moraju naporno da rade kako bi svoju poruku progurali u medije o korišćenju korektno terminologije. Jasno je i da zajednica osoba sa invaliditetom nije jedinstvena po pitanju terminologije jer i sami koriste široki spektar izraza koji variraju od uvredljivih do afirmativnih. Stoga postoji potreba da se stvori jedinstvo oko željenog izraza koji će lobisti za pitanja invalidnosti moći dosledno da koriste kako bi se

doprinelo da se izbegne dalja zbrunjenost medija. Sa druge strane, štampa mora da razvije bolju komunikaciju sa civilnim društvom kako bi se osigurala ispravna upotreba jezika o pitanjima invalidnosti.

U srpskoj štampi je slična situacija gde se mnogo različitih termina koristi unutar istog novinskog članka često uključujući uvredljive i prevaziđene izraze. U članku „Godina jednakih mogućnosti: Skupština Srbije o zabrani diskriminacije invalida“, „Politika“, 04.04.2006, svi pobrojani izrazi pojavljuju se u jednom istom tekstu: *hendikepirani, fizička i psihološka oštećenja, onesposobljeni ljudi, osobe sa invaliditetom i invalidi*. U članku, „Uklanjanje uličnih barijera za invalide“, „Danas“, 04.12.2006, novinar upotrebljava dve različite terminologije u istoj rečenici: „On odobrava državnu odluku o povećanju naknada za invalidnost za invalide do 70% prosečne plate u Srbiji, i dopušta osobama sa invaliditetom da uvoze automobile bez plaćanja carinskih dažbina“. Čak i u tekstu o zapošljavanju, „Sajam zapošljavanja invalida“, „Danas“, 21.10.2006, novinar naizmenično koristi izraze ‘invalidi’ i ‘osobe sa invaliditetom’. U članku „Život na ivici egzistencije: Okrugli sto u Narodnoj skupštini Srbije“, „Politika“, 18.10.2006, u tekstu se naizmenično pojavljuju sledeći izrazi: *‘hendikepirani’, ‘invalidi’ i ‘sa oštećenjima’*. Još napadniji je članak, „Godina jednakih mogućnosti: Skupština Srbije o zabrani diskriminacije invalida“, „Politika“, 04.04.2006, koji govori o antidiskriminaciji i jednakim mogućnostima, ali koristi sledeću derogirajuću terminologiju: *hendikepirani, invalidi, fizička i psihološka oštećenja, onesposobljeni ljudi, kao i osobe sa invaliditetom*. U tekstu članka citiran je jedan državni službenik koji kaže, „Ako im [osobama sa invaliditetom] država ne obezbedi pristup obrazovanju jednako kao i drugima, ovi ljudi sa oštećenjima će ostati hendikepirani i marginalizovani.“ Ne samo da je ova izjava ponižavajuća i snishodljiva, već ovaj državni službenik zasigurno nema jasan pojam o pitanjima invalidnosti sa stanovišta ljudskih prava, pogotovo kada koristi tako neumesnu terminologiju.

Uprkos činjenici da se sve češće upotrebljava izraz ‘osobe sa invaliditetom’ u naslovima u Srbiji, mnogi od članaka i dalje nemaju doslednost u korišćenju terminologije u samom tekstu članka koji sadrži i uvredljive izraze. Na primer, u članku „Nega od dva do 15 dana: Prvi objekat za kratkotrajni smeštaj osoba sa invaliditetom u Vojvodini“, „Politika“ 13.09.2006, novinar koristi mešavinu sledećih izraza: *osobe ometene u mentalnom razvoju, osobe sa invaliditetom, osobe sa hendikepom*. Isto tako, u članku „Pakuju kofere samo kad moraju: osobe sa invaliditetom kao turisti“, „Politika“, 22.08.2006, koristi se mešavina izraza uključujući i *osobe sa mentalnim i fizičkim hendikepom*. Bez obzira na upotrebu pravilne terminologije u naslovu „Nega od dva do 15 dana: prvi objekat za kratkotrajni smeštaj osoba sa invaliditetom u Vojvodini“, „Politika“, 13.09.2006, članak sadrži izraze: *osobe ometene u mentalnom razvoju i osobe sa hendikepom*. Tako da, uprkos upotrebljenom izrazu ‘osobe sa invaliditetom’ u naslovu, odsustvo doslednosti u terminologiji i dalje postoji u daljem tekstu članka.

Ipak, u tekstovima koji se odnose na aktivnosti OOSI u Srbiji, novinari pokazuju tendenciju da koriste izraz ‘osobe sa invaliditetom’, kako u naslovu tako i u samom tekstu kao u članku „Nepristupačno pravo: Konferencija osoba sa invaliditetom“, „Politika“ od 23.02.2006. Slično je i u članku „Kod lekara posle dve decenije: Šta donosi služba personalnih asistenata?“ „Politika“ 04.01.2006, koji govori o projektu kojim rukovodi OOSI, novinar je dosledan u upotrebi terminologije. Još jedan dobar primer dosledne terminologije je članak „Nedostupni fakulteti: Položaj studenata s hendikepom“, „Politika“ 07.06.2006. Reč je o prilogu o istraživanju koje je sprovedla OOSI o pristupačnosti visokom obrazovanju za studente sa invaliditetom. Frekventnija upotreba prikladne terminologije kada se izveštava o aktivnostima OOSI ukazuje na činjenicu da, kada je dobra komunikacija između medija i civilnog društva, odmah je i prisutnija upotreba preporučene terminologije ‘osobe sa invaliditetom’.

Međutim, u štampi je u upotrebi i izraz ‘osobe sa hendikepom’ što je izraz kojem neki članovi pokreta osoba sa invaliditetom daju prednost jer ne koristi reč ‘invaliditet’ sa korenom u reči ‘invalid’. Goran Pavlović iz Udruženja studenata sa hendikepom Srbije objašnjava zašto oni više vole izraz ‘osobe sa hendikepom’.

*Udruženje studenata sa hendikepom (USH) ima iza sebe 9 nacionalnih medijskih kampanja. U svakoj od njih cilj su im bili svi mediji i uvek su upotrebljavali istu terminologiju. Izvršni direktor, Goran Pavlović, je vrlo istaknut u medijima, često se u istima pojavljuje i, prema njegovim rečima, koristi svaku priliku da objasni terminologiju.*

*”Oba termina ‘osobe sa invaliditetom’ i ‘osobe sa hendikepom’ su korektna jer oba naglašavaju ‘osobu’, dok hendikep, odnosno invalidnost, nisu naglašeni. Tačnije, na prvom mestu je osoba, ljudsko biće sa nizom ličnih osobina i odlika.*

*Izraz koji se nikako ne preporučuje je ‘invalid’, koji se definiše kao ‘ne-validan, neupotrebljiv, beskoristan.*

*Zašto hendikep? Zato što, dok sa jedne strane ‘invalidnost’ označava delimični ili potpuni nedostatak funkcije, izraz ‘hendikep’, sa druge strane, ukazuje na stanje u kojem se nalazi osoba, gde je invalidnost samo jedan od mnogih faktora. Postavljeno na ovakav način, fokus je na ljudskim pravima, na izjednačavanju mogućnosti i na inkluziji. Takođe smo smatrali da ovaj izraz, ‘osobe sa hendikepom’, stavlja*

jači naglasak na socijalni model, ukazuje direktnije na njegove društvene aspekte, dok izraz 'osobe sa invaliditetom' više naglašava jedan više lični aspekt naše situacije.

Jedna paralela koju Goran Pavlović često upotrebljava da opštoj javnosti prikaže aspekt ljudskih prava i izjednačavanje mogućnosti. Prva obuhvata priču o košarkašu Vlade Divcu: mi obojica imamo hendikep: ja ne mogu da zamenim sijalicu bez pomoći stolice, a on ne može da uđe u Peglicu i da se udobno vozi unaokolo.

Reč hendikep potiče još iz XVII veka, sa konjskih trka. Mlađi, snažniji konji uparivali su se sa težim džokejima, dok se za one stare, slabije smatralo da imaju hendikep, pa su ih jahali džokeji manje težine. Svrha je bila izjednačavanje mogućnosti na kladionicama. Prema tome, neko sa hendikepom prvenstveno nema jednake mogućnosti, i to ne samo govoreći o fizičkom aspektu.

Što se tiče predstavljanja od strane medija, moja stalna borba je da pridobijem više pozitivnog izveštavanja o pitanjima invalidnosti. Kako stvari sada stoje, izveštavači vesti najčešće primenjuju medicinski model, naglašavajući oštećenje, nedostatke i ograničenja, ono što ne možemo da imamo, pri čemu kritikuju druge što nisu obezbedili uslove da se naše potrebe zadovolje. Umesto toga, trebalo bi da bude više afirmativnih priča, o onome šta smo postigli, šta mogu da uradim, o stvarima ili mestima gde sam doprineo da se nešto promeni.

U Crnoj Gori, slično kao u Bosni i Hercegovini i Srbiji, većina novinskih naslova takođe upotrebljava izraz "invalidi" kao u članku "Urađen prilaz za invalide" u listu "Dan", 16.12.2006. Pored široko rasprostranjene upotrebe termina "invalidi" u naslovu, ne mnogo različito od situacije u Srbiji i BiH, termini unutar teksta su nedosledni. Primera radi, "Vlast ne čuje probleme gluvi" u listu "Dan", 09.26.2006, novinar koristi izraze: *osobe sa oštećenim sluhom*, *gluve osobe* kao i *gluvi* i *nagluvi*. U jednom drugom članku "Postavljena rampa za osobe sa kolicima", "Pobjeda", 10.11.2006, novinar poredi "tipične studente" sa "studentima sa posebnim potrebama". U tekstu "Država da povede više računa: Održano predavanje za osobe sa invaliditetom", "Dan", 21.11.2006, uprkos činjenici što se u naslovu pojavljuje izraz *osobe sa invaliditetom* i što sagovornici u intervjuu koriste istu terminologiju, novinar u daljem tekstu takođe koristi izraze *osobe sa posebnim potrebama*, i *osobe sa usporenim psiho-fizičkim razvojem*.

Slično kao u BiH i Srbiji, naslovi su često bombastični i zapaljivi tretirajući osobe sa invaliditetom kao objekte:

- *Krstarenje Bokom za 260 invalida, Vijesti, 11.04.2006.*
- *Video bim za hendikepirane, Pobjeda, 28.07.2006.*
- *Invalidi počeli štrajk glađu, Vijesti, 31.03.2006.*
- *Manji porez ako se zaposli invalid, Vijesti, 07.04.2006.*
- *Gluvonemi prave čestitke, Dan, 16.11.2006.*
- *Invalidi prave suvenire, Dan, 14.06.2006.*
- *Za tri godine umrlo 40 invalida rada, Dan, 22.04.2006.*

U Crnoj Gori, međutim, primećeno je učestalije korišćenje medicinske terminologije u štampi kao: 'pacijenti' i 'učenici u ustanovama' i izrazi kao što su 'poremećaji' koriste se za opisivanje oštećenja. Na primer, u članku o inkluzivnom obrazovanju "Obdanište za sve" u "Danu" od 20.01.2006, defektolog objašnjava proces prelaska u redovnu učionicu kao 'terapiju' koju pružaju 'defektolog, govorni terapeut i psiholog'. U jednom drugom članku o inkluzivnom obrazovanju, jedan nacionalni stručnjak u ovoj oblasti objašnjava da postoji četiri 'poremećaja' koje treba proceniti i identifikovati za inkluziju u obrazovni sistem i to su: *slepilo, gluvoća, mentalni i intelektualni hendikep*.

### **Deca sa invaliditetom: Zabuna oko terminologije**

U sve tri zemlje postoji velika zabuna oko termina koji se odnose na decu sa invaliditetom, posebno kada je reč o pisanju o deci sa intelektualnim invaliditetom. Da bismo bolje ilustrovali ovu zabunu, sledi spisak najčešće korišćenih izraza:

- *Deca sa posebnim obrazovnim potrebama*
- *Deca ometena u psiho-fizičkom razvoju*
- *Deca sa teškoćama u razvoju*
- *Deca sa nedostacima i poremećajima*
- *Deca sa (blažim) smetnjama u mentalnom razvoju*
- *Deca i mladi sa teškoćama u razvoju*

Glavni rezultat istraživanja u BiH po pitanju terminologije je česta upotreba termina "deca sa posebnim potrebama". Ovaj se izraz najčešće koristi u člancima o obrazovanju i inkluzivnim obrazovnim reformama ili u

člancima o dnevnim centrima. Kada se govori o deci sa invaliditetom, postoji tendencija da se umesto ovog izraza koristi "deca sa posebnim potrebama". Jedna druga tendencija je da se koristi izraz "deca sa posebnim potrebama" za označavanje dece sa intelektualnim invaliditetom. U nekoliko članaka, termin se koristi zajedno sa terminologijom kao što je, *razvojne teškoće* i *mentalno nedovoljno razvijene osobe*. U članku, "Prvi vrtić za djecu s posebnim potrebama", "Nezavisne novine", 09.09.2006, izrazi *deca sa posebnim potrebama* i *mentalno nedovoljno razvijene osobe* se naizmenično koriste u tekstu. U jenom drugom članku o vrtiću za decu sa invaliditetom, "Vrtić Marija Mazar prazan", "Nezavisne novine", 12.10.2006, pojavljuju se izrazi *mališani sa posebnim potrebama*, *deca sa posebnim potrebama* i *deca sa razvojnim teškoćama*. U drugom članku, "Kome to odista treba?", "Oslobođenje", 29.10.2006 o inkluzivnom obrazovanju, terminologija je prilično izmešana i sadrži: *deca sa posebnim potrebama*, *deca sa teškoćama u učenju*, *deca sa određenim teškoćama*, *deca sa određenim nivoom kapaciteta* i *deca sa teškoćama u razvoju i učenju*.

Međutim, izgleda da postoji izvesna zabuna oko termina jer je nejasno kako se ovaj termin koristi i na koga se odnosi. Na primer, u članku o inkluzivnom obrazovanju, "Radimo odgovoran ali i prekrasan posao", u "Reporteru", 27.09.2006. dok je sa jedne strane jasno da se izraz "deca sa posebnim potrebama" u ovom članku odnosi na decu sa teškoćama u učenju, nastavnik koji je intervjuisan objašnjava da deca sa posebnim potrebama obuhvataju i decu sa govornim oštećenjem i gluvu decu. Mada se u većini članaka izraz *deca sa posebnim potrebama* odnosi na decu sa teškoćama u učenju, nikada nije pojašnjeno da li se izraz primenjuje na svu decu sa invaliditetom ili samo na decu sa intelektualnim invaliditetom.

Slično tome, u članku pod naslovom "Pomoć obiteljima", iz "Dnevnog Avaza", 29.10.2006, izrazi *autizam*, *višestruke razvojne smetnje* i *deca sa razvojnim teškoćama* se svi koriste u jednom istom članku. U članku "Specijalna soba za decu sa autizmom", "Blic", 17.02.2008, koriste se mnogi izrazi u jednom vrlo kratkom tekstu: *deca sa invaliditetom*, *deca sa posebnim potrebama*, *deca sa teškoćama u razvoju*. U članku, "Usamljena deca: Na sporednom koloseku", "Politika", 16.10.2006, u tekstu se koriste svi od navedenih izraza: *deca ometena u razvoju*, *deca sa hendikepom*, *dete da višestrukim smetnjama u razvoju* i *zdrava deca*. Slično je u članku "Zvono za uzburu: Osobe sa invaliditetom u statistici", "Politika", 06.04.2006, termini: *deca koja su psiho-fizički ometena* i *deca sa oštećenim mentalnim funkcijama* koriste se da opišu decu sa intelektualnim invaliditetom.

Kada je reč o deci sa invaliditetom u Srbiji, terminologija je prilično izmešana i ne postoji nijedan dosledan izraz koji koristi štampa. Pored toga, terminologija koju koriste novinari je prilično derogirajuća. Izraze kao: *mentalna retardacija*, *mentalno nedovoljno razvijene osobe* i *složene smetnje u razvoju* – upotrebljavaju kako novinari tako i stručna lica, predstavnici vlasti pa čak i roditelji koji su davali izjave za štampu. Na primer, u članku "Usamljena deca: Na sporednom koloseku" u Politici od 16.10.2006, majka deteta sa intelektualnim invaliditetom koristila je sledeće izraze: *dete ometeno u razvoju* i *dete sa višestrukim smetnjama u razvoju*. Ili u članku "Za ulazak defektologa u škole: Sa skupštinskog pododbora za prava deteta" korišćeni su svi pobrojani izrazi: *deca sa smetnjama u razvoju*, *osobe sa posebnim potrebama*, *deca sa hendikepom*, *invalidi*, *deca sa normalnim potrebama*, *deca sa smetnjama u ponašanju* i *deca sa lakšim smetnjama u razvoju*.

I u crnogorskoj štampi je takođe velika zabuna oko izraza koji se odnose na decu sa intelektualnim invaliditetom. U 89 pregledanih članaka veliki je broj izraza koji novinari koriste da opišu decu sa intelektualnim invaliditetom i često ćete naići na nekoliko različitih izraza čak u istom članku. Na primer, u članku, "Predavanja i za roditelje", „Vijesti“, 30.10.2006, *deca sa teškoćama u razvoju*, *deca sa posebnim potrebama* i *deca sa nedostacima i smetnjama* naizmenično se koriste u ovom kratkom tekstu. Slično tome, u članku "Integracija djece sa posebnim potrebama" u „Pobjedi“, 03.06.2006, u tekstu se mešaju izrazi *deca sa posebnim potrebama*, *deca sa smanjenim intelektualnim i fizičkim sposobnostima*, *deca sa teškoćama u razvoju*.

Takođe je zapažena tendencija u štampi u Bosni, Srbiji i Crnoj Gori da se pored osobe sa invaliditetom sa "zdavim osobama" ili "normalnim ljudima". Izrazi kao 'invalidi' i 'zdrava populacija' često se koriste zajedno. Na primer, u jednom članku iz Bosne pod naslovom "Za domovinu se igra srcem", koji je transkript radio intervjua u listu "Dani" 08.07.2005, sa članovima bosanskog nacionalnog tima u sedećoj odbojci, novinarka pita jednog od igrača: "Jeste li vi normalni, obični ljudi? Imate li supruge, porodice i prijatelje?" Ona zatim nastavlja sa pitanjem, "Ako si mogao ti, mogu li to postići zdrave osobe, one bez hendikepa?" Neki tekstovi opisuju odnose između "zdrave populacije" i "nezdrave" populacije, kao što je to slučaj u članku iz Srbije, "Hendikepirana u parlamentu?", iz "Blica" od 03.12.2006. U ovom članku novinar opisuje školu za decu sa invaliditetom:

*"U Beogradu na primer, ima samo jedna škola otvorena za podršku slepe ili nepokretne dece, nudeći im mogućnost da provedu detinjstvo družeći se sa potpuno zdravom decom. Za njih, ovo je jedina prilika da se osećaju jednaki u budućnosti, što je osnova zdravog društvenog života."*



Ili u članku "Usamljena deca: Na sporednom koloseku, "Politika" 16.10.2006, autor teksta piše:

*"Život sa detetom koje je hendikepirano je izuzetno težak...ovo dete će verovatno pobacati sve predmete koji mu se nađu na putu i stvoriti nekontrolisani nered. Živahno i aktivno zdravo dete je jedna priča, ali hiperaktivnost deteta koje ima višestruku ometenost u razvoju, je sasvim druga."*

Još jedan ilustrativan primer nalazimo u članku, "Nerazumevanje roditelja: više Roma i dece sa posebnim potrebama u vrtićima", "Politika", 24.08.2006. U tom članku, direktorka jedne NVO koja radi na programu inicijative za inkluzivno obrazovanje, opisuje decu sa invaliditetom u školi pored "potpuno zdrave dece". Ona zatim nastavlja sa objašnjenjem kako je neophodno za decu sa invaliditetom da imaju svoju učionicu zato što su tako agresivna i trebalo bi da se socijalizuju sa svojim "zdravim vršnjacima" samo po jedan sat dnevno.

U drugim slučajevima, u jednom članku se za osobe sa invaliditetom kaže 'oni ljudi'. Takođe je zastupljeno korišćenje drugih bezličnih izraza kao: '100% invalid' ili '60% invalid' kako bi se opisao pojedinac ili grupa. Na primer, u jednom članku pod naslovom "Stopostotni invalid obučava i policijske ronioce" u "Dnevnom Avazu" od 04.09.2006, pored toga što su izrazito bezlični, ovakvi termini ukazuju na naglašen medicinski pristup invalidnosti, jer ovako se osobe sa invaliditetom klasifikuju prema lekarskoj komisiji koja procenjuje njihovu radnu sposobnost, a sledstveno, dodeljuje i pravo na beneficije.

U sve tri zemlje jasno je uočljiv nedostatak doslednosti po pitanju korišćene terminologije invalidnosti u štampi, ali se izraz "invalidi" pojavljuje češće od ostalih, naročito u naslovima novinskih članaka. Dok neka novinska izdanja koriste neutralne izraze kao 'osobe sa invaliditetom', i dalje je veliki broj novinara koji koriste bezlične termine kao što su, 'invalidi' ili 'hendikepirani'. Kako su naslovi vidljiviji i češće čitani, ovakva praksa može doprineti da se u medijima i široj javnosti stalno održava upotreba ovog izraza. Visoki procenat uvredljive ili bezlične terminologije opominje novinare da postanu svesniji prikladne terminologije invalidnosti. Ono je što je zabrinjavajuće, međutim, je opšte odsustvo doslednosti u izrazima kojima se govori o invalidnosti što dovodi do opšte zabune po pitanju jezika invalidnosti i nedostatka javnog konsenzusa o prikladnoj terminologiji.

### **Promena jezika koji se koristi u medijima**

Postoji nekoliko dobrih primera novinskih članaka koji dosledno koriste terminologiju. Dobre prakse su obično priče koje su napisali zagovornici pitanja invalidnosti ili priče u kojima su članovi pokreta osoba sa invaliditetom intervjuisani ili kada novinar ima opštu svest o pitanjima invalidnosti sa stanovišta socijalnog modela. Zagovornici pitanja invalidnosti u regionu imaju veliku odgovornost da prenesu medijima kakav jezik žele da bude korišćen i da insistiraju na njegovoj doslednoj primeni. Na ovaj način, oni će pomoći da se naprave dugoročne promene koje se odnose na upotrebljavanje terminologije invalidnosti u štampi. Sa druge strane, jasno je da novinari, urednici, pomoćnici urednika i drugi zaposleni u medijima imaju potrebu za obukom iz oblasti jezika invalidnosti kako bi znali koja je ispravna terminologija. Mudro rešenje bilo bi razvijanje jednog dobrog priručnika kojem bi ciljna grupa bila upravo zaposleni u medijima. Pored toga, neophodno je investirati u obučavanje "predstavnik za medije" unutar pokreta osoba sa invaliditetom kako bi se osiguralo da se koristi ispravna terminologija.

### **Sledi primer nekoliko dobrih praksi doslednog korišćenja ispravne terminologije:**

#### ***„ZA SLOBODNO KRETANJE I SAMOSTALNOST”, Danas, 16.10.2006.***

*Udruženje slepih i slabovidih „Beli štap“ u subotu je organizovalo akciju „Prošetajmo zajedno“ čiji je cilj promovisanje jednakih prava na slobodno kretanje i samostalnost. Akcija je organizovana povodom Svetskog dana Belog štapa kako bi se ukazalo na važnost integracije osoba sa invaliditetom u širu društvenu zajednicu. Predsednik udruženja Beli štap Vesna Nestorović rekla je novinarima da je motiv organizovanja akcije da se ukaže na partnerstvo u rešavanju problema osoba sa invaliditetom i države. Nestorovićeve je rekla da akcija „Prošetajmo zajedno“ ima za cilj da se ukaže na propuste do kojih je došlo tokom rekonstrukcije Nemanjine ulice. Ona je istakla da su udruženja osoba sa invaliditetom pokušala da objasne kako treba da se urade trotoari i staze za slepe kako bi bili upotrebljivi za njih, ali da do toga nije došlo i dodala da zbog tih propusta osobe sa invaliditetom sada ne mogu da koriste Nemanjinu ulicu za kretanje. Ona je ukazala na to da problem s kojim se susreću slepi i slabovidni jeste i nedostatak kadrova koji bi im pomogao u obučavanju za samostalno kretanje - peripatologa i dodala da je upućen predlog da se organizuje obučavanje domaćih kadrova u Hrvatskoj. Akcija je počela na trgu Slavija gde se okupilo oko 50 osoba sa invaliditetom. Ispred zgrade Studentskog kulturnog centra organizovana je simulacija prelaska ulice s crnim povezom i belim štapom, samostalno kretanje stazom za slepe i slabovide, kao i prelazak ulice u invalidskim kolicima.*

**„SVE ZAVISI OD DOBRE VOLJE LOKALNE VLASTI“, Danas, 25.10.2006.**

*Motivacija za zapošljavanje i samozapošljavanje osoba sa invaliditetom*

*Obrazovanje osoba sa invaliditetom je uglavnom usmereno ka specijalnim školama gde nastavni program nije identičan onom koji se se primenjuje u redovnim školama. Većina škola i fakulteta nema rampe za pristup osoba sa invaliditetom, što dodatno otežava mogućnost uključivanja u obrazovni sistem osoba sa invaliditetom, pa prilikom zapošljavanja ovih osoba, upravo nejednak nivo obrazovanja postaje problem.*

*To je jedan od zaključaka istraživanja „Motivacija za zapošljavanje i samozapošljavanje osoba sa invaliditetom“, koji su, čekajući Zakon o zapošljavanju osoba sa invaliditetom, sprovedi Centar za razvoj inkluzivnog društva, Centar za monitoring i evaluaciju i Handicap International.*

*Prema rečima Marka Savića, iz Centra za monitoring, država nema sistemsko rešenje za ovaj problem pa stoga uglavnom sve zavisi od dobre volje lokalne samouprave.*

*Na teritoriji Srbije, po podacima Nacionalne službe za zapošljavanje Srbije prijavljeno je 25.744 osoba sa invaliditetom.*

*- Naša država nije definisala ni osnovnu stvar kao što je definicija osobe sa invaliditetom. Brojni zakoni iz ove oblasti čekaju na usvajanje a i oni postojeći poput Zakona o zabrani diskriminacije osoba sa invaliditetom se ne poštuju. U Velikoj Britaniji slepe osobe mogu da obavljaju 93 posla, dok u našoj zemlji samo dva - zaključio je Savić, na jučerašnjoj konferenciji za novinare koja je organizovana povodom završetka istraživanja i objavljivanja istoimene publikacije „Motivacija za zapošljavanje i samozapošljavanje osoba sa invaliditetom“.*

U članku ispod iz Crne Gore, dobra je upotreba izraza 'slepe osobe' i 'osobe sa oštećenim vidom' premda se u samom naslovu upotrebljava izraz 'slepi'. Međutim, uprkos doslednoj upotrebi odgovarajuće terminologije, na kraju članka novinar je napravio uokvireni tekst sa naslovom: "Slepi ljudi su naročito hrabri", što je zaista žalosno jer je tekst prilično snishodljiv i daje prikaz kako slepe ljude treba smatrati hrabrima što napuštaju svoje kuće.

**„OD 198 SLIJEPIH SAMO SE 15 KREĆE SAMOSTALNO“, Dan, 08.07.06**

*Ne postoji organizovana obuka za kretanje uz pomoć bijelog štapa, a samo jedna osoba iz Srbije ima licencu za peripatologa, kaže Božidar Denda.*

*Javne površine, ulice, parkovi i mostovi su neprilagodjeni za samostalno kretanje slijepih osoba. Zakošene rampe morale bi biti dva centimetra izdignute iznad kolovoza, a nikako, kao što je slučaj na većini prelaza, stapati sa kolovozom. Štapom je u tim slučajevima teško odrediti liniju razgraničenja kolovoza i trotoara. Nepropisno parkirani automobili na trotoarima su velika prepreka, kao i nepoštovanje saobraćajnih pravila. Uprkos najavama zvučnih semafora nema, a otvorene šahte su opasnost i za one koji odlično vide. Na mostovima su trotoari preuski.*

*Poražavajuća je činjenica da se od 198 slijepih lica u glavnom gradu svega 15 njih kreće uz pomoć bijelog štapa.*

*Oko 60 odsto članova su u trećem dobu starosti od 55 godina pa naviše. Njima je najteže da nauče da se kreću. Broj djece sa oštećenjem vida je veoma mali i nešto je niži od pet odsto, dok je uzrast ostatka od ukupnog broja slijepih u Podgorici od 20 do 40 godina-kazao je Božidar Denda iz udruženja slijepih Podgorice.*

*Rijetko se samostalno kreću na dalje destinacije, a najčešće uz pomoć prijatelja ili rodjaka, navodi Denda.*

*On je istakao da je veliki problem što ne postoji organizovana obuka za kretanje uz pomoć bijelog štapa, a samo jedna osoba iz Srbije ima licencu za peripatologa (osoba koja slijepi osobe podučava kretanje uz pomoć bijelog štapa i snalaženje u prostoru).*

*Da bi se organizovala obuka u kretanju bijelim štapom neophodna je pomoć Ministarstva prosvjete i nauke, smatra Miloš Vujičić, direktor Zavoda za školovanje i profesionalnu rehabilitaciju invalidne djece i omladine na Zabjelu.*

*- Nemamo organizovanu obuku djece niti odraslih za kretanje uz pomoć bijelog štapa, niti se taj predmet izučava u Zavodu. Kako je to ipak neophodno za svakodnevni život šticenika trudimo se da svake godine organizujemo tromjesečni kurs. U Crnoj Gori ne postoji koja je kvalifikovana za izvođenje nastave iz ovog predmeta- kazao je Vujičić.*

*On je ocjenio da je dvorište Zavoda bezbjedno za kurseve orijentacije u prostoru, ali da su gradske ulice nebezbedne.*

*Za barijere koje onemogućavaju kretanje slijepim osobama Radenko Lacmanović, novinar, smatra odgovornom upravu republičkog Saveza slijepih i gradsku upravu.*

*- U glavnom gradu nije ništa učinjeno da bi se kretanje osoba bez očnog vida olakšalo, naprotiv, iz dana u dan sve se više čini da bi im koraćanje gradskim ulicama bilo onemogućeno. Barijere su brojne, ni u jednom gradu nema zvučnih semafora, problem parking mjesta nije adekvatno riješen, kretanje po trotoarima je teško i onima koji vide, a kamo li nama – ocijenio je Lacmanović.*

*U Podgorici nema mogućnosti ni da se slijepim osobama dodijele dresirani psi koji bi im pomogli pri kretanju.*

### **SLIJEPI SU IZUZETNO HRABRI**

*Lacmanović je ocjenio da je ljeti najteže jer ugostitelji postavljaju bašte na trotoare.*

*- Treba se „izboriti“ sa inventarom lokala stolovima, stolicama i gostima. Problem su automobili na trotoaru. Samostalno kretanje je rezultat lične hrabrosti i činjenice da ne postoji alternativa – naveo je Lacmanović.*

### **SAMOUKI PERIPATOLOZI**

*- U svakom procesu obuke najlakše uče mlađji uzrasti dok starije osobe teško mogu da se kreću uz pomoć bjelog štapa. Strah je veliki problem koji koči osobe sa ostećenjem vida. U početku smo obuku vršili u bezbednom prostoru, a onda smo postepeno vježbali na rizičnijim teritorijama. Kroz centar grada, najrizičnija je raskrsnica kod hotela „Crna Gora“. Imali smo niz predobuka i predhodnika kako bi se polaznici kursa oslobodili i počeli da se kreću – kazao je Igor Tomić, profesor fizičkog i samouki peripatolog koji drži kurseve kretanja slijepima.*

## III. IZVORI VESTI

U ovom odeljku izveštaja, postavljamo pitanje: odakle novinari dobijaju vesti za novinske članke vezane za pitanja invalidnosti?

### **Zašto su izvori vesti važni?**

U ovom istraživanju bilo je očigledno da većina vesti u vezi sa invalidnošću potiče od državnih službenika i predstavnika lokalnih vlasti. Na drugom mestu su stručnjaci zaposleni u oblasti socijalne zaštite kao što su defektolozi, nastavnici i socijalni radnici. Zvanični predstavnici iz organizacija osoba sa invaliditetom slede odmah zatim i predstavljaju značajan deo izvora vesti i sve se češće i redovnije citiraju u novinskim člancima. Prema prethodnim istraživanjima o medijima, masovni mediji više vole izvore vesti koji potiču od državnih službenika i drugih elitnih izvora.<sup>21</sup> U SAD, sa slučajem Dekreta o Americancima sa invaliditetom<sup>22</sup>, novinari i masovni mediji su tako malo znali o invalidnosti da su morali da uspostavljaju i razvijaju izvore vesti unutar zajednice osoba sa invaliditetom.<sup>23</sup> Isti je slučaj i na Balkanu. Kako su mnoga pitanja invalidnosti u regionu povezana sa Vladom i zakonodavstvom u oblasti invalidnosti, očekivani su izvori upravo iz Vlade kada je reč o pirčama iz oblasti invalidnosti. Međutim, usmeravanje na zajednicu osoba sa invaliditetom u potrazi za vestima nije jedini problem. Novinari, uopšteno govoreći, nisu senzibilisani za pitanja invalidnosti i često, krajnje nenamerno, sagledavaju invalidnosti iz pežorativne perspektive. U stvari, prema teoretičaru komunikacija, Pamela Šumejker, kada izveštavanje o marginalizovanij grupi dovede do etiketiranja; novinar deluje kao zamenik sudije stavljajući normativne presude devijantnosti pred svoj auditorijum.<sup>24</sup>

Kada o invalidnosti izveštava osoba koja nema invaliditet, onda postoji tendencija da se piše o invalidnosti i osobama sa invaliditetom kao o 'drugima'. "Postoji inherentna pretpostavka da je ovo jedini način na koji

<sup>21</sup> Beth Hellar, "News Coverage of Disability Issues: Final Report for The Center for an Accessible Society": 4.

<sup>22</sup> Americans with Disabilities Act

<sup>23</sup> Hellar, Ibid: 4.

<sup>24</sup> Pamela Shoemaker, "The Communication of Deviance" in B.Dervin (Ed.) Progress in Communication Science (Norwood, NJ; Albex, 1987): 172.

čitaoci mogu da pristupe priči. Od njih se ne očekuje da vide sopstveno iskustvo odraženo u prikazu osobe sa invaliditetom. Usredsređivanje na iskustvo porodice, prijatelja ili stručnjaka i njihovog odgovora prema osobi sa invaliditetom doživljava se bliže iskustvu prosečnog čitaoca i stoga će se osećati prijatnije sa ovakvom vrstom reportaže.”<sup>25</sup>

Kada izveštavate o nekom događaju, razgovarajte sa što većim brojem osoba sa invaliditetom. Prema Vailim Vongu, dopisniku za socijalna pitanja u Velikoj Britaniji, to je najbolji pristup. Kako on objašnjava, “Snishodljive priče o ‘hrabrim hendikepiranim’ ljudima koji prevazilaze ove bolesti, uprkos izgledima, i dalje iskravaju u štampi.” Kako bi se ovo promenilo, on predlaže da zajednica osoba sa invaliditetom mora da komunicira sa novinarima i objasni kako želi da se izveštava o pitanjima invalidnosti. Međutim, dodaje on, novinari moraju da razgovaraju sa što većim brojem osoba sa invaliditetom, imajući na umu činjenicu da nije reč o uniformnoj grupi ljudi. Postoje različita pitanja i oprečna mišljenja o tome šta je uvredljivo a šta ne.”<sup>26</sup>

### **Osnovni identifikovani trendovi:**

Zapaža se mešavina u smislu izvora vesti, i ovaj izveštaj će pokazati da novinari dobijaju svoje vesti iz tri glavna izvora: od predstavnika vlade/države, OOSI i stručnjaka. U BiH je očigledno da u mnogim izveštajima, koji se odnose na invalidnosti, novinari koriste razne izvore. Članak, “Invalidi: Država nas ranjava gore od rata” iz “Dnevnog lista”, 30.06. 2006, u tekstu je citirano više različitih izvora, uključujući članove Saveza ratnih vojnih invalida i državne službenike. U članku “Domaće tvrtke protiv zapošljavanja invalida” “Dnevni List”, 16.06.2006, o zakonodavstvu vezanom za zapošljavanje, i članovi udruženja poslodavaca i razni predstavnici OOSI citirani su u tekstu. Isto tako u tekstu “Uključeno 407 djece s posebnim potrebama”, “Nezavisne novine” 19.10.2006, intervjuisani su direktor jedne specijalne škole i službenik iz ministarstva.

Kada se izveštava o zakonskim reformama i vladinoj strategiji u vezi invalidnosti, predstavnici vlade su glavni izvori vesti. Tako, na primer, u članku o zakonodavstvu o socijalnim beneficijama “Implementacija zakona o civilnim invalidima i žrtvama rata” “Dnevni Avaz” 14.09.2006, citirani su samo predstavnici vlade. Slično tome, u članku “Invalidi u RS obespravljani” “Nezavisne novine” 11.10.2006, novinar koristi izvore iz ministarstva kao i iz Republičkog zavoda za zapošljavanje, ali niko iz civilnog društva nije intervjuisan u tekstu. U članku o zakonskim obavezama grada po pitanju pristupačnosti, gradski arhitekta i jedan predstavnik ministarstva su jedini izvori vesti i niko iz zajednice osoba sa invaliditetom nije citiran.

Kada je reč o izveštavanju o zakonskim reformama situacija je slična i u Srbiji. U članku o usvajanju nacionalne strategije o invalidnosti, “Stvaranje okvira za ravnopravan život: strategija za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom” predstavnici ministarstva su glavni izvori vesti. Isto tako u “Godina jednakih mogućnosti: Skupština Srbije o zabrani diskriminacije invalida”, “Politika”, 04.04.2006, o pregledu skorašnjih reformi zakonodavstva kako bi se olakšala veća jednakost, Vlada je jedini izvor vesti jer su citirani samo jedan ministar i članovi Parlamenta kako govore o važnosti antidiskriminatornog zakonodavstva. Ironično, uprkos temi novinskog članka, jedan državni službenik koristi prilično pežorativan jezik : “Ako im [osobama sa invaliditetom] država ne obezbedi pristup obrazovanju jednako kao i drugima, ovi ljudi sa oštećenjima će ostati hendikepirani i marginalizovani.”

Za članke u kojima OOSI vodi neki događaj ili kampanju, i u tu svrhu je kontaktirala štampu, ona je [organizacija] predstavljena u članku kao glavni izvor vesti. Na primer, članak “Firmom protiv predrasuda”, “Politika”, 18.01.2007, o OOSI koja je otvorila štampariju za zapošljavanje osoba sa invaliditetom, priča priču sa stanovišta organizacije. Članak jasno artikuliše viđenje OOSI o jednakim mogućnostima i unapređenju ljudskih prava. U jednom drugom primeru, imamo članak koji je napisan iz perspektive zagovarača za pitanja invalidnosti o pristupačnom turizmu u “Pakuju kofere samo kad moraju: Osobe sa invaliditetom kao turisti”, “Politika”, 22.08.2006. Članak je zasnovan na manifestaciji koju je održala OOSI na temu pristupačnog turizma i ima jasan zagovornički ton o barijerama na koje nailaze osobe sa invaliditetom. “Osamostalivanje invalida: Premijera filma u Kulturnom centru”, “Politika”, 07.12.2006, je članak o filmskoj premijeri koju je organizovala OOSI u znak obeležavanja 3. decembra. Novinar citira predstavnika OOSI koji je organizovao događaj kao i zvaničnike iz ministarstva koji su prisustvovali. Oni govore o značaju službe personalnih asistenata za postizanje samostalnog života. Najčešće, kada su OOSI izvori vesti, to obično bude povodom organizovanja nekog događaja o kojem se izveštava u štampi. U Srbiji su mnoge OOSI uspele da plasiraju šire viđenje prava osoba sa invaliditetom kada novinari izveštavaju sa njihovih događaja.

Ovo nije uvek slučaj u BiH kada su OOSI glavni izvori vesti. Na primer, u jednom članku od 3. decembra “Hiljadama invalida neophodna pomoć”, “Nezavisne novine”, 03.12.2006, novinar intervjuiše nekoliko OOSI koje objašnjavaju da je osobama sa invaliditetom potrebna pomoć u BiH. U ovom članku novinar takođe

<sup>25</sup> Scope, ibid: 6.

<sup>26</sup> Cooke, Caroline; Daone, Liz; Morris, Gwilym, “Stop Press: How the Press Portrays Disabled People” (Scope: London, 2000): 28.

citira jednog pojedinca sa invaliditetom koji govori o životnom dostignuću. U tekstu "Podjele ih dovele u još teži položaj", "Oslobođenje", 03.12.2006, intervjuisane su dve OOSI povodom 3. decembra da objasne važnost stvaranja kišobran organizacije u BiH. Oba članka su prilično neutralna po svom tonu i nijedan ne pominje osnaživanje, jednakost ili druge teme iz oblasti ljudskih prava.

Međutim, ima nekih primera gde se o OOSI izveštavalo u štampi sa stanovišta ljudskih prava. U članku, "Ugrožena prava hendikepiranih žena u BiH", "Nezavisne novine", 25.11.2004, jedan predstavnik OOSI je tokom intervjua jasno artikulisao dvostruku diskriminaciju sa kojom se žene suočavaju: "Žene i devojke sa invaliditetom ...poslata je hitna poruka ministarstvima da se okonča ovo nasilje u porodici nad ovima ženama i da se ginekološke klinike što pre adaptiraju tako da postanu pristupačne kako bi sve ove žene sa invaliditetom mogle da odlaze na preglede." U tekstu "Kampanja zagovaranja prava osoba s mentalnom retardacijom u FBiH" izveštava se o medijskoj kampanji kojom rukovodi OOSI. Zagovarač invalidnosti koji je dao izjavu za štampu jasno je istakao perspektivu ljudskih prava u zapošljavanju osoba sa intelektualnim invaliditetom. U članku "Malo brige za slijepce; Sutra je međunarodni dan bijelog štapa", intervjuisana OOSI govori o barijerama na koje nailazi slepa osoba u postizanju održivog prihoda. Novinar citira ovog predstavnika koji kaže: "Osobe sa invaliditetom ili hendikepom su najugroženije kategorije populacije u BiH zato što se njihova osnovna ljudska prava i slobode svakodnevno krše i to im se dešava u samom vrhu Vlade. Prvi korak bi trebalo da bude izjednačavanje prava i novčanih naknada na osnovu socijalne zaštite na celoj teritoriji BiH."

U Crnoj Gori, predstavnici OOSI su izvori vesti ali obično u vezi sa nekim događajem ili projektom koji sprovode. Bilo je приметно manje članaka u Crnoj Gori gde su OOSI korišćene kao izvori vesti. U članku "Država da povede više računa", „Dan“, 21.11.2006, govori se o lokalnoj inicijativi da se osnuju servisi i podrška za osobe sa invaliditetom. U članku se citira NVO koja rukovodi projektom zajedno sa predstavnikom jedne međunarodne organizacije koja je uključena u projekat. Na Međunarodni dan belog štapa, jedna osoba sa invaliditetom je glavni izvor za priču o barijerama na koje nailaze slepe osobe i osobe oštećenog vida u članku "Od 198 slijepih samo se 15 kreće samostalno" „Dan“, 08.07.2006. Međutim, u jednom drugom članku o aktivnostima OOSI, okvir članka počiva u medicinskom modelu: "Aktivnosti smanjuju mrak", „Dan“, 20.06.2006. Pored naglašeno emocionalnog naslova, osobe sa invaliditetom su predstavljene kao jadne i žalosne: "Naravno, kao što je neko nekada rekao, naše društvo još uvek kasni sa iskrom humanosti prema ovim osobama sa invaliditetom".

Opšti trend je da su OOSI glavni izvor za novinske članke kada je povod organizacija kakvog događaja, aktivnost sa projekta kojim rukovode ili obeležavanje međunarodnog dana kao što je 3. decembar ili Dan belog štapa.

U tekstovima koji govore o inkluzivnom obrazovanju ili specijalnom školovanju, zapaža se jasan obrazac gde se intervjuišu i citiraju stručnjaci poput defektologa, nastavnika ili direktora škola. Na primer, u članku "Ljubavlju izvlače najbolje iz dece", „Blic“ 13.06.2006, o jednoj specijalnoj školi, jedino su intervjuisani i citirani defektolozi zaposleni u školi. Ovaj trend je takođe prisutan u BiH. U članku koji govori o teškoćama sprovođenja inkluzivnog obrazovanja, "Roditelji podnose krivičnu prijavu protiv ministra Turkušića", „Oslobođenje“, 14.10.2006, glavni akteri koji debatuju o pitanju inkluzivnog obrazovanja su: direktor specijalne škole, upravnik specijalne škole, psiholog i nekoliko nastavnika. Samo je jedan roditelj citiran na kraju teksta a ni jedno dete sa invaliditetom ili zagovarač pitanja invalidnosti; isključivo je napisan sa stanovišta stručnjaka. Ovaj elitizam se ponavlja i kroz derogirajuću izjavu direktora specijalne škole: "Bilo bi bolje da su sva deca zdrava, ali situacija nije ni približno onakva kakvom je oni [vlada] predstavljaju." Čak i u jednom iscrpnom članku o reformi inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori, priča je ispričana strogo iz perspektive nacionalnog eksperta o inkluzivnom obrazovanju i donatora. Nema nijednog člana zajednice osoba sa invaliditetom uključenog u ovaj tekst.

Pojedinačni glasovi osoba sa invaliditetom se retko koriste kao izvori vesti. Glasovi osoba sa invaliditetom se beleže u priložima koji profilisu život određene pojedinačne osobe sa invaliditetom. Kao što ćemo pokazati dalje u ovom izveštaju, ovo su obično stereotipski portreti koji osobu sa invaliditetom prikazuju ili kao vrednu sažaljenja ili kao nadljudsku. U Crnoj Gori, u samo 7 od ukupno 89 članaka koje smo pregledali, novinar je intervjuisao pojedinačno osobe sa invaliditetom (ovde ne ubrajamo predstavnike OOSI) ali svaka priča je bila prilog o životnom dostignuću i nijedan od članaka nije bio vest. Isti trend je manje više sličan i u Srbiji. Međutim, bilo je nekoliko članaka gde je citirana osoba sa invaliditetom kao izvor vesti, ali tada nije pominjan njen/njegov invaliditet. Na primer, u članku, "Kako rešiti životne probleme invalida", citirana je osoba sa invaliditetom ali umesto da se pomene njegov invaliditet, označen je kao pravni ekspert. Ponovo, u tekstu "Zaštita osoba sa invaliditetom", „Politika“, 05.01.2006, citirana je osoba sa invaliditetom ali nije naglašena invalidnost već je predstavljena samo preko svoje profesije. Za mnoge ovo je osveženje jer nije uvek relevantno pominjati nečiju invalidnost kao što nije relevantno pominjati nečiju boju kože ili etničku pripadnost.

Štampa u BiH izgleda da je razvila disciplinu u traženju osobe sa invaliditetom kao izvora vesti. Ovo je posebno tačno u slučaju ratnih vojnih invalida koji daju skoro četvrtinu izjava za štampu (komentar o nekoj temi ili događaju, gde ima prostora za individualno izražavanje). Po pravilu, glavni izvor iz civilnog društva je visoki zvaničnik nekog saveza ili udruženja (t.j. predsednik ili generalni sekretar), koji obično skreće pažnju na neko pitanje. U članku „Nezavisnih novina“, „Podneseno 750 tužbi protiv Federalne Vlade“, predsednik Federalnog saveza invalida, preti: „Nastavićemo sa ovim tužbama protiv Federalne Vlade. Uz svaki negativan odgovor na zahtev za invalidsku penziju, pripremićemo novu tužbu.“ Ili, u istom članku, Generalni sekretar Federalnog saveza paraplegičara i obolelih od dečije paralize, skreće pažnju na ovo pitanje: „Ratni vojni invalidi su privilegovani u poređenju sa neratnim invalidima, a takođe postoji i geografska diskriminacija.“ U tekstu „Povećan broj penzionera koji su prava ostvarili na osnovu invalidnosti: U BiH svaka četvrta invalidska penzija“ o reformi invalidskog penzijskog sistema, novinar razgovara sa penzionerima i zvaničnicima iz penzijskog fonda. Slično je i u članku „Invalidi diskrimisani na svim nivoima“, „Nezavisne novine“, 29.10.06, gde novinar intervjuiše i citira tri različita predstavnika OOSI zajedno sa članom vlade na temu reforme socijalnih beneficija.

Ima mnogo članaka u Srbiji koji kombinuju izvore vesti kada novinar razgovara sa predstavnicima Vlade, predstavnicima OOSI i sa drugim relevantnim akterima, kako bi dobio širu perspektivu o datoj temi. Ima dokaza da jedan broj članaka uzima u obzir mišljenje zagovornika pitanja invalidnosti i uključuje njihov stav u izveštavanje, što je dobar znak. U članku o zapošljavanju „Zaposlenje, a ne milostinja: Kako rešiti životni problem invalida?“ „Politika“, 21.10.2006, novinarka intervjuiše nekoliko različitih aktera u nekoj vrsti istraživačkog izveštaja kako bi dobila kompletniju sliku o problemu. Novinarka počinje članak intervjuom sa dva različita predstavnika OOSI. Ona zatim nastavlja da istražuje postojeće inicijative države za zapošljavanje osoba sa invaliditetom i završava članak intrevjuom sa pravnim ekspertom koji je bio uključen u izradu studije izvodljivosti o zapošljavanju osoba sa invaliditetom, a koju je podržala država. Pravni ekspert je osoba sa invaliditetom ali se to u tekstu ne pominje. Slično tome, u članku o okruglom stolu gde se raspravlja o smanjenju siromaštva, citirani su i članovi vlade, međunarodne donatorske agencije i članovi civilnog društva uključujući i zagovarača pitanja invalidnosti iz pokreta osoba sa invaliditetom – „Život na ivici egzistencije: Okrugli sto u Narodnoj Skupštini Srbije“, „Politika“, 18.10.2006. Mada je novinarka obišla različite izvore za ovu vest, zagovarač invalidskih pitanja je pogrešno citiran.

U Crnoj Gori bilo je manje primera korišćenja većeg broja izvora vesti pri izveštavanju o pitanjima invalidnosti. Međutim, u jednom članku o diskriminaciji, „Diskriminacija hendikepiranih na aerodromima“, „Pobjeda“, 27.12.06, nekoliko predstavnika iz Udruženja mladih sa invaliditetom je glavni izvor vesti ali novinar isto tako kontaktira zvaničnog aero prevoznika zbog reakcije. Rezultat je; novinar temeljno sagledava probleme sa kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom prilikom putovanja, dok ujedno obrađuje i postojeće diskriminatorne prakse u vazдушnom saobraćaju za osobe sa invaliditetom.

Posmatranjem različitih načina na koji novinari koriste izvore jasno je da je najbolji način za sticanje šire slike o pitanjima invalidnosti ako novinar razgovara sa što je moguće većim brojem osoba sa invaliditetom. Sticanjem uvida u viđenje samih osoba sa invaliditetom pomaže se zaposlenima u medijima da razumeju pitanja invalidnosti i da dobiju jasniju poruku od zagovornika za pitanja invalidnosti. Međutim, ovo nije uvek slučaj jer se često dešava da novinar intervjuiše predstavnika OOSI ili osobu sa invaliditetom zbog neke priče ali se na kraju opredeli da protumači njihove reči drugačije. Jedan takav slučaj imao je Goran Pavlović, bivši Izvršni direktor USH u Srbiji. On priča o tome kada je bio intervjuisan govoreći o pitanju osnaživanja, i umesto da ga fotografišu, novinar je želeo da fotografiše nekoga u invalidskim kolicima sa probušenom gumom. Umesto da zabeleži suštinu Goranove poruke, novinar je želeo dramatičnu fotografiju koja prikazuje osobu sa invaliditetom u ranjivoj situaciji. Stoga je ključno za zagovornike pitanja invalidnosti da nastave da budu na oprezu pri plasiranju svojih poruka u medije i da osiguraju da su korektno tumačene i prenesene.

U člancima gde je fokus na stanovištu Vlade, roditelja, stručnjaka ili negovatelja a ne na stanovištu osoba sa invaliditetom, te priče nisu zapravo priče o invalidnosti već o tome kako osobe bez invaliditeta tretiraju pitanja invalidnosti. Tamo gde je osoba sa invaliditetom ključni lik u priči obično se takođe pojavljuje i neka osoba bez invaliditeta, kao da bi se dala validnost priči. Ohrabrujuće je, ipak, videti kako je broj novinskih članaka napisanih sa stanovišta zagovornika pitanja invalidnosti u porastu. Ipak, ima još puno posla da se uradi da bi se glas osoba sa invaliditetom u potpunosti predstavio u štampi.

## Dobre prakse u korišćenju većeg broja izvora

**„BOBIĆ: POJASNITI ZAKONSKE OBAVEZE“, Danas, 22.11.2006.**

*Sekreterijati za socijalnu i dečiju zaštitu i gradski arhitekta traže rešenje za prevazilaženje barijera u kretanju osoba sa invaliditetom*

*Problemi osoba sa invaliditetom u svakodnevnom kretanju trotoarima, podzemnim prolazima, gradskim prevozom, ili u pristupu institucijama zbog nedostatka rampi i liftova uskoro bi mogli biti prevaziđeni.*

*- Barijere koje osobe sa invaliditetom imaju u svakodnevnom kretanju i pristupu institucijama u narednom periodu moraju se ukloniti kako bi im se omogućilo osnovno pravo na ravnopravno učešće u životu. Napravićemo akcione planove u saradnji sa udruženjima osoba sa hendikepom kojima će se odrediti prioriteta i mapirati institucije kojima se prvo mora olakšati pristup. Grad će početi da postavlja rampe i liftove u zgradama u svojoj nadležnosti, ali će biti potrebna i saradnja sa Republikom u čijoj su nadležnosti administrativne institucije - najavila je Ljiljana Lučić, gradski sekretar za socijalnu i dečiju zaštitu.*

*Ona dodaje da je sa pojedinim javnim i komunalnim preduzećima postignut dogovor pa se tako u 2007. planira osposobljavanje 17 zdravstvenih institucija za pristup osoba sa invaliditetom, GSP će pri obnovi voznog parka kupovati niskopodna vozila, a „Parking servis“ uveliko već osobama sa invaliditetom olakšava parkiranje.*

*Gradski arhitekta Đorđe Bobić kaže da kod projektovanja zgrada postoji dobra volja da se u planove uvrste i potrebe osoba sa invaliditetom ali da odredbe koje to omogućavaju nisu dovoljno obavezujuće i ne predviđaju sankcije.*

*- Da bi jedan projekat zgrade dobio građevinsku i upotrebnu dozvolu moraju se pribaviti 42 dozvole od „Zelenila“, vodovoda, elektrana i ostalih preduzeća, ali nigde ne piše da se dozvola mora dobiti i od nekog sekretarijata za socijalnu zaštitu ili nekog drugog tela koje bi se borilo za potrebe osoba sa invaliditetom. Za premošćavanje barijera iz gradskog budžeta mogu se izdvojiti sredstva ali se mora preduzeti i adekvatna akcija - ističe Bobić.*

*On kaže da se kod rekonstrukcije saobraćajnica i gradnje novih zgrada uglavnom vodi računa ali da problem nastaje kod starih zgrada i ulica koje neće biti rekonstruisane. Prema njegovim rečima, tamo se moraju sagraditi adekvatne rampe i liftovi, spustiti ivičnjaci u nivo pešačkih prelaza i urediti zvučna signalizacija.*

*Ivanka Jovanović, ispred Saveza distrofičara, napominje da prava osoba sa invaliditetom trenutno reguliše samo jedan zakon o zabrani diskriminacije na osnovu invalidnosti, te da bi se i to moralo promeniti.*

*- I u obrazovanju postoje problemi u pristupu školama i fakultetima koji će uskoro morati da počnu da se rešavaju - zajednički su zaključili Vesna Mirović Pjevač, zamenica sekretara za obrazovanje i predstavnici studenata sa hendikepom.*

*Antrfile: Slabovide i slepe svi zaboravljaju*

*Tihomir Nikolić, jedan od sugrađana čiji je vid oštećen podsetio je da svi uglavnom kada pričaju o osobama sa invaliditetom misle na fizičke nedostatke a zaboravljaju slepe. On kaže da u svakodnevnom kretanju ima problema kad treba da nađe autobusku stanicu, ulaz u neku instituciju, pešački prelaz ili podzemni prolaz a sve zbog nedostatka staza za navođenje i bolje zvučne signalizacije.*

## IV. KAKO JE INVALIDNOST PRIKAZANA U ŠTAMPI

U velikoj meri, invalidnosti se u štampi predstavlja kao pitanje socijalne zaštite koje zahteva zakonsku reformu, usluge koje imaju prenaglašeno zaštitnički odnos prema korisnicima, i izmene u naknadama iz oblasti socijalne zaštite. Međutim, o invalidnosti i pitanjima koja se direktno tiču OSI retko se raspravlja u štampi sa stanovišta samih osoba sa invaliditetom. Najčešće se pogled na invalidnost daje kroz viđenje populacije koja nema invaliditet koja invalidnost posmatra kao nešto 'drugo'. Tako na primer, retko ćete naići na novinski članak o opštim životnim pitanjima sa kojima se suočava celokupno stanovništvo ispričan iz perspektive osobe sa invaliditetom (t.j. priče o ljudskim interesovanjima, sportu, kulturi, umetnosti itd...).

### Zašto je važan izbor tema?

Pregledanje specifičnih tema koje novinari biraju prilikom izveštavanja o pitanjima invalidnosti je važno za razumevanje kako se problem invalidnost prikazuje i predstavlja javnosti. Pisanje novinara o invalidskim penzijama i socijalnim doprinosima za osobe sa invaliditetom, ili izveštavanje o Konvenciji UN o pravima

osoba sa invaliditetom i dostignućima pokreta osoba sa invaliditetom može da napravi veliku razliku u tome kako javnost opaža i doživljava invalidnost. Kao što piše Bet A. Haler: "U zavisnosti od toga kakvi se atributi u medijima dodeljuju vestima i izveštajima iz oblasti invalidnosti utiče se na opredeljivanje javnog mnjenja prema pitanju invalidnosti i prema kulturnom predstavljanju osoba sa invaliditetom uopšte."<sup>27</sup> Drugim rečima, način na koji se invalidnost predstavlja od strane novinara je sastavni deo saopštavanja auditorijumu kako i šta da misli o datom pitanju. U stvari, neki analitičari medija veruju da je način na koji novinari uobličavaju određene teme i pitanja o kojima pišu, povezan sa formiranjem neke vrste programa: "I selekcija tema za program vesti i odabir okvira u koji će se smestiti ove priče moćna su sredstva za određivanje uloga i impresivne moralne odgovornosti."<sup>28</sup>

**Fokus novinskih članaka u oblasti invalidnosti, u pomenute tri zemlje, je na sledećim temama:**

Naknade za invalidnost  
Zakonske reforme (na primer, zakonski amandmani koji se odnose na socijalnu zaštitu, invalidske penzije, zapošljavanje i antidiskriminaciju)  
Inkluzivno obrazovanje, specijalno školstvo i dnevni centri  
Aktivnosti OOSI  
Humanitarni rad

**Koji model invalidnosti se koristi u štampi?**

**Medicinski model**

*"Osobama sa invaliditetom nije potreban samo medicinski karantin već i mogućnosti da budu deo društva."*

Predvodnik jedne OOSI citiran je u tekstu "Zaposlenje, a ne milostinja: Kako rešiti životni problem invalida", "Politika", 21.10.2006.

Preovlađujuća većina novinskih članaka u sve tri zemlje uokvirena je medicinskim modelom gde se predviđaju specijalne usluge za zbrinjavanje osoba sa invaliditetom, kao što su rezidencijalne ustanove i specijalne škole ili neko zanimanje koje sa sobom nosi naknadu za invalidnost. Ima značajan broj članaka u štampanim medijima o dnevnim centrima i inkluzivnom obrazovanju ali su oni uglavnom dati iz ugla dobrotvornog modela pri čemu stručna lica i predstavnici lokalnih vlasti opisuju decu sa invaliditetom kao siromašne korisnike jednokratnih dobrotvornih inicijativa. Možete pronaći u štampi neke primere socijalnog modela ali oni obično potiču od OOSI i drugih aktera civilnog društva.

U ove tri zemlje o invalidnosti se u velikoj meri raspravlja u štampi kao o pitanju socijalne zaštite sa većinom članaka koji pišu o penzijama, naknadama za invalidnost i reviziji zakonodavstva o socijalnoj zaštiti. Članci kao na primer, "Za mesec dana 120 zahteva: Uvoz automobila za osobe sa invaliditetom", "Politika", 12.03.2006, u kojem novinar opisuje proces oslobađanja od carine za određene kategorije osoba sa invaliditetom prilikom uvoza automobila, jasno ilustruje ovaj trend. U tekstu novinar koristi naglašeno medicinske izraze kao, 'osobe sa fizičkim oštećenjem od 70-100%' i 'najteže kategorije invalida'.

Pitanje iz oblasti invalidnosti o kome se najčešće izveštava u Bosni i Hercegovini je debata o invalidskim penzijama i naknadama za ratne vojne invalide i osobe sa invaliditetom koje ne spadaju u ovu kategoriju (u lokalnom kontekstu se nazivaju 'neratni invalidi').

Članak "Implementacija zakona o civilnim invalidima i žrtvama rata" "Dnevni Avaz" 14.09.2006, je dobar primer jake usredsređenosti na pitanje naknada za invalidnost koje nalazi svoje mesto kao vest u štampi. Članak je napisan sa stanovišta države i počinje citatom ministra iz Federalnog ministarstva za socijalna pitanja, koji objašnjava da ima mnogo više korisnika koji konkurišu za naknade za invalidnost nego što se predvidelo. Članak nastavlja sa objašnjenjem na koji način funkcionišu lekarske komisije koje utvrđuju stepen oštećenja pojedinca, kako bi odredile na koliku naknadu ko ima pravo. Jezik korišćen u tekstu je veoma medicinski uključujući izraze kao što su: *lekarske komisije koje su sastavljene od lekara, procena invalida i oštećenja*. Poruka od ministra je da će se ovaj porast broja korisnika odraziti i na budžet. Nijedan drugi akter nije citiran u tekstu i novinar prenosi samo stanovište države o ovom pitanju.

<sup>27</sup> Beth Haller, ibid: 2.

<sup>28</sup> Beth Haller, Maxwell McCombs, "Explorers and surveyors: Expanding strategies for agenda-setting research," – „Istraživači i anketari: Širenje strategije za istraživanje usostavljanja programa" ( 69:4, *Journalism Quarterly*, (1992): 813-824.



U Srbiji takođe ima značajan broj članaka sa fokusom na reformu socijalne zaštite sa stanovišta medicinskog modela. U članku *"Nameštaju tender za medicinska pomagala"*, 15.02.2006, „Blic” izveštava o raspravi o tenderima za pomagala u Republičkom zavodu za zdravstveno osiguranje. Slično tome u *"Mrak još mračniji: Prava slepih i slabovidih izbeglih lica"*, „Politika”, 29.01.2006, novinar izveštava o tome kako izbegla osoba sa invaliditetom ne može da ostvari beneficije po osnovi invalidnosti. Oba članka predstavljaju pitanje sa stanovišta socijalne zaštite koristeći medicinsku terminologiju kao na primer, *kategorizacija* i *procenat oštećenja*, pojačavajući ideju da osobe sa invaliditetom zavise od naknada i beneficija. U Srbiji, međutim, bilo je više članaka o zakonskoj reformi, naročito o usvajanju antidiskriminatorskog zakonodavstva i izradi nacrtu nacionalne strategije u oblasti invalidnosti. Obe aktivnosti desile su se u 2006. godini.

Ima sličnih članaka i u Crnoj Gori, na primer, *"Ocjena radne sposobnosti prema medicinskim kriterijumima"*, „Pobjeda”, 14.01.2006, gde se opisuje kako organi za procenu radne sposobnosti imaju u potpunosti medicinski pristup tokom procene. Intervjuisani su izjavili da ove komisije strogo obraćaju pažnju na medicinske kriterijume, koliko god je to moguće, kada ocenjuju radnu sposobnost osobe sa invaliditetom. Jezik u tekstu upotrebljava medicinske izraze kao *"60% invalid"* i *"100% invalid"*.

### **Invalidnost kao trošak**

Ovi članci sugerišu jasnu poruku da je invalidnost trošak ili teret za državu. Isto tako učvršćuju stereotip da su osobe sa invaliditetom nesposobne da učestvuju u svakodnevnom životu, te da im treba specijalna nega ili zamena za prihode. Ne raspoznaju da uz odgovarajuću podršku i pomoć osobe sa invaliditetom mogu da ostvare autonomiju i samostalnost, već se umesto toga fokusiraju na odlivanje državnih resursa. Članak *"Hiljadama invalida neophodna pomoć"*, „Nezavisne novine”, 03.12.2006. je savršen primer ovakvog stereotipa jer opisuje osobe sa invaliditetom kao potpuno zavisne od države. U drugom sličnom članku, *"Socijalna zaštita u Federaciji: Stari i iznemogli su obaveza kantona"*, „Oslobođenje”, 13.01.2007. govori se o pravu na naknadu sa procenjenom radnom sposobnošću na *"60%"*. U mnogim ovim člancima invalidnost i osobe sa invaliditetom predstavljaju se kao teret državi ili kao izdatak za društvo. Ima mnogo primera novinskih članaka gde se pitanje invalidnosti povezuje sa određenim izdacima za državu i poreske obveznike kao što su naknade za invalidnost. Kao ilustracija ovog obrasca mnogi od dole-pobrojanih novinskih naslova jasno definišu invalidnost kao izdatak:

- *"Država duguje invalidima 180 miliona dinara"* Danas, 04.10.2006.
- *"Za invalide 180 miliona dinara"*, Danas, 23.06.2006.
- *"Za transformaciju ustanova 1,6 miliona evra"*, Danas, 20.07.2006.
- *"Manje invalidske penzije zato što je država potrošila sredstva"* Oslobođenje, 06.06.2006.
- *"Parlamentarci opljačkali džeparac invalida"*, Glas javnosti, 25.06.2006.
- *"Invalidi pojeli dječiji doplatak"*, Oslobođenje, 22.07.2006.

U članku, *"Povećava se broj zahtjeva za priznavanje prava: Implementacija zakona o civilnim invalidima i žrtvama rata"*, „Dnevni Avaz”, 14.09.2006, fokus je na povećanom broju korisnika invalidske penzije i kako će se to odraziti na državni budžet. Članak je ispričan sa stanovišta vlade koja naglašava da će povećanje broja korisnika invalidskih penzija imati negativan uticaj na budžet. U ovom tekstu postoji i pregled broja korisnika invalidskih penzija kao i direktnog uticaja na federalni budžet. Slično tome članak, *"Za mesec dana 120 zahteva: Uvoz automobila za osobe sa invaliditetom"*, „Politika”, 12.03.2006, predstavlja jasan primer kako je invalidnost viđena kao pitanje socijalne zaštite gde se osobe sa invaliditetom klasifikuju ne samo prema oštećenju već i prema procentu svog oštećenja. Članak jasno oslikava iznos poreske olakšice na koju osoba ima pravo prema vrsti i procentu svog oštećenja korišćenjem sledećih termina, *"osobe sa fizičkim oštećenjem od 70-100%, ratni invalidi, civilne žrtve rata, slepe osobe, osobe koje pate od mišićne distrofije, roditelji dece sa višestrukim oštećenjima, najteži invalidi"*.

U članku *"Opstrukcija invalida"* „Oslobođenje”, 12.01.2007, jedna OOSI objašnjava da se naknade za invalidnost ne raspoređuju ravnomerno između ratnih vojnih invalida i 'neratnih invalida', odnosno, osoba sa invaliditetom koje ne spadaju u ove kategorije. Novinar navodi iznos koji država investira u naknade za ove grupe citirajući sledeće iznose:

- 60 miliona KM planirano za ratne vojne invalide
- 30 miliona KM potrošeno da se pokriju potrebe 12,000 neratnih invalida koji su zvanično registrovani prošle godine
- Zavod za medicinsku procenu obradio 16,000 zahteva
- 42,000 zahteva za procenu čekaju u Zavodu za medicinsku procenu i u centrima za socijalni rad

Fokus članka je sasvim jasno na nejednakom raspoređivanju beneficija, i to izlistavanjem državnih troškova i broja korisnika, ali poruka koja leži ispod svega je da se invalidnost dovodi u vezu sa izdatkom.

Protesti ratnih vojnih invalida često dobiju svoje mesto u medijskom izveštavanju kao u članku, "Protestni skup: imaju li invalidi pravo na normalan život?", "Oslobođenje", 09.06.2006. koji izveštava o protestu koji su organizovali ratni vojni invalidi zahtevajući svoje beneficije. Slično u članku "Bivši borci o vlasti koje nema: Fotelja malo, kandidata previše." "Oslobođenje", 25.12.2006, predsednik Saveza invalida veterana i razni članovi Saveza ratnih vojnih invalida uključujući i članove slepih boraca bosanske armije citirani su u članku diskutujući o naknadama za invalidnost i korupciji i žaleći se kako nisu primili svoje naknade. Ton članka je optužujući i jedan od predstavnika saveza kaže: "Zato što političari nisu ni najmanje zainteresovani što postoji mogućnost da invalidi ne dobiju svoje beneficije a razlog za njihovu nezainteresovanost jesu njihovi debeli računi u bankama. Kada ih vidim šta rade setim se ove narodne izreke: "Slađe je imati gram vlasti nego kilogram zlata."

Mnogi novinski članci navode brojeve koliko osobe sa invaliditetom koštaju državu u smislu naknada i/ili nezaposlenosti. Na primer, u članku "Puna invalidska penzija 13,900 dinara" "Politika", navodi se, "U Srbiji ima 100,000 osoba sa invaliditetom, ali samo 5-10% od ovog broja mogu očekivati da dobiju pravo na ovo povećanje beneficija, jer je osnovni kriterijum da osoba mora biti 100% invalid."

U drugom članku, "Opstrukcija invalida", "Oslobođenje", 12.01.2007, novinar navodi izdatke za invalidske naknade:

- 60 miliona KM planirano za ratne vojne invalide
- 30 miliona KM potrošeno da se pokriju potrebe 12,000 neratnih invalida koji su zvanično registrovani prošle godine

Sa ovolikim brojem novinskih članaka koji se usredsređuju na ekonomske troškove invalidnosti, široj javnosti je lako da zaključi kako je invalidnost finansijski teret. Šta više, ovo stanovište samo pojačava i produžava stereotip da su osobe sa invaliditetom nesposobne da se same izdržavaju, te su im stoga, potrebne beneficije od države. Konačno, kako se osobe sa invaliditetom prikazuju preko brojeva i računanja, daje im se veoma pasivna uloga u raspravi kao objekata u planiranju državnog budžeta.

### **Obrazovanje**

Jedna tema koja je široko zastupljena u štampi je obrazovanje dece sa invaliditetom i pogotovo, debata o inkluzivnom obrazovanju. Ono što je jasno iz rezultata ispitivanja je da i dalje postoji prenaplašeno zaštitnički pristup obrazovanju. Čak i kada akteri razgovaraju o inkluzivnom obrazovanju, postoji zabuna oko samog značenja termina i oko toga kako će se implementirati, sve sa tendencijom da se napravi povratak na specijalne učionice i specijalne škole uz zabrinutost kako su potrebna stručna lica da brinu o deci sa invaliditetom.

Ovaj trend je jasno ilustrovan u članku, "Ljubavlju izvlače najbolje iz dece", "Blic", 13.06.2006. Direktor jedne specijalne škole objašnjava kako njihova škola funkcioniše: "Desetak mališana nema razvijene osnovne kulturno-higijenske navike, pa o njima svakodnevnu brinu naše medicinske sestre ...U školi sa decom radi 17 defektologa, psiholog, specijalni pedagog, logoped, dva profesora fizičkog vaspitanja i tri medicinske sestre... Iz svakog našeg deteta izvlačimo najbolje." Novinar citira jednog od nastavnika koji opisuje jedno dete u školi: "Pre nešto više od deset godina u našu školu je upisan sedmogodišnji Vule iz Doma u Zvečanskoj. Posle kategorizacije određeno je da zbog specifičnog oblika autizma ide u Dom u Sremčicu. Nešto u očima ovog dečaka reklo mi je da on ima šansu ako ostane u našoj školi."

U istom članku stoji podnaslov "Vule iz najlon kese" gde novinar piše: "Stariji nastavnici ove škole još prepričavaju „priču o malom Vuletu iz najlon kese ostavljene pored kontejnera“ koji je uspešno završio OŠ „Anton Skala“... Vule nikada nije upoznao majku i oca, za sedam godina je promenio sedam hraniteljskih porodica i nije primećivao svet oko sebe. Bio je hronično gladan, trpao je hleb u košulju i džepove i ponašao se kao mala zver. Krajem drugog razreda počeo je da govori, a za dva dana uspeo je da nauči tablicu množenja." Pored toga što ima prenaplašen medicinski pristup, ton članka naglašava ideju da stručnjaci znaju šta je najbolje i da su oni u stanju da 'izleče' ili 'pripitome' osobu sa invaliditetom kako bi postala više "normalna" a manje zver.

U tekstu "Roditelji podnose krivičnu prijavu protiv ministra Turkušića", "Oslobođenje", 14.10.2006. uprkos tome što je članak o inkluzivnom obrazovanju, psiholog, defektolog i direktor specijalne škole su jedini koji su intervjuisani da diskutuju o teškoćama u implementaciji "ove čudne situacije zvane inkluzija" kao što je rekao jedan od defektologa. Jedan drugi defektolog je izjavio "...Očito da je inkluzija preveliki zalogaj za nas..." Jasno je iz članka da postoji zabuna oko toga šta inkluzivno obrazovanje podrazumeva i pitanje se i dalje posmatra sa stanovišta prenaplašeno zaštitničkog medicinskog pristupa. Ova zabuna oko inkluzivnog obrazovanja zapaža se i u članku "Radimo odgovoran ali i prekrasan posao" "Reporter", 27.09.2006. Novinar

intervjuiše dva nastavnika škole koja je deo programa inkluzivnog obrazovanja gde su deca u specijalnoj učionici u redovnoj školi. O inkluziji jedan od nastavnika kaže: *“Ovo je mač sa dve oštrice, a ovo vam kažem kao osoba koja je radila u specijalnom odeljenju 20 godina. Morate dobro da odaberete koje će dete biti uključeno u inkluzivno obrazovanje.”*

Takođe ima veliki broj članaka o dnevnim centrima sa prenatlašeno zaštitničkim ili medicinskim prizvukom. *“Novi objekat za osobe s posebnim potrebama”* “Nezavisne novine”, 30.09.2006, je članak o planovima za izgradnju specijalnog vrtića za decu sa invaliditetom koji bi bio odvojen od redovnog osnovnoškolskog obrazovanja. Gradonačelnik Brčka prikazan je kako deli poklone deci koja su identifikovana kao deca kojima je potreban ovakav specijalni centar. *“Nega od dva do 15 dana: Prvi objekat za kratkotrajni smeštaj osoba sa invaliditetom u Vojvodini”*, “Politika” je članak o otvaranju dnevnog centra koji bi koristile porodice koje imaju člana porodice sa invaliditetom a koga mogu da ostave tu u centru kada idu na odmor. Novinar počinje tekst rečima: *“Porodice iz Bačke Topole koje imaju člana porodice sa invaliditetom kojem je potrebna dnevna nega, konačno će moći da razmišljaju o odmoru.”* U članku *“Specijalna soba za decu sa autizmom”*, “Blic”, 17.02.2006, stručnjaci govore o važnosti osnivanja specijalnog dnevnog centra za decu sa autizmom. Ponovo, naglasak je na onome šta stručnjaci misle i zašto su važne specijalne mere, bez pominjanja mogućnosti inkluzije.

Ima i nekih dobrih primera o inkluzivnom obrazovanju. Primera radi, u tekstu *“Kako do škole po meri deteta: Skup o inkluzivnom obrazovanju”*, “Politika”, 24.05.2006, izveštava se o okruglom stolu na temu inkluzivnog obrazovanja a novinar gradi širu sliku o ovom pitanju. Članak dodiruje problem otpora prema inkluzivnom obrazovanju gde jedan profesor na skupu upozorava na negativne stavove drugih stručnjaka kao što su nastavnici, psiholozi i defektolozi koji se protive reformi. Nažalost, niko iz zajednice osoba sa invaliditetom nije citiran u tekstu. Isto važi i za članak, *“Hendikep je razlog za pažnju, a ne izolaciju”*, „Pobjeda“, 13.08.2006. Premda je dat iscrpan pogled na reformu inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori, citirana su samo stručna lica u obrazovanju i eksperti i nema uvida u to šta zagovornici pitanja invalidnosti imaju da kažu o ovom pitanju.

U Crnoj Gori je bilo značajno više izveštavanja o inkluzivnom obrazovanju i zapažen je pozitivan ton o reformi obrazovnog sistema. Članci kao što su, *“Djeca sa hendikepom dobijaju nastavnike”* „Dan“, 16.09.2006. govore pozitivno o obrazovnim reformama u Crnoj Gori i novinar nastoji da stekne širu sliku o problemu. Slično je u *“Dječija prava neka budu najvažnija”*, „Pobjeda“, 25.08.2006, gde novinar diskutuje o inkluzivnom obrazovanju u okvirima dečjih prava. U tekstu *“Različitost kao bogatstvo, a ne hendikep”*, „Pobjeda“, 21.11.2006, članak govori o važnosti inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori pozivajući se na Konvenciju UN o pravima deteta. Drugi primer dolazi iz članka *“Integracija djece sa posebnim potrebama”*, „Pobjeda“, 03.06.2006, o refomama inkluzivnog obrazovanja ali novinar koristi uvredljivu terminologiju i citira samo obrazovne stručnjake a ne ljude iz pokreta osoba sa invaliditetom.

### **Deca sa invaliditetom kao teret**

Čest je slučaj u štampi da se u novinskim člancima, koji se odnose na decu sa invaliditetom, to dete ili drugi član porodice sa invaliditetom, opisuje kao teret. Postoje uobičajene metafore za opisivanje kako je porodica opterećena ovim članom i kažnjena od strane zajednice. Na primer, u jednom članku koji govori o majci deteta sa invaliditetom, *“Usamljena deca: Na sporednom koloseku”*, „Politika“, 16.10.2006, priča se o majci koja je opterećena svojim detetom. U članku, majka je citirana kako kaže, *“Život sa detetom ometenim u razvoju je mukotrpan posao ...Moje dete je višestruko ometeno u razvoju, da li mislite da ikoga briga? Ne, to je problem samo moj i moje porodice. Tako je to u praksi. Čini mi se da taj teret moramo da nosimo samo ja i moja porodica.”* Ona nastavlja sa pričom, *“Porodice koje imaju dete sa hendikepom su uvek skrajnute ...to je kao sudbina ili usud koji vas svakodnevno prati i nikada vas ne ostavlja na miru ... One [porodice] su marginalizovane i njihove teškoće ih prate i ne daju im mira ni predaha.”* Novinar zatim dodaje: *“Život sa detetom koje je hendikepirano je izuzetno težak....ovo dete će verovatno pobacati sve predmete koji mu se nađu na putu i stvoriti nekontrolisani nered. Živahno i aktivno zdravo dete je jedna priča, ali hiperaktivnost deteta koje ima višestruko ometenost u razvoju, je sasvim druga.”*

Isto tako, u članku *“Prvi vrtić za djecu s posebnim potrebama”* “Nezavisne novine”, 03.07.2006, svi sagovornici koji su intervjuisani, uključujući i jednog roditelja deteta sa invaliditetom, naglašavaju važnost ovakvog vrtića da im se olakša “teret”. Ova tema se ponavlja i u tekstu *“Od neprihvatanja do integrisanja”*, “Reporter”, 07.06.2006. koji govori o udruženju mladih i dece sa posebnim potrebama. Predsednik udruženja govori o važnosti integracije, citirana je ova njegova izjava: *“Ako imate dete sa posebnim potrebama, morate da izdvojite najmanje tri puta više sredstava nego za zdravo dete, tako da je svaka finansijska pomoć dobrodošla.”* Ovakve priče, kao i mnoge druge koje se odnose na roditeljstvo u slučaju deteta sa invaliditetom, naglašava invalidnost kao teret za porodicu i oslikava marginalizaciju koju porodica oseća u svojoj zajednici.

## Dobrotvorni model

Postoji značajan broj članaka napisanih sa stanovišta dobrotvornog modela prevashodno pobuđujući saosećanje i dobru volju ljudi da poklone novac ili da pomognu osobama sa invaliditetom. Na primer, tekst *“Darovi mali, ali ljubav neizmerna”* „Danas“, 06.01.2006. opisuje jednu političku stranku koja deli poklone štićenicima jednog Doma. Na samom kraju članka, citiraju predstavnika stranke koji kaže:

*„Pomoć se sastoji od proizvoda koji su neophodni za život štićenika ove ustanove... Poklon je skroman, ali je ljubav neizmerna. Ova druženja pred Božić sada su već postala tradicija. Cilj akcije je upoznavanje javnosti sa relativno lošim položajem dece u Domu – ali je ujedno i apel svim ljudima dobrog srca koji su u mogućnosti da pruže pomoć...“*

Slično tome, u članku, *“Izgradnja doma invalida u Turbetu kod Travnika - Novac trajao samo do prve ploče”* „Oslobođenje“, 20.02.2006. član jednog lokalnog udruženja traži novac kako bi se završila gradnja ustanove za osobe sa invaliditetom. Predsednik udruženja koje gradi ovu ustanovu traži novac od donatora i koristi naglašeno emocionalan ton da privuče saosećajnost čitalaca.

U jednom drugom članku, *“Invalidi nemaju smještaj”* „Oslobođenje“<sup>29</sup> predsednik jedne OOSI kaže:

*“Nadam se da ima ljudi velikog srca i dobre duše koji će nam pomoći da razrešimo probleme sa kojima se suočavamo, jer nalaskom rešenja za našu decu ispunili bismo naš životni zadatak, a to je stvaranje okruženja i uslova u kojima će ta deca živeti za života svojih roditelja, a naročito nakon što roditelja više ne bude.”*

U Crnoj Gori je bilo naročito mnogo članaka koji su se usredsređivali na donacije i dobrotvorne akcije kada se pisalo o invalidnosti. Članak *“Postavljena rampa za osobe sa kolicima”*, „Pobjeda“, 10.11.2006, izveštava o postavljanju rampe u znak obeležavanja Dana jednakosti. U ovom članku diskutabilno je da li se zauzima dobrotvorni pristup ili ne. Međutim, ton članka pokazuje izgradnju rampe kao dobrotvorni čin.

Svaka dole-navedena priča opisuje neki vid donacije organizacijama osoba sa invaliditetom:

- *“Dobili dva kompjutera”*, Dan, 22.08.2006.
- *“Za građane s posebnim potrebama 82.000 eura”*, Dan, 27.12.2006.
- *“Promonte poklonio hiljadu eura”*, Pobjeda, 17.01.2006.
- *“Odjeća na poklon štićenicima”*, Pobjeda, 19.03.2006.
- *“Sto za tenis na poklon”*, Pobjeda, 01.03.2006.

Ideja invalidnosti kao pitanja dobrotvornosti koja se učvršćuje preko štampe predstavlja problem. Naglasak u svim ovim tekstovima je na sažaljenju i privlačenju pažnje čitalaca prenaplašeno emocionalnim tonom. Poruka u svim člancima je da je osobama sa invaliditetom potrebna pomoć.

## Socijalni model

Dobra vest je da postoje primeri u štampanim medijima gde se na pitanje invalidnosti gleda kao na pitanje ljudskih prava kroz objektiv socijalnog modela. Ovo je obično rezultat napornog rada zagovornika za pitanja invalidnosti da svoju poruku proguraju u štampu.

Opšti trend je da su članke koji prikazuju invalidnost sa stanovišta ljudskih prava pisali zagovornici pitanja invalidnosti. Članak *“Protiv predrasuda”*, Blic, 04.12.2006. autora Gordane Rajkov, je odličan primer novinskog članka koji osvetljava jedan aspekt problema invalidnosti iz perspektive socijalnog modela preispitujući stereotip da osobe sa invaliditetom zavise od drugih:

*Sve više je međunarodnih i domaćih dokumenata koji govore o stvaranju uslova za veću samostalnost osoba sa invaliditetom. Šta to, u stvari, podrazumeva? Koliko smo svi mi, bez obzira na svoje funkcionalne sposobnosti, samostalni u životu?*

*Rasprostranjeno je mišljenje i predrasuda da osobe sa invaliditetom ne mogu voditi samostalan život jer im je potrebna pomoć drugih ljudi. A da li smo se ikada zapitali koliki je broj ljudi koji nemaju invaliditet, a zavise od usluga i pomoći drugih ljudi ili institucija, počevši od porodice do komunalnih delatnosti. Koliko žena uzima nekog da im spremi stan, koliko porodica ima pomoć oko čuvanja dece? Svi mi zavisimo od drugih ljudi koji za nas obavljaju određene poslove. Voditi samostalan život, dakle, ne znači biti u stanju da živiš*

<sup>29</sup> Nije bilo datuma

sam/a i sve poslove obaviš sam/a, već da samostalno odlučuješ kada i kolika pomoć ti je potrebna i kontrolišiš kako je obezbeđena.

Taj životni stav važi i za osobe sa invaliditetom. Problem je jedino u tome što ljudi o sebi uglavnom ne razmišljaju na taj način i u tome što se poslovi za koje angažuju druge ljude u najvećem broju slučajeva ne odnose na svakodnevne bazične potrebe. Znači, i osobe sa invaliditetom bi mogle da vode samostalan život, kada bi bile u situaciji da imaju podršku koja im je potrebna i da mogu da utiču na to kako je ona organizovana. Naravno, ova podrška bi morala da zavisi i od načina života i slobodnog opredeljenja jedne osobe da vodi samostalan život u meri u kojoj joj to odgovara.

Stoga bi bilo važno da država razvija održivu socijalnu politiku koja će promovisati potencijale osoba sa invaliditetom i stvarati uslove da te potencijale iskoriste, a odgovarajuće službe podrške koje uzimaju u obzir individualne potrebe korisnika jedan su od ključnih preduslova u tom procesu.

Sledi članak koji ilustruje kako jedna organizacija može da plasira poruku u štampane medije o invalidnosti iz perspektive ljudskih prava.

#### **BOLJI DANI TEK ZA 15 GODINA, Danas, 06.11.2006.**

Goran Pavlović, izvršni direktor Udruženja studenata s hendikepom

U čitavoj Srbiji ni jedan jedini fakultet nije dostupan studentima s hendikepom. To ne znači da nisu potpuno nedostupni, neki fakulteti su napravili rampe, negde su dostupni toaleti, ali nigde ne postoji i jedno i drugo. Pravni fakultet u Beogradu je možda najviše uradio, urađena je motorna rampa pa je veći deo zgrade dostupan, ali je lift mali za pojedine vrste kolica tako da svi studenti ipak ne mogu da ga koriste. Prirodno-matematički fakultet je napravio rampu, ali je ona previše strma i praktično neupotrebljiva. To pokazuje da su imali dobru volju, ali nedovoljno informacija o problematici. Desilo se da je Nemanjina ulica projektom imala predviđenu potpunu dostupnost za lica s hendikepom, ali je sada kada je završena ipak neupotrebljiva. Apsurdna situacija, na primer, postoji na Tehničkom fakultetu u Beogradu - postoji rampa kojom možete doći do hola, ali vam nijedan drugi deo zgrade nije dostupan - kaže za Danas Goran Pavlović, izvršni direktor Udruženja studenata s hendikepom..

I Da li Udruženje može da uradi nešto kako bi se složili dobra volja i krajnji ishod?

- Pokrenuli smo inicijativu koju bismo partnerski sprovodili s Ministarstvom prosvete i sporta, Univerzitetom u Beogradu i Arhitektonskim fakultetom da se snimi postojeće stanje u univerzitetskim objektima u Srbiji, a u drugoj fazi bi trebalo pripremiti projekat dostupnosti kojim bi se precizno isplaniralo šta bi sve trebalo uraditi da bi fakulteti postali svima dostupni, posle čega bi se tačno znalo koliko bi sve to koštalo. To je obiman posao, samo za snimanje situacije potrebno je oko tri godine, a zatim bi usledila nabavka sredstava od domaćih i stranih institucija. Mislimo da bi realno bilo očekivati da se ovakav projekat završi za oko 10 do 15 godina, kada bi konačno svi fakulteti zaista bili u potpunosti dostupni svim studentima i čime bi se zaista omogućile jednake mogućnosti za sve u obrazovanju.

I Koliko su domaći zakoni u službi lica s hendikepom?

- Praksa u svetu, pa evo i u Srbiji pokazala je da je najlakši korak doneti odgovarajuće zakone, a tek nam predstoji mnogo teži deo - ostvariti to u praksi. Doneto je nekoliko zakona u oblasti obrazovanja - Zakon o visokom obrazovanju prvi put u Srbiji tretira lica s hendikepom - što znači da su državne školske ustanove dužne da obezbede jednake mogućnosti za studente s hendikepom. Zakonom o sprečavanju diskriminacije zabranjuje se diskriminacija u oblasti obrazovanja, a potrebno je doneti još zakona, na primer da se udžbenici štampaju u odgovarajućem formatu kako bi i literatura postala dostupna licima s hendikepom...

I Da li doneti zakoni znače da se odnos države prema licima s hendikepom menja?

- Nekako se poklopilo da je naše udruženje počelo s radom pre šest godina, kada i promene u Srbiji. Mislimo da smo mnogo doprineli da se nešto konkretno uradi bar u delu koji se odnosi na obrazovanje lica s hendikepom. Došlo je do promena u odnosu države prema licima s hendikepom i na taj način što smo postali partneri u donošenju nekih strategija, što smo uključeni u razne komisije i druga savetodavna tela pri državnim institucijama, a Udruženje je i direktno uključeno u kreiranje nekih zakona.

I Kakav je odnos kolega i profesora prema studentima s hendikepom?

- Mi smo prošle godine uradili istraživanje o položaju studenata s hendikepom u okviru projekta promocije inkluzivnog obrazovanja u Jugoistočnoj Evropi, gde smo se između ostalog bavili i problemom dostupnosti fakulteta i odnosom studenata i profesora prema licima s hendikepom. Zaključak glasi - sve zavisi od slučaja. Generalno ne postoji problem u odnosima s kolegama ili profesorima. Možda malo negativniji stav može da se uoči u tome što je vrlo mali broj kolega spreman da pruži bilo kakvu drugu pomoć licima s hendikepom izvan oblasti obrazovanja.

U tekstu pod naslovom "Reagovanja: Nismo sakupljači milostinje", u pismu, koje je napisao predstavnik jedne OOSI, a koje je upućeno uredniku, autor navodi: Mi ne koristimo izraz "hendikepirani" već „osobe sa invaliditetom“. Nije istina da je svaka šaka pomoći veliko bogatstvo. Mi nismo prosjaci i sakupljači milostinje već ljudi sa pravima."

Članak "Za populaciju gluvih i nagluvih, Podgorica je grad barijera" osvetljava probleme sa kojima se suočava zajednica gluvih, "Zbog manjka tumača za znakovni jezik gluvi ljudi se osećaju izolovano i usamljeno jer ih ne razumeju u njihovom gradu ...neophodno je napraviti nacrt zakona o znakovnom jeziku kako bi se prekinula izolacija gluvih ljudi koja traje decenijama."

Članak "Podstrek za samostalni život: položaj osoba sa invaliditetom", ne samo da koristi učtivu terminologiju u naslovu, već raspravlja o zakonskim reformama potrebnim za sprečavanje diskriminacije.

Joše jedan dobar primer o novinskom izveštavanju o invalidnosti sa stanovišta prava i antidiskriminacije je članak ispod. Ovo je dobar primer novinskog izveštavanja o nekom pitanju invalidnosti izvan medicinskog ili dobrotvornog obrasca.

#### **NIJEDNA PRIJAVA PROTIV DISKRIMINACIJE INVALIDA, Glas Javnosi, Glas Javnosti, 06.12.2006.**

*Osam meseci posle usvajanja zakon ostao samo slovo na papiru  
Zakon još nije doživeo široku primenu jer javnost i osobe sa invaliditetom ne znaju u kakvim sve slučajevima mogu da se obrate sudu i koje su to „diskriminatorne situacije“*

*BEOGRAD - Iako je od usvajanja Zakona o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom prošlo sedam meseci, do sada nije podneta nijedna prijava čiji bi se osnov temeljio na tom zakonu. Zakon još nije doživeo široku primenu jer, prema rečima Violete Kočić, advokata nevladine organizacije „... Iz kruga“, čiji je cilj da pomogne osobama sa invaliditetom, javnost i osobe sa invaliditetom ne znaju u kakvim sve slučajevima mogu da se obrate sudu i koje su to „diskriminatorne situacije“.*

*- Tokom sledeće godine mi ćemo obilaziti sva udruženja invalida, objašnjavati odredbe ovog zakona i objašnjavati šta se sve može smatrati diskriminatornim ponašanjem. Direktna diskriminacija u praksi je vrlo retka, a mnogo češća je indirektna diskriminacija koja se teško dokazuje na sudu. Za one za koje se utvrdi da su učinili nedozvoljeno delo diskriminacije osoba sa invaliditetom zakonom su predviđene kazne od 5.000 do 50.000 dinara za fizička i od 10.000 do 500.000 dinara za pravna lica - rekla je Kočićeva. Zakonom o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom određuje se zabrana diskriminacije, zaštita invalida, sankcije za prekršioce, poštovanje ljudskih prava, ali i povećava uključenost invalida u procese odlučivanja.*

*- U Srbiji ima oko 800.000 invalida, a svaka četvrta osoba u proseku je posredno ili neposredno pogođena takvim stanjem. Osoba sa invaliditetom nema na mestima na kojima se odlučuje o njihovoj sudbini i pravima, invalidi su najsiromašniji među siromašnima, ne školuju se jer za to nemaju uslove, pa onda i teško dolaze do zaposlenja. Škole nemaju obavezno omogućavanje nastave na Brajovom pismu ili gestikulativnom govoru. Arhitektonske barijere su svuda postavljene, zgrade su nepristupačne, invalidi su češće žrtve nasilja od osoba koje nemaju invaliditet... Sve to govori da nešto mora pod hitno da se promeni - rekla je Lepojka Carević-Mitanovski iz nevladine organizacije „...Iz kruga“.*

*Premda je dobro videti pozitivne primere socijalnog modela u štampi, jasno je da se još mnogo toga mora uraditi kako bi se ovakvi članci češće pojavljivali u štampi. Iako pokret osoba sa invaliditetom mora još da radi kako bi njihova poruka nalazila put do medija, novinari i zaposleni u medijima moraju da traže ovakve priče i da izveštavaju o njima radije nego o tradicionalnom izveštavanju o beneficijama za osobe sa invaliditetom koje je toliko preovlađujuće u štampi.*

## V. KAKO SU OSOBE SA INVALIDITETOM PREDSTAVLJENE U ŠTAMPI

U ovom odeljku izveštaja postavili smo pitanje: kako štampa prikazuje osobe sa invaliditetom? Odgovor na ovo pitanje je da se najpre istakne da se osobe sa invaliditetom, u najvećem broju slučajeva, ne predstavljaju kao individue u štampi; obično su grupisane u kategorije i prikazane na stereotipski način. U stvari, osobe sa invaliditetom su u štampi često identifikovane preko svog oštećenja. Ovo je isto slučaj u Švedskoj, prema istraživaču u oblasti medija Karin Juslinder, koja u svom radu "Izbliza niko nije normalan"<sup>30</sup>

<sup>30</sup> Naslov originala "From Close-up Nobody is Normal" - Karin Ljuslinder

tvrdi da, "Novinarski metod portretisanja različitog i abnormalnog ima negativan uticaj na osobe sa invaliditetom... Oni su identifikovani prema svom oštećenju, svojoj invalidnosti, svom različitom telu i nesposobnosti, a ne kao majke male dece, putnici, poreski obveznici ili potrošači."<sup>31</sup>

Stereotipovi koji se koriste u medijima često učvršćuju ovu predstavu abnormalnosti i različitosti. Prema Kolinu Barnsu, "Stereotipske pretpostavke o osobama sa invaliditetom zasnovane su na praznoverju, mitovima i verovanjima iz ranijih, manje prosvetljenih vremena. Nasleđeni su i preneti u našu kulturu i opstaju delimično i zbog toga što se stalno ponavljaju kroz medijsku komunikaciju."<sup>32</sup> Kontinuirana upotreba stereotipova od strane štampe stavlja osobe sa invaliditetom u nepravedan položaj i učvršćuje diskriminatorno etiketiranje.

Ovaj izveštaj ne pretenduje da napravi temeljnu analizu svih različitih vrsta stereotipova koji postoje u štampi a odnose se na invalidnost. Umesto toga, pokušava da pokaže neke od glavnih stereotipova koji se često pojavljuju u štampi. Neki od tih stereotipova u štampi nisu nimalo različiti od onih nađenih u medijskim izdanjima na Zapadu, i oni obuhvataju:

- Osobe sa invaliditetom kao nesposobne ili kao teret
- Osobe sa invaliditetom kao jadne i za žaljenje
- Super bogalj – osoba sa invaliditetom kao superheroj

#### **Osobe sa invaliditetom kao jadne:**

Ovaj stereotip, kako Kolin Barns objašnjava, ohrabruje javnost da sažaljeva osobe sa invaliditetom često ih opisujući kao ljude kojima je potrebna pomoć populacije bez invaliditeta.

U članku "*Oronula zgrada prijedorske Gerijatrije utočište za 80 lica - Zaboravljeni od svih od svih*", „Nezavisne novine“, 05.12.2006, novinar koristi naglašeno sentimentalni ton da opiše stanare jedne ustanove. Novinar intervjuiše stanare ali naglasak intervjua je na tome da izazove sažaljenje. Jedan od stanara ustanove je citiran gde kaže, "*Niko neće da se sažali na nas i niko neće da nas pogleda – niko neće da pogleda bogalja. Mi bogalji ovde umiremo lagano.*" Jedan drugi stanar ustanove kaže, "*Niko nas neće ...pogotovo ne društvo. Sve je puno boli, nevolje i muke ...*"

Ili, novinar koristi patetičan ton koji je previše emocionalan kada opisuje osobu sa invaliditetom, kao što je to slučaj u članku, "*Gde god se okreneš – mrak*" iz „Večernjih novosti“: "*Čovek ne gleda očima nego srcem. Ovako kažu u Udruženju slepih i slabovidih "Beli štap", koje je jedna od organizacija koja okuplja 12.000 ljudi u Srbiji koji ne vide. Ali teško je gledati srcem kada su prepreke na svakom koraku.*"

#### **Super bogalj:**

Ovaj stereotip, kako Kolin Barns objašnjava, prikazuje osobu sa invaliditetom kao nadljudsko biće ili osobu sa magičnim kvalitetima u naporu da izazove poštovanje kod javnosti, i često prikazuje osobu sa invaliditetom kao superheroja zbog postizanja svakodnevnih stvari, kao na primer završavanje fakulteta, zapošljavanja ili stvaranja porodice.<sup>33</sup> Često priču priča novinar a ne pojedinac ili pojedinci o kojima je reč u tekstu. Često je tekst previše emocionalan i snishodljiv po prirodi.

#### **Neki od primera obuhvataju:**

"*Teže do diplome kad si u kolicima*", „Blic“, 04.07.2006, članak prikazuje osobe sa invaliditetom kao hrabre zbog pokušaja da steknu obrazovanje opisujući studente sa invaliditetom skoro kao nadljudska bića jer pokušavaju da završe fakultet, kao što novinar piše: "*Hrabri studenti, koji ne dopuštaju svom invaliditetu da ih spreči u ostvarivanju snova, suočavaju se sa brojnim barijerama svakog dana*".

U članku, "Stopostotni invalid obučava i policijske roniocce" iz Dnevnog Avaza, 04.09.2006. govori se o tome kako muškarac sa invaliditetom obučava policijske službenike u ronilaštvu. Čovek je prikazan kao čudo, netko tko je postigao nemoguće s obzirom na to da može da roni sa svojim invaliditetom i da uz to obučava osobe bez invaliditeta

U jednom drugom članku, "Talenat u carstvu tišine", „Večernje novosti“, 05.11.2006. novinar opisuje dve gluve žene kao izuzetne zato što pohađaju časove crtanja zajedno sa studentima bez invaliditeta:

<sup>31</sup> Karin Ljuslinder kako je citirana u "Osobe sa invaliditetom: viđeni očima medija" (Švedska invalidska federacija: Stokholm): 9.

<sup>32</sup> Colin Barnes, ibid: 5.

<sup>33</sup> Colin Barnes, 12.

*“Ana [ ] i Maja [ ], jedini su đaci sa posebnim potrebama koji pohađaju redovnu nastavu u Školi za mašinstvo i umetničke zanate “Tehnoart”. Uprkos velikom hendikepu i životu u tišini, ove gluvoneme devojčice dobile su šansu da zajedno sa svojim vršnjacima uče i razvijaju tehnike crtanja. Sede u istoj klupi, a sa drugima se sporazumevaju “čitanjem” sa usana.”*

U jednom članku o dvojici članova nacionalnog tima u sedećoj odbojci “*Za domovinu se igra srcem*” „Dani“, 08.07.2006, novinarka pita svoje sagovornike: “Jeste li vi normalni ljudi? Žene, deca, porodice, dom, prijatelji ...?” Ona zatim nastavlja sa pitanjem: “Odakle vam ideja da već godinama budete zlatni momci, dok se “zdravi” izgovaraju na nemoguće uslove života?”

U članku ispod, “*Moda je budućnost kraljice tišine*” (“Skroman dom kraljice tišine” „Vijesti“, 24.07.2006), novinar koristi snishodljiv ton da oslika pobednicu takmičenja za Mis Sveta za titulu najlepše gluve devojke. Pobednica takmičenja je na početku članka navedena pod svojim punim imenom i prezimenom, ali se u daljem tekstu pominje samo po imenu. Njena dostignuća kao dobrog studenta sa talentom za modni dizajn glorifikovana su u tekstu kao nešto izvanredno i novinar uzima previše emocionalan ton dok priča njenu životnu priču.

### **IVANA NOVELJIĆ POSLIJE IZBORA ZA MIS U PRAGU LJETO PROVODI SA PORODICOM U SUTOMORU**

**Sutomore** – Jednospratna porodična kuća Noveljića u naselju Mirošica 1, odnedavno je dom prve mis svijeta iz barske opštine. **Ivana Noveljić (17)**, štitenica kotorskog Zavoda za školovanje lica sa poremećajima sluha i govora, u “Top hotelu” u Pragu 15. jula osvojila je titulu najlepše gluve djevojke na svijetu među 30 konkurentkinja. Za vrijeme jučerašnje posjete ekipe „Vijesti“, mlađa sestra **Sara** koja pomaže u komunikaciji sa Ivanom bila je na plaži, pa su u pomoć priskočili ujak **Darko** i baba **Branka Noveljić**.

- Ništa se bitno nije promijenilo u mom životu. Pređa mnom je još IV razred, ne znam šta ću kad završim školu. Voljela bih da budem manekenka, nadam se da ću dobiti šansu da se oprobam i u tom poslu – sporazumijevamo se sa ovom ljupkom brinetom.

Sestra Sara, učenica VIII razreda OŠ „Kekec“ u Sutomoru, jedini je član četvoročlane skromne porodice Noveljića koji govori: majka **Ljubinka** i otac **Dragan** osobe su sa poremećenim sluhom i govorom, bivši štitenici kotorskog Zavoda:

- Za nastup u Pragu pripremala sam se mjesec, vježbajući posebnu koreografiju u etno stilu u trajanju od minut i po, koju je pripremio moj profesor fizičkog vaspitanja. U Češkoj mi se najviše svidio stari grad, šetnje Pragom, svuda su nas lijepo dočekali – nastavlja Ivana jezikom znakova, dodajući da nakon mature želi da bude dizajner odeće.

Interesovanje prema svijetu mode zasigurno joj je prijenela majka, krojačica. Širokim osmijehom Ljubinka pokazuje da je presrećna što joj je kćerka postala mis svijeta.

- Ivana je jako dobro dijete, izuzetno je inteligentna – prevodi ujak Darko riječi Ljubinke, koja grli svoju mezimicu. Makar koliko se za vrijeme kratke posjete mogao steći utisak, u ovoj porodici koju ne dotiče ljetnja vreva Sutomora, pogledi su najupečatljiviji način sporazumijevanja. Nema tih riječi kojima bi se mogli opisati ponos i ljubav upućeni Ivani koji su izvirali iz Ljubinkinih očiju, dok su pozirale „Vijestima“.
- Dragan i Ljubinka skladno žive, a Sara je izuzetno vezana za Ivanu, odmah je naučila komunikaciju sa sestrom i roditeljima. Dragan je u „Rumijatransu“ otišao u invalidsku penziju, sada radi kao tapetar. Požrtvovan je za svoju porodicu, veliki je radnik, uvijek neko donese nešto da se zakrpi, i Ljubinka ima pomalo posla – kaže Draganova majka Branka, čija porodica, starinom iz Podgorice, već pola vijeka živi u Sutomoru.

Dok provodi ljeto uživajući u odmoru od škole i svakodnevnom kupanju sa drugaricama, Ivana ne gubi vezu sa svojom velikom ljubavi – modom, bila je među zvanicama na otvaranju IX Internacionalne smotre mode u Kotoru u četvrtak uveče. Ne odustaje ni od glume u kojoj se takođe oprobala sa uspjehom, tumačeći glavnu ulogu u komadu „Čarolija tišine“ Dramske sekcije Zavoda iz Kotora.

- U novembru spremamo novu predstavu u školi. Dosad sam sa Dramskom sekcijom nastupala dva puta u Italiji i jednom u Švajcarskoj. Spremam se da opet nastupim na izboru za mis – nastavlja najlepša djevojka svijeta tišine, koja je prošle nedjelje u Mirošici dostojno dočekana.



*Pri povratku iz Praga, Ivani je priređena prava mala fešta sa velikom tortom, okupila se cijela ulica čiji žitelji nijesu krili oduševljenje zbog uspjeha svoje komšinice.*

#### **Ponos roditelja i nastavnika**

*- Ivana je izvanredna učenica, u Zavodu je od pete godine i ne zna se da li je bolja u školskim ili vanškolskim aktivnostima. Svi smo srećni i ponosni zbog ovog rezultata koji je uspjeh i njenih roditelja i svih nastavnika i vaspitača koji su učestvovali u formiranju njene ličnosti. I dalje ćemo nastojati da našim učenicima pružimo što više možemo – kazao je direktor kotorskog Zavoda **Borislav Kaščelan** o uspijehu dosad najvećeg promotera ove jedinstvene ustanove u Crnoj Gori, koja postoji 60 godina.*

U jednom drugom primeru, ovaj članak jasno ilustruje stereotip 'super bogalja' jer je intervjuisana osoba opisana kao skoro nadljudsko biće. Novinar upotrebljava izraze kao što su 'hrabar' i 'odvažan' u tekstu, pišući u skoro mitskom maniru o ovom pojedincu koristeći prenaplašeno emocionalan ton koji je uobičajen za ovu vrstu priče o 'super bogalju'.

#### **„Nesvakidašnji poduhvati U invalidskim kolicima od Prilepa do Pekinga“, Oslobođenje, 15.12.06.**

*Odvažni Mile Stojkoski namjerava da prisustvuje Olimpijskim igrama u kineskoj metropoli 2008.*

*Volja je često jača i od samog hendikepa, koliko god on bio veliki i težak. To je još prije dvije godine dokazao **Mile Stojkoski**. On je u invalidskim kolicima prešao put od Prilepa, na istoku Makedonije, sve do Atine, dug više od 700 kilometara, da bi 13. avgusta 2004. prisustvovao ljetnim Olimpijskim igrama u Grčkoj. Ovoga puta priprema još veći, ali i daleko opasniji poduhvat. U invalidskim kolicima, opet iz Prilepa, namjerava da krene na dug i neizvjestan put sve do Kine, da bi u Pekingu, 8. avgusta 2008, prisustvovao otvaranju 29. ljetnih Olimpijskih igara.*

*Nošen svojom životnom storijom, ali i lošim iskustvom sa kojim se suočavaju hendikepirani ljudi kao on, Mile Stojkoski namjerava da alarmira domaću i svjetsku javnost i ukaže im na prava i položaj osoba sa posebnim potrebama.*

*On se nada da će ovim nesvakidašnjim poduhvatom postati prvi Makedonac koji će u invalidskim kolicima preći tako dugačak i opasan put, dovoljan za Ginisovu knjigu rekorda. Međutim, ovom 40-godišnjem žitelju Prilepa osnovni cilj nije Ginis i slava, već na ovaj način namjerava da sakupi dovoljno novca za veoma skupu i složenu operaciju ugrađivanja elektrostimulatora, koju bi izvršili ljekari u Štutgartu, nakon čega bi, nada se, ponovo mogao stati na noge.*

*Prij desetak godina Stojkoski je doživio tešku saobraćajnu nesreću, koja ga je vezala za invalidska kolica. Uprkos tome, Mile se nije predavao. Volja je pobijedila hendikep. Počeo je da se bavi sportom, a danas je jedan od uspješnijih stonotenisera među invalidima u Makedoniji. Prije dvije godine stigao je na vrijeme na Olimpijske igre u Atini, ali mu se tada nije ispunila želja da svoja invalidska kolica pokloni najbogatijem čovjeku na svijetu, **Bilu Gejtsu**. To će sada pokušati da uradi u Pekingu.*

*Na put do Kine Stojkoski treba da krene krajem februara iduće godine. Da bi ostvario svoj san, rukama okrećući točkove svojih invalidskih kolica, moraće da pređe 16.000 kilometara i prođe kroz 36 država, među kojima i Afganistan. "Moje putovanje biće i neka vrsta mirovne misije, jer ću na svakih 100 kilometara zasadići po jedno drvo, simbol mira. To će biti moj apel za mir u svijetu", veli Stojkoski.*

*Institucije država kroz koje će prolaziti ovaj hrabri Prilepčanin doniraće drveće, a potom će se brinuti o njima kako bi očuvali sjećanje na podvig čovjeka koji je voljom pobijedio svoj hendikep. Da mu se ne bi desilo ono sa čime se prije dvije godine suočio u Atini, čije je otvaranje, zbog organizacionih problema, pratio iz jednog restorana, ovoga puta Organizacioni olimpijski komitet u Pekingu već je upoznat sa njegovom misijom i ciljevima. "Želja mi je da ovim putovanjem iniciram izgradnju centara za rehabilitaciju, bolnica, pa čak i cijelih naselja za resocijalizaciju osoba sa posebnim potrebama", kaže Mile.*

*On se nada da će uspjeti u svojoj zamisli da stigne do Kine, a neizmjernu podršku u tome pružaju mu supruga i 15- godišnja kćerka. Nakon povratka iz Pekinga, Mile će otići u Njemačku, gdje bi trebala da mu se izvrši složena hirurška operacija.*

Prilikom istraživanja bilo je nekoliko primera u priložima o životima osoba sa invaliditetom koji su oslobođeni ovog stereotipa. U tekstu ispod su odlomci iz priloga koji profiliraju živote različitih ljudi sa invaliditetom i to je dobar primer izveštavanja koji ne koristi stereotip 'super-bogalja' za opisivanje njihovih dostignuća. Sasvim suprotno oslikavanju tipa 'super bogalj', ovi pojedinci nisu prikazani kao heroji ili kao nadljudska bića. Umesto toga, svaka osoba koristi svoje sopstvene reči da opiše svoj život. Mada terminologija nije uvek

dosledna a ton povremeno previše emocionalan, ovo je dobar kontrast široko rasprostranjenom 'super bogalj' modelu.

#### **„Volja pokreće planine“, *Nezavisne Novine*, 10.03.04**

.....

**USPJESNI POSTDIPLOMAC:** Saša Grbić iz Karanovca kod Banje Luke slijep je od rođenja. Ovaj dvadesetčetvorogodišnjak danas je student postdiplomskih studija na Odsjeku nauka o književnosti u Banjoj Luci...

"Pojedini profesori nisu vjerovali da je moguće da neko ko je slijep može da studira književnost. Međutim, nisam se pokolebao, znao sam da će vrijeme pokazati svoje", priča Saša. Prve dvije godine studiranja Saša je svoje studentske obaveze dijelio sa svojim ocem koji je njegova najveća podrška. Naime, njegov otac je čitao knjige, Saša ih je snimao, kao i sama predavanja. A i teškoće sa putovanjem iz Karanovca do Banje Luke ubrzo su savladane.

"Na početku me je tata vozio na predavanja, jer su autobusi bili rijetki, a trebalo mi je vremena da upoznam gradske ulice. Ali, ubrzo sam mogao i sam da se snadjem", priča Saša. Jedan od pet najboljih studenata u generaciji, Saša obajašnjava da je upornost presudna za uspjeh. "Znao sam da moram uložiti veliki trud da bi nešto postigao. Ali, imao sam podršku porodice i prijatelja, i nisam odustajao", ponosan je Saša. Nakon uspješnog studiranja, Saša upisuje postdiplomski studije. Lakše studiranje omogućila mu je nabavka računara i specijalni govorni programi. Sašini prijatelji kažu da je on snažna ličnost, komunikativan i omiljen među kolegama. Saša se nada uspješnom završetku magistarskih studija, a onda možda slijedi i doktorska disertacija.

.....

**VOLJA POKREĆE PLANINE:** Olivera Mastikosa, magistar tehnoloških nauka, boluje od mišićne distrofije, a trenutno je izvršni direktor humanitarne organizacije "Partner". Pravilno postaviti ciljeve, uključiti se u ritam života, kaže ona, ključ je za prevazilaženje hendikepa, a zatvoriti se u četiri zida nije rješenje. "Lakše je povući se u sebe, nego uhvatiti se u koštac sa životom. Mnogi odustaju, uz izgovor da ih hendikep sprečava da ispune svoje snove. Ali, tu je već problematičan karakter, a ne hendikep", smatra Olivera...Naime, nakon porođajne operacije, Oliverina bolest je napredovala. Ipak, to je nije spriječilo da se aktivira, te pokrene humanitarnu organizaciju koja se bavi različitim potrebama lica sa invaliditetom, ali i samohranih majki i djece.

"Trenutno pokrećemo info-centar za omladinu sa invaliditetom, kao i servis za personalnu asistenciju u saradnji sa Zavodom distrofičara i Centrom za socijalni rad.

Tu su i razni seminari, aktivni smo u sektorima socijalne zaštite, zdravstva i prosvjete.

Sve uz dobru volju i osmijeh na licu", ponosna je Olivera. Mnogo je toga postigla u prošlosti, ali ima i velike planove za budućnost. "Osoba sa snažnom voljom, čvrstim karakterom i upornošću može pokrenuti planine. Nikakav hendikep je ne može zaustaviti", odlučna je Olivera Mastikosa.

.....

**TRAGEDIJA KAO MOTIV:** Faruk Šabanović, apsolvant na Likovnoj akademiji u Sarajevu, kaže da svoj hendikep ne shvata kao ograničenje i da život ne dijeli na život prije i poslije kolica. "Ja sam imao 18 godina kada me je, pred kraj rata, pogodio snajper i od tada sam vezan za kolica. Taj tragični događaj nisam shvatio kao propast svijeta, čak mi je ta tragedija dala snage i motiva da se više trudim u životu. Do ranjavanja sam bio bezbrižni dječak pod okriljem roditelja i ranjavanje me je prodrmalo i dalo mi krila", kaže Šabanović, dvadesetsedmogodišnjak koji je do sada višestruko nagrađivan za radove iz grafičkog dizajna.....

## VI. SAVETI SA TERENA ZA USPEŠNO MEDIJSKO IZVEŠTAVANJE

U ovom odeljku izveštaja, zagovornici pitanja invalidnosti daju svoje viđenje o tome kako su izveli uspešne medijske kampanje, i šta je važno u smislu rada sa medijima.

### **Intervju sa InfoPart-om iz Banja Luke, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina**

InfoPart je udruženje mladih sa invaliditetom iz Banja Luke u Republici Srpskoj, Bosni i Hercegovini, koje radi na stvaranju jednakih mogućnosti za mlade sa invaliditetom u oblasti obrazovanja i zapošljavanja.

Osnovan 2005. kao omladinski ogranak humanitarne organizacije HO Partner, InfoPart ima solidno iskustvo u radu sa medijima i u vođenju medijskih kampanja.

Vanja Čolić, potpredsednik InfoPart-a i koordinator za odnose sa javnošću, daje nekoliko saveta o tome kako su oni radili sa medijima da bi dobili dobro izveštavanje u štampi:

- ⇒ Kako bi se dobilo novinsko izveštavanje važno je da vaša organizacija izgradi jaku reputaciju u lokalnoj zajednici da bi se privukla pažnja medija.
- ⇒ Organizujte konferencije za štampu i koristite ih kao priliku da predstavite dostignuća vaše organizacije kao i planove budućih aktivnosti.
- ⇒ Od izuzetne je pomoći ako imate posvećenog koordinatora za odnose sa javnošću unutar organizacije kako biste izgradili komunikaciju sa medijima i pratili pitanje invalidnosti u štampi.
- ⇒ Da bismo održali aktivnost medija mi sami pravimo promotivne poruke i nastojimo da dobijemo besplatne termine, u najvećem broju slučajeva, za emitovanje na radiju i na televiziji.
- ⇒ Uspešna ideja za medijsku kampanju: Kao deo kampanje pod nazivom "Ja ne stojim, ali mislim, dakle, postojim" za skupljanje novčanih sredstava za servis personalnih asistenata, HO Partner je emitovao TV program u kojem je bila otvorena telefonska linija za gledaoce koji žele da daju svoj doprinos. Na ovaj način, preko otvorene telefonske linije, uspeli su da skupe 7,500 KM (3,750 evra).
- ⇒ Za vreme kampanje podizanja svesti javnosti, dodajte medijskoj kampanji promotivne poruke na radiju i televiziji. Takođe može biti od pomoći da se u štampi publikuju prilozi koji oslikavaju životne priče kako bi publika ostala zainteresovana i kako biste je podsećali na svoju kampanju.

### **"Gde su moja prava?" kampanja koju je sproveo Sumero, Savez osoba sa mentalnom retardacijom Federacije BiH**

Savez udruženja za pomoć mentalno retardiranim osobama Federacije BiH, "Sumero", izveo je veliku medijsku kampanju za podizanje svesti javnosti i informisanje donosilaca odluka o pravima osoba sa intelektualnim invaliditetom. Projekat je sproveden 2004. godine uz finansijsku pomoć - putem granta - od Share-SEE programa Handicap International-a, kancelarije za jugoistočnu Evropu, uporedo sa drugim donatorima i sponzorima. Projekat je trajao 8 meseci sa ciljem da se informiše javnost o uslugama i reformama koje su potrebne da bi se pružila bolja podrška osobama sa intelektualnim invaliditetom i promovisala inkluzija. Kao deo projekta, Sumero je sproveo dobro planiranu medijsku kampanju redovno šaljući saopštenja za štampu svim vodećim novinskim kućama uključujući štampane medije, televiziju i radio.

U jednom intervjuu sa predstavnikom Sumera, g-đom Indinom Spiljak, ona objašnjava šta je bilo ključno za uspeh kampanje:

- ⇒ Započnite medijsku kampanju uspostavljanjem kontakata sa medijskim kućama koje su voljne da učestvuju u projektu i da emituju vaše poruke.
- ⇒ Lični kontakt sa novinarima je veoma važan. Kada ga jednom uspostavite, dobro bi bilo da uvek imate jednog istog novinara koji izveštava sa vašeg događaja jer će tako biti upoznat sa temom i poznavaće priču.
- ⇒ Napravite bazu podataka/adresar od postojećih kontakata i redovno ažurirajte.
- ⇒ Odaberite koji medij želite za svoj ciljni medij, kao što je poseban televizijski program, radio stanica ili novina. Zatim odaberite najpodesniju formu medija koji odgovara vrsti projekta koji trenutno radite. Obično je lakše dobiti izveštavanje lokalnih medija jer za nacionalne medije morate imati veliki događaj da biste privukli njihovu pažnju.
- ⇒ Za televiziju je praksa da pozovete redakciju željenog programa ujutro i pozovete ih na svoj događaj.
- ⇒ Za štampane medije, pozovite novinare preko imejla ili saopštenja za štampu a zatim pokušajte da pridobijete jednog novinara koji će izveštavati sa drugih pratećih događaja koji će tek uslediti.
- ⇒ Možete uspostaviti kontakt tako što ćete napisati pismo u kome objašnjavate ko ste i o čemu se radi u vašem projektu i u kome ćete pozvati novinare ili urednike na sastanak. Najbolje je ako uspete da uspostavite lični kontakt i pobudite interesovanje po jednog novinara iz svake medijske kuće koji će tako postati "ekspert" za datu temu.
- ⇒ Takođe je bitno da svoj događaj zakažete za neki dan koji nije već popunjen drugim aktivnostima koji bi mogli da odvuku pažnju novinara na drugu stranu.
- ⇒ Važno je da naziv događaja zvuči atraktivno da biste privukli pažnju novinara. Pozivnice se obično isporučuju lično ili se šalju elektronskom poštom. Zatim telefonom proverite da li su pozivnice stigle na datu adresu.

- ⇒ Pozivno pismo je slično saopštenju za štampu: sadrži najvažnije informacije kao i sva imena i titule svih učesnika. Nakon događaja novinar obično koristi priliku da nekoga nešto pita, a mi novinskim agencijama šaljemo fotografije i saopštenja za štampu elektronskim putem.
- ⇒ Najvažnije za dobro medijsko izveštavanje jeste imati jaku reputaciju i biti dobro poznat po svom radu u lokalnoj zajednici.
- ⇒ Uvek obučavajte svoje zaposlene o odnosima sa medijima i uključujte nove zaposlene ili volontere u aktivnosti odnosa sa medijima.
- ⇒ Ohrabrujte svoje članove da se i njihov glas čuje u medijima tako što ćete dovesti novinare u vaše prostorije ili radionice da ih intervjuišu radije nego da se jedino oslanjate na izjave predsednika organizacije.
- ⇒ Kada novinari dođu u Sumero, ljudi iz Sumera ih podstiču da uzmu izjave od same dece sa invaliditetom.
- ⇒ Uvek postoji potreba da se obučavaju novinari i da se senzibilišu za teme koje se odnose na osobe sa invaliditetom.

### **Intervju sa Božidarom Dendom, urednikom i direktorom radio programa “Zvukom do svijetlosti” u Crnoj Gori**

Već pet godina Božidar Denda uređuje radio program pod nazivom “Zvukom do svijetlosti”, koji se bavi temama iz oblasti invalidnosti uopšteno, a još specifičnije, temama koje se odnose na osobe sa oštećenim vidom. Radio program se emituje na jednoj privatnoj radio stanici koja pokriva veliki deo Crne Gore a koja se zove “Antena M”, i to svake subote od 14-15 časova.

Inicijativa za ovaj program potekla je od Saveza slepih osoba Crne Gore. Prvobitno su se obratili državnoj radio stanici “Radio Montenegro” da podrži njihovu radio emisiju, ali tada stanica nije imala resurse da sprovede ovu ideju. Umesto toga, Savez je napravio sporazum sa stanicom “Antena M” koja pokriva otprilike 90% Crne Gore. Emitovanje njihovog radio programa počelo je u februaru 2003. godine, a urednik i direktor je Božidar Denda profesionalni novinar.

Finansijske troškove za produkciju programa pokriva savez a honorar za volonterski rad Božidara Dende “Antena M” tokom prve godine emitovanja. To nije bila obaveza radio stanice ali se pokazalo kao čin dobre volje da bi se podržao program. Nakon godinu dana emitovanja savez je preuzeo sva plaćanja uključujući i honorar za Dendu.

Osnovna zamisao saveza bila je da se osmisli radio program koji bi informisao širu publiku o njihovim aktivnostima, oblasti rada, dostignućima ali i o problemima sa kojima se članstvo suočava. Program se sastoji iz nekoliko delova, od kojih svaki traje približno 5 - 6 minuta, a teme su:

- **Trenutni događaji**– vesti koje se odnose na oblast invalidnosti i kratki pregledi događaja na temu invalidnosti
- **Informacije** o trenutnim aktivnostima saveza na nacionalnom nivou i pregled aktivnosti komiteta “Balkan Consultative Committee”, Svetskog saveza slepih, Evropske unije i lokalnih udruženja slepih osoba. Program daje informacije o drugim OOSI, naročito kada se održava više događaja
- **Nauka i tehnologija** – informacije i vesti iz oblasti medicine, naročito iz oftamologije, i informacije o tiftotehničkim uređajima (uređaji za osobe sa oštećenim vidom) i najnovijim tehničkim dostignućima
- **Kultura i obrazovanje** – vesti iz ovih oblasti
- **Sport i šah** – aktuelnosti iz sveta sporta
- **Slepi ljudi kroz istoriju**

Svaka emisija koja se emituje na kraju meseca posvećena je nekom gostu i ova emisija se zove “Portret ličnosti”. Gost je obično osoba sa invaliditetom koja uspešno živi u zajednici, i kao što Denda naglašava, nije neophodno da potencijalni gost ima iza sebe neko veliko dostignuće kao što je osvajanje nagrade ili medalje. Osnovni kriterijum je da se osoba uspešno uključila u društvo. Gost može da bude osoba sa invaliditetom ili čak neko ko je angažovan oko pitanja invalidnosti kao što je neki stručnjak iz oblasti socijalne zaštite.

Što se tiče održivosti emitovanja i koliko će se dugo emitovati radio program, Denda je nagovestio da savez ima jak interes za nastavljnje programa. Sa druge strane, važno je biti realan i imati na umu da emisija može biti skinuta sa programa u budućnosti. Ipak, u Crnoj Gori, kao i u drugim zemljama u regionu, Zakon o informisanju navodi obavezu svih elektronskih medija da posvete određen broj sati pitanjima invalidnosti. Primera radi, Radio Televizija Crne Gore ima program o invalidnosti koji se emituje jednom mesečno. Pored

toga, Radio Montenegro emituje takav program jednom nedeljno a to čine i neke lokalne radio stanice (npr. radio Herceg Novi, Budva, Bar, itd.).

U svakom slučaju, Savez slepih osoba Crne Gore ima želju i motivaciju da nastavi sa emitovanjem radio programa "Zvukom do svetlosti" na stanici "Antena M". Savez dobija finansijska sredstva za emisiju od sredstava za informacije i komunikacije koje izdvaja Ministarstvo za kulturu, sport i medije. Oni koriste ovaj budžet da obezbede pristupačne informacije svojim članovima ali i da finansiraju radio program.

### **Intervju sa Vesnom Nestorović, osnivačem i predsednicom "Belog štapa", Srbija**

Organizacija "Beli štap" osnovana je 2003. kao OOSI sa tri glavne prioritetne oblasti: promovisanje mogućnosti za slepe osobe i osobe oštećenog vida da se obuče kako bi postali mobilniji i postigli veću slobodu kretanja; edukacija o pitanjima invalidnosti ili podizanje svesti; i uticanje na medije.

Što se tiče medija, prvi projekat koji su preduzeli bio je da se napravi televizijski program u saradnji sa ANEM-om – Asocijacionom elektronskih medija. ANEM je sastavljen od 28 radio stanica i 16 televizijskih stanica koje streme ka najvišem kvalitetu profesionalizma. ANEM-ova misija je uspostavljanje politički nezavisnog pravnog okvira za elektronske medije i unapređenje profesionalnih standarda u medijima kako bi se izašlo u susret javnim interesima na adekvatan način.<sup>34</sup> Televizijski program pod nazivom "Edukacija šire društvene zajednice putem TV emisija "upoznajte nas bolje" počeo je da se emituje 2003. godine i još uvek se prikazuje. Emituje se jednom nedeljno u večernjim satima na lokalnim televizijskim stanicama kroz ANEM-ovu mrežu i cilj programa je podizanje svesti o oštećenjima vida i drugim pitanjima invalidnosti na lokalnom nivou. Program takođe pokušava da razbije predrasude o slepim osobama i osobama sa oštećenim vidom pokazujući da su oni sposobni da naprave dobar televizijski program. Otuda su svi voditelji u emisiji slepi. Program se usredsređuje na tri glavne teme:

- Rad lokalnih OOSI
- Lične priče o osobama koje žive sa nekim invaliditetom
- Rad državnih ustanova koje se bave invalidskim pitanjima

Emisiju finansira Ministarstvo za zapošljavanje i socijalna pitanja i ANEM. Ministarstvo plaća polovinu produkcije a ANEM preostalih 50% troškova. Sveukupno, emisija se prikazuje u 24 različite opštine u okviru mreže ANEM-a. Prvobitno ANEM ih je pitao da osnuju invalidski kanal ali su to odbili, jer po njima, ovakva vrsta specijalizovanog programa predstavlja jedan vid segregacije. Vesna Nestorović, direktorka Belog štapa veruje da bi trebalo da postoje specifični programi o invalidnosti na redovnim mejnstrim kanalima ali da programe i emisije o invalidnosti ne treba izdvajati na poseban kanal. Ona smatra da su posebne emisije o invalidnosti potrebne sve dok tema invalidnosti ne postane sastavni deo redovnog televizijskog programa. Beli štap planira da emisiju prenese na nacionalnu mrežu u junu mesecu i trenutno pregovaraju sa nekoliko televizijskih stanica u vezi njihove podrške.<sup>35</sup>

Prema Belom štapu, postoji veliko interesovanje za emisiju. U stvari, gledaoci su tražili da se određene emisije repriziraju i mnogi ljudi reagovali su na program svojim pitanjima i komentarima. Kao rezultat ovakvog interesovanja, Beli štap je pokrenuo e-mail listu za pretplatnike kako bi se nastavila diskusija i odgovorilo na pitanja gledalaca.

### ***Promene u medijskom izveštavanju o pitanjima invalidnosti***

Kao novinar Vesna je dobro upoznata sa medijima i prema njenom mišljenju, medijska atmosfera danas omogućava diskusije o invalidnosti na jedan bolji način, kako na televiziji tako i na radiju. Ona smatra da u medijima već mogu da se nađu primeri gde se o invalidnosti diskutuje sa stanovišta socijalnog modela i u pravcu ljudskih prava. Takođe smatra da pre deset godina to nije bio slučaj i da su tada jedino mogli da se nađu primeri oslikavanja invalidnosti iz ugla medicinskog ili dobrotvornog pristupa. Danas već možete da vidite da novinari primenjuju socijalni model ili perspektivu ljudskih prava, ali štampa predstavlja problem. Prema Vesninom mišljenju postoji još mnogo predrasuda koje se održavaju i problematičnih stvari koje novinari plasiraju u štampi. Proizilazi da još mnogo posla treba da se uradi kako bi se promenio način na koji štampa piše o invalidnosti.

<sup>34</sup> ANEM veb stranica: <http://www.anem.org.yu/cms/item/oanemu/en/O+nama.html>

<sup>35</sup> Beli Štap je takođe imao radio emisiju u periodu od 2004. do 2006. na radiu Beograd 202. Emisija je bila namenjena roditeljima dece sa invaliditetom i emitovana je noću u nadi da će se privući njihova pažnja. Ministarstvo za kulturu finansiralo je 10 emitovanja tokom godine a radio stanica je pokrivala ostale troškove.

## ***Vidljivost***

Kao organizacija organizovali su obuku na temu medija i PR-a za sve svoje članove. Imaju poseban tim koji radi sa medijima što pomaže da se osigura da imaju dobru vidljivost u medijima. Pored toga, Vesnino iskustvo novinara obezbedilo joj je dobre kontakte sa urednicima i novinarima.

Prema Belom štapu, ključ za obezbeđivanje dobre vidljivosti u medijima počiva na nekoliko faktora:

- ⇒ Morate vašu organizaciju i vaš rad da učinite zanimljivim za medije.
- ⇒ Morate da se koristite utvrđenim povodima kao što je 3. decembar ili 1. maj ili 15. oktobar (Dan belog štapa) kada će biti medijskog izveštavanja i da svoje manifestacije i aktivnosti organizujete tih dana.
- ⇒ Budite inkluzivni, u smislu da uvek pozivate različite aktore da budu deo vaših aktivnosti. Tako, na primer, kada su organizovali simulaciju slepila za osobe koje vide, za njih je to bila dobra prilika da zainteresuju mnogo ljudi za taj događaj, uključujući članove Vlade i predstavnike medija.
- ⇒ Ako organizuju okrugli sto ili seminar, pokušavaju da obezbede ne samo viđenje problema već isto tako i rešenja i upravo to mediji vole da proprate.
- ⇒ Veoma je važno uspostaviti kontakte ne samo sa novinarima već i sa glavnim i odgovornim urednicima a Beli štap je pokušao da uspostavi mrežu novinara i urednika.

### ***Njihovo iskustvo u uticanju na medije***

Kad god njihova organizacija naiđe na čudno prikazivanje osobe sa invaliditetom u štampi oni pošalju pismo uredniku. Počnu tako što im se zahvale što pišu o invalidnosti, ali objasne zašto su ili kako neki delovi članka uvredljivi i kako ovo može da se izmenu u buduće. Primera radi, skrenuli bi pažnju urednika da se ne upotrebljava izraz "bogalj" već "osoba sa invaliditetom" objašnjavajući da će upotrebom ispravne terminologije pomoći ljudima da razumeju invalidnost iz drugačije perspektive. Ključna stvar, prema Vesninim rečima, nije da pristupite medijima u besu i ljutnji, već da pokušate da radite sa njima uz uzajamnu podršku. Važno je da se mediji ne osećaju glupo ili kažnjeno već pokušajte da pružite podršku svojom kritikom.

Oni su takođe osmislili obrazac pisma koje se šalje medijskim kućama o tome kako da njihove veb stranice postanu pristupačne. Kada nađu neku nepristupačnu veb stranicu, oni jednostavno potpišu pismo i pošalju ga uredniku. Slali su pisma Studiju B, B92 i PTT –u (državna kompanija za telekomunikacije) i kao rezultat, Studio B i PTT su svoje veb stranice podesili tako da su sada pristupačne.

Kada je reč o promeni poruke vezane za invalidnost ili modela invalidnosti u medijima, to je težak zadatak za organizacije osoba sa invaliditetom. Organizacije mogu imati iskustvo u tome da pridobiju medijsko izveštavanje svojih događaja, ali da stvarno promene način na koji novinari predstavljaju invalidnost, veliki je izazov. Zbog toga Vesna smatra da je jako važno da se organizuju treninzi na temu medija i kako da svoju poruku prenesete u medije i pridobijete njihovu pažnju.

Njen savet je da zaista lično upoznate i novinare i urednike tako da možete da personalizujete pozivnice, privučete njihovu pažnju i privolite ih da dođu na vaš događaj. Od ključne je važnosti da stvorite partnerstvo sa predstavnicima štampe tako da vas zapamte. Ona često kontaktira svoju mrežu sa novim vestima i informacijama o radu organizacije, ne oslanjajući se samo na saopštenja za štampu kada imaju da oglase neki događaj.

# PREPORUKE

---

Nakon razmatranja opštih tokova u medijskom izveštavanju u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji, ima dosta toga što se može učiniti kako bi se promenilo štetno oslikavanje osoba sa invaliditetom u štampi. I medijski stručnjaci i zagovornici pitanja invalidnosti imaju svoju ulogu u menjanju načina na koji se izveštava o invalidnosti sa stigmatizujućih stereotipova na osnažujuće izveštavanje.

Osobe sa invaliditetom bi morale da budu angažovane na poslovima u mejnstrim medijima. Degradirajuće predstavljanje, uvredljiva terminologija i prevaziđeni obrasci nestaće mnogo brže kada veći broj osoba sa invaliditetom bude radio u medijima.

Zaposleni u medijima moraju da prođu obuku iz Jednakosti invalidnosti<sup>36</sup> gde se uvode socijalni model i pristup zasnovan na ljudskim pravima. Ovo će pomoći da se podigne svest o negativnom portretisanju osoba sa invaliditetom.

Organizovati obuku na temu upotrebe jezika i terminologije – Svo osoblje u medijima mora da ima svest o štetnom uticaju jezika i da stoga izbegava upotrebu neodgovarajuće terminologije

Invalidske organizacije moraju da dostave ime svog stručnjaka – izvora vesti i informacija – producentima TV vesti i istaknutim novinarima štampanih medija. Često se dešava da novinari i producenti čak i ne znaju nazive nacionalnih invalidskih grupa i imena nacionalnih stručnjaka za pitanja invalidnosti.<sup>37</sup>

Medijski stručnjaci bi trebalo da osiguraju da se medijski proizvodi prave u formatima koji su pristupačni svima uključujući gestovni govor ili titlovanje za osobe oštećenog sluha, Brejovu azbuku ili audio formate za osobe oštećenog vida.

Žalbe bi trebalo slati urednicima kada se naiđe na neučtivo izveštavanje u štampi. Skrenite pažnju urednicima na negativno portetisanje osoba sa invaliditetom i zahtevajte da isprave grešku kada se koristi neprikladna terminologija.

Zagovornici pitanja invalidnosti moraju da se drže slogana na posteru koji promovise prava osoba sa invaliditetom: "Ništa o nama bez nas" i da osiguraju da se njihov glas bude zastupljen u tekstovima koji se odnose na pitanja invalidnosti i da se njihova poruka prenosi tačno

Novinari moraju da se obraćaju osobama sa invaliditetom i zagovornicima pitanja invalidnosti kao izvorima vesti kako bi osigurali da se "invalidska strana" priče takođe čuje.

Organizacije osoba sa invaliditetom moraju da budu aktivnije i da se trude da teme iz oblasti invalidnosti budu uvršćene u vesti i da svoje priče dostavljaju novinarima i urednicima.

Takođe je jasno da više mora da se uloži u obuku medijskih stručnjaka o učtivom izveštavanju o invalidnosti. Obuke su od ključne važnosti da pomognu novinarima, urednicima i producentima u razumevanju invalidnosti iz drugačije perspektive i da im stave na raspolaganje alčke koje su im potrebne, kao što je korektna terminologija i razumevanje socijalnog modela, da bi o pitanju invalidnosti mogli da izveštavaju na osnažujući način.

Obučavanje zagovornika pitanja invalidnosti na temu odnosa sa javnošću i rada sa medijima takođe je preko potrebno da bi se osiguralo da su članovi pokreta osoba sa invaliditetom dobro opremljeni za efikasno plasiranje svojih poruka u štampu. Od presudne je važnosti znati kako sarađivati sa medijima da bi se osiguralo da teme iz oblasti invalidnosti dolaze na dnevni red u medijima i da se o njima izveštava sa stanovišta samih osoba sa invaliditetom.

Kada je rađena ova analiza bilo je očito da je potrebno nastaviti istraživanje o invalidnosti i medijima u regionu kako bi se istinski pratile promene u oslikavanju osoba sa invaliditetom u medijima. Bilo bi od izuzetne koristi imati kvantitativna i kvalitativna istraživanja o medijima i invalidnosti kako bi se prepoznali

---

<sup>36</sup> Disability Equality Training model: <http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/Gillespie-Sells/dis%20equality%20training.pdf>

<sup>37</sup> Haller, ibid: 32.

glavni problemi i pratile promene u medijskoj praksi. Kako bi se ovo uradilo na efikasan način, trebalo bi osnovati veći broj arhiva medijske dokumentacije u elektronskom formatu tamo gde trenutno ne postoje (t.j. u Crnoj Gori i u pokrajini Kosovo pod upravom UN).

Zagovornicima pitanja invalidnosti su mediji potrebni, sada više nego ikada, kao saveznici u promovisanju Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom. Stoga je od ključne važnosti da ove dve grupe sarađuju u uklanjanju negativnog izveštavanja i podržavanju osnažujućeg pristupa pitanjima invalidnosti i dostojanstvenog portretisanja osoba sa invaliditetom.



# BIBLIOGRAFIJA

---

ANEM legal department and Zivkovic and Samardzic Law Office, ANEM and IREX "Overview of Media Regulations in South East Europe from 2003-2005 (Media Plan Institute: Sarajevo, 2005).

Albert, Bill, "Briefing note: The Social Model of Disability, Human Rights and Development", (Disability KaR Research Project: 2004).

Barnes, Colin, "Disabling Imagery and the Media: An Exploration of the Principles for Media Representations of Disabled People" for the British Council of Disabled People (Rynborn Publishing: Halifax, 1992).

Cooke, Caroline; Daone, Liz; Morris, Gwilym, "Stop Press: How the Press Portrays Disabled People" (Scope: London, 2000).

Hellar, Beth, "News Coverage of Disability Issues: Final Report for the Center for an Accessible Society" (The Center for an Accessible Society: 1999).

Haller, Beth & McCombs, Maxwell, "Explorers and surveyors: Expanding strategies for agenda-setting research," 69:4, *Journalism Quarterly*, (1992).

Shoemaker, Pamela, "The Communication of Deviance" in B.Dervin (Ed.) *Progress in Communication Science* (Norwood, NJ; Albex, 1987).

Swedish Disability Federation, "People with Disabilities: As Depicted by the Media" (Swedish Disability Federation: Stockholm).

Web strane:

Disability Equality Training model: <http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/Gillespie-Sells/dis%20equality%20training.pdf>

IREX, Media and Sustainability Index for Bosnia, 2006/2007:  
[http://www.irex.org/programs/MSI\\_EUR/2006/bh.asp](http://www.irex.org/programs/MSI_EUR/2006/bh.asp)

IREX, Media and Sustainability Index (MSI) Montenegro 2006/2007:  
[http://www.irex.org/programs/MSI\\_EUR/2006/montenegro.asp](http://www.irex.org/programs/MSI_EUR/2006/montenegro.asp)

IREX, Media and Sustainability Index (MSI) Serbia 2006/2007,  
[http://www.irex.org/programs/MSI\\_EUR/2006/serbia.asp](http://www.irex.org/programs/MSI_EUR/2006/serbia.asp)

# ANEKS 1: IZVORI ZA ODGOVORNO IZVEŠTAVANJE O PITANJIMA INVALIDNOSTI I UČTIVO I ULJUDNO PRIKAZIVANJE OSOBA SA INVALIDITETOM U ŠTAMPANIM MEDIJIMA

---

Ovaj prilog/dodatak namenjen je za pomoć stručnjacima u oblasti medija kao i zagovornicima pitanja invalidnosti u cilju promene načina na koji se invalidnost i osobe sa invaliditetom prikazuju u medijima. Informacija potiče od različitih izvora i namera je da postane vodič za dalje istraživanje za sve one koji su zainteresovani da zaista promene način na koji mediji predstavljaju invalidnost. Svi mi imamo moć da promenimo nešto i sa nekoliko praktičnih alatki, izvršavanje tog zadatka postaje izvodljivije.

## **Pronaći pravi jezik:**

Jezik ima vrlo važnu ulogu u smislu uticanja na naše razmišljanje i definisanja našeg sistema vrednosti. Promenom reči koje upotrebljavamo možemo umnogome uticati na način na koji su osobe sa invaliditetom prikazane u javnosti i možemo pomoći da se promeni način na koji društvo razmišlja o invalidnosti. U tabeli koja sledi prikazan je spisak izraza koje bi trebalo izbegavati i sugestije kako zameniti uvredljivu terminologiju. Ova lista ima za cilj da pomogne novinarima da napuste korišćenje pasivnih izraza kojima se oslikavaju osobe sa invaliditetom kao žrtve i ponudi reči kojima se iskazuje poštovanje prema osobama sa invaliditetom. Lista izraza potiče od zajednice osoba sa invaliditetom u Velikoj Britaniji, kao deo studije o medijima i invalidnosti pod nazivom "Stop štampi! Kako štampa prikazuje osobe sa invaliditetom"<sup>38</sup> koju je sproveo *Scope*, jedna nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom,

Izbegavajte...	Koristite umesto toga...
hendikepirani	<b>osobe sa invaliditetom</b>
pogođen, pati od, žrtva ...	<b>ima...</b> (stanje ili oštećenje)
ograničen invalidskim kolicima, vezan za invalidska kolica	<b>korisnik invalidskih kolica</b>
mentalno hendikepiran, mentalno retardiran, mentalno nedovoljno razvijen	<b>osoba sa teškoćama u učenju ili osoba sa intelektualnim invaliditetom</b>
bogalj, invalidan	<b>osoba sa invaliditetom</b>
invalid	<b>osoba sa invaliditetom</b>
spastičar	<b>osoba koja ima cerebralnu paralizu</b>
telesno sposoban	<b>osoba bez invaliditeta</b>
slepi, gluvi, nagluvi	<b>slepe osobe, gluve osobe, osobe sa oštećenim vidom, osobe sa oštećenjem sluha</b>

<sup>38</sup> Cooke, Caroline, Daone, Liz, Morris, Gwilym, "Stop Press! How the Press Portrays Disabled People" (*Scope*: London) 2000: 35-41.

Mreža osoba sa invaliditetom za oblast radio-televizijskog emitovanja i kreativnih poslova (*Broadcasting and Creative Industries Disability Network*) (BCIDN)<sup>39</sup> iz Velike Britanije kreirala je praktično uputstvo o medijima i invalidnosti namenjeno stručnjacima u oblasti medija u njihovom svakodnevnom poslu. Uputstvo je prvenstveno namenjeno za televizijsko i filmsko emitovanje ali takođe može biti od koristi novinarima i drugim službenicima u raznim oblastima medija, uključujući i štampane medije.

## Uputstvo o medijima i invalidnosti

### Ko je sastavio ovo uputstvo?

Ovo uputstvo je sastavila *Mreža BCIDN* (*Broadcasting and Creative Industries Disability Network*) sa sedištem u Londonu, u Ujedinjenom Kraljevstvu. Nastalo je iz kolektivnog iskustva same *Mreže* i njenih članova koji su zajedno u saradnji pokušali da poboljšaju stanje stvari za osobe sa invaliditetom u elektronskim medijima, filmu i u advetajzingu u proteklih deset godina.

*Mrežu* su osnovali vodeći elektronski mediji, filmski i televizijski producenti i organizacije u oblasti audio-vizuelne industrije u Velikoj Britaniji, s ciljem povećanja inkluzije osoba sa invaliditetom u ovoj oblasti poslovanja. Premda su takmaci na tržištu kada je reč o publici, ove organizacije su združeno finansirale *Mrežu* kako bi im se olakšalo da razmenjuju najbolje prakse u ovoj poslovnoj delatnosti, ali i da sarađuju sa osobama sa invaliditetom kao sa svojim kolegama emiterima, autorima programa, potencijalnim zaposlenima, gledaocima i ključnim akterima.

U Manifestu objavljenom 2002. godine, članice *Mreže* (BBC, ITV, C4, Five, BSkyB, Discovery Networks Europe, Turner Broadcasting System, the UK Film Council, Producers' Alliance for Cinema and Television (PACT), Central Office of Information (COI)) su se obavezale da će:

- Povećati prisustvo osoba sa invaliditetom u etru i na ekranu
- Povećati broj osoba sa invaliditetom u svim oblastima u smislu radne snage.
- Povećati pristup uslugama direktno kroz emisije ali i posle toga.
- Osigurati pristup svim zgradama
- Napraviti i objaviti akcioni plan koji će biti odobren na nivou Odbora i koji će detaljno obrazložiti kako će se preuzete obaveze implementirati

Mreža je specijalizovana mreža foruma poslodavaca na temu invalidnosti: [www.employers-forum.co.uk](http://www.employers-forum.co.uk)

### Kome je namenjen ovo uputstvo?

Ovo uputstvo, koje je dostupno putem Interneta, namenjeno je svim emiterima programa i producentima, uključujući i vas koji radite u mejnstrim programskim oblastima, od vesti do lake zabave i od drame do dokumentarnog programa. Ovo nije samo za one koji kreiraju program i koji rade specijalizovane emisije vezane za invalidnost. Mada ovde koristimo izraz autori "programa", veći deo našeg uputstva je isto tako relevantan za ljude koji rade na drugim audio-vizuelnim sadržajima kao što su igrani filmovi, reklame, snimci koji nisu namenjeni za prikazivanje, promotivni video materijali i interaktivni multimedijiski proizvodi. Jedan deo uputstva je takođe od važnosti za urednike programa, menadžere ljudskim resursima, tehničko osoblje i druge zaposlene koji direktno rade sa slušaocima i gledaocima.

### Zašto je potrebno da koristite ovo uputstvo?

Uputstvo je osmišljeno tako da vam pomogne da razmislite kako biste mogli biti inkluzivniji u procesu kreiranja programa. Neke od informacija se takođe odnose na to kako da vaša organizacija postane pouzdana u oblasti invalidnosti.

Osobe sa invaliditetom predstavljaju značajan deo naše publike – bilo da su slušaoci, gledaoci ili korisnici Interneta. Uprokos tome oni su skoro nevidljivi u programima i značajno su nezastupljeni u smislu radne snage u ovoj poslovnoj delatnosti. Poboljšavanje ovakvog stanja je prvenstveno izazov za starije menadžere<sup>40</sup> kao i za sve producente. Način na koji se predstavljaju osobe sa invaliditetom i kako se o njima izveštava uticaće na stavove društva prema invaliditetu. A što je još važnije, najbolji način da se

<sup>39</sup> U daljem tekstu *Mreža BCIDN*

<sup>40</sup> Senior Manager (prim.prev.)

osigura prisutnost osoba sa invaliditetom na platnu i u etru jeste da oni budu adekvatno zastupljeni među zaposlenima koji učestvuju u kreiranju programa. Zanemarivanje ove činjenice gotovo sigurno znači da propuštate čitavu grupu talentovanih kolega koji takođe imaju i neki invaliditet.

Molimo vas da pročitate i primenjujete ovo uputstvo koje odražava kombinovana iskustva mnogih emitera u elektronskim medijima i autora programa. Uputstvo je puno pozitivnih, realističnih, praktičnih i primenjivih saveta koji će vam pomoći da date sopstveni doprinos osiguravajući da vaš program odražava važnost osoba sa invaliditetom kako u audio-vizuelnoj industriji tako i u društvu. Osobe sa invaliditetom su pojedinci sa sopstvenim pričama koje treba ispričati i sopstvenim viđenjem života koje će vam obogatiti emisije i programe. Bez sumnje, i vi ćete isto tako obogatiti sopstveno iskustvo. Pojedinačni producent zaista može mnogo da učini.

### **Kako koristiti ovo uputstvo?**

Informacije u uputstvu su podeljene na šest glavnih odeljaka:

- Uvod - uključujući zakon
- Osobe sa invaliditetom učestvuju u programima
- Zapošljavanje osoba sa invaliditetom na mestu autora programa
- Onemogućen pristup radio-difuznim servisima
- Prilagođavanja i pomagala za ljude sa posebnim potrebama
- Komuniciranje sa osobama sa invaliditetom

Tekst uputstva je podeljen na više manjih odeljaka kako biste se lakše kretali od jednog do drugog, a u skladu sa vašim trenutnim potrebama i interesovanjima. Informacija je data kroz opseg sugestija koje možete da izaberete i primenite na način koji je najprikladniji za vaše sopstvene potrebe. Postoji određeno ponavljanje unutar ovih odeljaka, prvenstveno zbog jasnoće, i premda možda nećete morati da pročitate čitavo uputstvo odjednom, preporučujemo da čitate onim redom kojim vas određena poglavlja zanimaju.

Ideje u ovom uputstvu potiču od autora filmova i programa u vestima, zabavi, informativnom, dramskom i dokumentarnom programu. Ciljna grupa su svi autori programa a ne samo oni koji se bave specijalizovanom produkcijom u oblasti invalidnosti.

Mnogi emiteri i producenti su već poboljšali način na koji prikazuju ili zapošljavaju osobe sa invaliditetom. Kao što je jedan pretpostavljeni programski producent rekao: "Nemojte brinuti o tome da li ste politički korektni, jednostavno to uradite i videćete da MOŽETE promeniti stvari!"

### **Zakon o invalidnosti**

Sve evropske zemlje sada imaju svoje zakone o invalidnosti. Premda su ovi zakoni zasnovani na zakonodavstvu Evropske komisije, mogu se donekle razlikovati u oblastima koje pokrivaju. U Velikoj Britaniji na primer, Dekret o diskriminaciji u oblasti invalidnosti obuhvata zapošljavanje, fizičku pristupačnost, robu i usluge, obuku i obrazovanje. Međutim, postoji i dodatno zakonodavstvo, Dekret o komunikaciji iz 2003, koji se odnosi na oblast radio-difuznog emitovanja. Ovo obuhvata zahteve/uslove da se servisi učine pristupačnim za osobe sa invaliditetom (na primer, garantuje se da će određeni procenat emitovanih programa biti titlovan ili imati zvučni opis). O primenjivanju ova dva dekreta brinu dve odvojene organizacije – Komisija za invalidska prava - *Disability Rights Commission (DRC)* i Državna kancelarija za komunikacije - *Government Office of Communications (Ofcom)*. Očigledno je da zakonodavstvo koje se ne primenjuje ima ograničeni učinak

### **Prikazivanje osoba sa invaliditetom**

#### **Stereotipovi i ispravljanje grešaka**

Da li se sećate kada ste poslednji put videli ili čuli osobu sa invaliditetom na televiziji ili na radiju? Ako uopšte možete nekoga da se setite, verovatno su gostovali u nekoj emisiji o invalidnosti. Teško je tačno izračunati koliko se osoba sa invaliditetom pojavljuje u našim mejnstrim programima, naročito kada invalidnost nije vidljiva, t.j. kada je nevidljiva. Međutim, mnogi pruducenti će priznati da nikada nisu ni razmotrili mogućnost dodeljivanja uloge glumcu sa invaliditetom, niti da su tražili "eksperta" ili saradnika sa invaliditetom, snimili intervju na ulici sa nekim prolaznikom koji ima invaliditet ili promišljeno i namerno proširili sastav publike u

studiju. Emiteri su sada vrlo svesni važnosti mešanja polova i rasa u radijskoj emisiji ili na televizijskom snimanju. Pa zašto onda ne biste osigurali da vaš program adekvatno odražava društvo kao celinu?

Lako je klasifikovati ljude da biste uštedeli vreme i objašnjenja u svojim programima. Ali ovim povećavate rizik da ćete pojačati postojeće stereotipove, tako da kada se osobe sa invaliditetom uopšte i pojave u programu, nastaviće da budu prikazivane ili kao izuzetni i junaci, ili kao zavisne žrtve. Ranih 1990-ih, jedan istraživač je ispitivao kako se osobe sa invaliditetom prikazuju na televiziji i zaključio da se one ubrajaju u jednu od 11 različitih kategorija, od kojih je 10 negativnih. Osobe sa invaliditetom su se ubrajale u ove kategorije kao "jadne i patetične", kao "nesposobne", kao "teret". Muškarci između 25 i 40 godina koji imaju invaliditet su češće bivali predstavljeni nego drugi ljudi sa invaliditetom, uprkos činjenici da su žene sa invaliditetom značajno brojnije nego muškarci.

Neke invalidnosti su u javnosti izuzetno loše predstavljane. Mentalne bolesti su u programima isuviše često (i nesrazmerno) povezivane sa nasilnim zločinima, uprkos tome što nema nikakvih dokaza kojima bi se podržalo ovako loše predstavljanje.

Australijsko radio-difuzno preduzeće traži od svojih producenata da sebi postave četiri pitanja o prikazivanju osoba sa invaliditetom na ekranu:

- Da li je prikazivanje osobe sa invaliditetom zaštitničko?
- Da li je osoba sa invaliditetom prikazana kao žrtva?
- Da li prikazivanje demonizuje osobu sa invaliditetom?  
Ili, umesto toga,
- Da li prikazivanje normalizuje osobu sa invaliditetom, to jest, da li osobu sa invaliditetom posmatra kao bilo koju drugu osobu?

U mnogim serijama u kojima se govori o životnom stilu i emisijama koje se emituju u dnevnom terminu pojavljuju se i gostuju članovi publike kao saradnici. Razmotrite uključivanje većeg broja osoba sa invaliditetom kako bi vaš program odražavao dobar presek društva. Međutim, kako bi se ovo postiglo često je potrebno aktivno tražiti osobe sa invaliditetom. Imajte na umu da će među muškarcima i ženama, ljudima različitih rasa, religija, starosne dobi i seksualne orijentacije takođe biti i osoba sa invaliditetom.

- Nemojte biti isuviše plemeniti ili isuviše politički korektni – ako ste super-osetljivi na ispravan ili pogrešan jezik, opisivanje osobe sa invaliditetom će vas sprečiti da uradite bilo šta drugo. Sve slike mogu imati važnu ulogu pri pospešivanju vidljivosti – čak i one tzv. negativne.
- Razmotrite mogućnost uključivanja osobe sa invaliditetom u scenarijo koji je uobičajen za osobu bez invaliditeta. Na primer, prikazati osobu sa invaliditetom koja dobija otkaz zbog nemarnosti ili nestručnosti na poslu zapravo bi predstavljalo pozitivno oslikavanje, upravo stoga što preispituje, iz drugog ugla, često navođene razloge poslodavca zašto ne zapošljava osobe sa invaliditetom – a to je pretpostavka da ne možete otpustiti osobu sa invaliditetom a da ne upadnete u probleme sa zakonom zbog diskriminacije.
- Posmatrajte ličnost osobe sa invaliditetom kao zaokruženu individuu, sa dobrim i lošim osobinama. Prikazati osobu sa invaliditetom kao zlobnu ili neprijatnu može biti izazov, ali koliko ima osoba bez invaliditeta koje su uvek "ljubazne"? I osoba sa invaliditetom može da se naljuti, da bude ogorčena, ponekad depresivna ali isto tako duhovita, seksi i pokretač zabave. Možda će se majka koja ima invaliditet naljutiti na svoje dete zato što odbija da opere zube, ali to je u vezi sa materinstvom a ne invaliditetom. Jasno uokviren kontekst omogućiće vam da ovo uradite. Često se dešava da su osobe bez invaliditeta mnogo osetljivije po ovakvim pitanjima nego osobe sa invaliditetom.
- Uloge statista nude velike mogućnosti za pojavljivanje osoba sa invaliditetom u boljim ulogama. Možda će vam se činiti da je neprikladno da glavnu ulogu dodelite osobi sa invaliditetom, ali nemojte automatski isključivati osobu sa invaliditetom u sporednoj ulozi gde se pojavljuje kao prolazni lik ili kao statista. Ovo bi bilo mnogo bolje nego jedna "naročita" uloga i može pružiti priliku da se osoba sa invaliditetom prikaže u situaciji ili ulozi koja nema nikakve veze sa invalidnošću. Prikazivanje osoba sa invaliditetom u ulogama statista gde se pojavljuju kao kompetentne kolege menadžeri i saradnici na poslu, primera radi, ukazivalo bi na stvarnu inkluziju.

- Kada razmišljate o invalidnosti nemojte samo misliti na korisnike invalidskih kolica. Jeste da je zgodno, jer je to poznata i vidljiva invalidnost, ali to postaje kliše. Manje od 8% osoba sa invaliditetom koristi invalidska kolica, pa je možda dobro razmisliti o nekoj drugoj invalidnosti.
- Budite obazrivi kada osobe sa invaliditetom prikazujete kao obespravljene ili u ulozi "žrtve". Mada je istina da su neki ljudi u situaciji invalidnosti zbog nesreće, rata ili terorističkog čina, mnogo je više osoba sa invaliditetom koji sebe uopšte ne smatraju žrtvama. Oni žele isto poštovanje koje uživaju drugi ljudi a ne sažaljenje.
- Slično tome, izbegavajte drugu krajnost - "heroja" – t.j. konstantno pokazivanje visokih dostignuća osoba sa invaliditetom. Atletičar sa invaliditetom koji je osvajač zlatne medalje nije ništa više reprezentativan za osobe sa invaliditetom nego što je to fudbaler Dejvid Bekam za ljude bez invaliditeta. Izuzetni ljudi postoje u svakom zanimanju, ali herojska dostignuća mogu da prikriju svakodnevnu realnost osoba sa invaliditetom, dozvoljavajući gledaocu da dostignuće vidi kao kompenzaciju za invalidnost. Priziva se ideja da je osoba "pobedila" oštećenje i da nema potrebe da se dalje uzima u razmatranje.
- Takođe je preterano smatrati osobe sa invaliditetom za heroje samo zato jer imaju invaliditet, pa pokušajte da izbegnete aluzije gde su osobe sa invaliditetom "hrabre" u borbi sa svojim nedostatkom.
- Razmislite o tome da pokažete svakodnevne situacije koje uključuju osobe sa invaliditetom, radije nego situacije povezane sa invalidnošću. Time se daje pozitivnija slika integracije koja pokazuje interakciju osoba sa invaliditetom sa ljudima koji nemaju invaliditet. Prikazivanjem osoba sa invaliditetom gde su sami ili izolovani može nagoveštavati kako su odvojeni od ostatka društva.
- Nema potrebe da strahujete od prikazivanja osoba sa invaliditetom kako rade stvari drugačije od osoba bez invaliditeta, ali ih pokažite kao jednake. Neka govore same u svoje ime, naglasite dobre izjave i dopustite im da pokažu svoju osnaženost.

### **Konsultovanje organizacija osoba sa invaliditetom**

Kada tražite saradnike za programe na temu invalidnosti mogli biste da konsultujete specijalizovanu organizaciju osoba sa invaliditetom i da kod njih potražite pomoć. Konsultovanje je važno, i uvek je preporučljivo razgovarati sa više organizacija, ako je to moguće, kako biste stekli širu sliku. Veliki broj organizacija osoba sa invaliditetom se pojavio tokom proteklih godina. One su specijalizovane za određeno oštećenje i staraju se za različita gledišta. Mogu imati različite ciljeve. Ove organizacije mogu obuhvatati one koje pružaju dobrotvornu pomoć, savete i informacije, i one koje su politički aktivne i koje aktivno lobiraju da se promeni „status quo“. Takođe je vredno zapažanja da nekim organizacijama koje predstavljaju osobe sa invaliditetom rukovode osobe koje nemaju invaliditet, te možda ne odražavaju uvek najtačnije stavove samih osoba sa invaliditetom.

Prilikom konsultovanja sa različitim grupama možda ćete morati da dokučite neke od konfliktnih poruka ili informacija kao i eksternu i internu politiku. Propustićete korisne ljude, zanimljive priče i iznenađujuća stanovišta ako budete samo radili sa najvećim i najpoznatijim organizacijama i ako se ograničite isključivo na rad kroz takve agencije.

Neke grupe mogu biti više zainteresovane za promovisanje svog cilja nego za uklapanje u uredničke kriterijume vašeg programa. Od samog početka jasno im stavite do znanja šta pokušavate da postignete. Pokušajte da uključite organizacije u ranoj fazi, sarađujte tokom razvoja programa i nemojte ih zaboraviti kada završite program. Postarajte se da sigurno znaju datume emitovanja date emisije i podstičite povratnu informaciju od njihovih članova ili korisnika nakon prikazivanja programa.

### **Poštovanje ljudskog dostojanstva i odnošenje prema manjinama**

Gledaoci imaju pravo da očekuju od emitera i autora programa da ispoštuju svoju odgovornost u očuvanju ljudskog dostojanstva, koliko god je to moguće, i kada su u pitanju pojedinci i kada je reč o pojedincima kao članovima nekih grupa. Ne bi trebalo biti snishodljiv prema pojedincima, bespotrebno ih iskorišćavati ili potresati, niti bi gledaoci smeli da se osećaju kao puki posmatrači tuđe nevolje. Posebno treba obratiti pažnju na ophođenje prema ugroženim manjinama, imajući u vidu moguće efekte kako pogrešnog tako i nedovoljnog predstavljanja.

## Humor

Humor je oblast o kojoj se mnogo debatovalo, ali može biti vrlo moćno sredstvo za normalizovanje stvari. Premda je nekada svaka šaljiva opaska na temu invaliditeta mogla da dovede do uvređenosti bilo osoba sa ili bez invaliditeta, sada postoji sve više komičara koji vrlo rado aktivno koriste komični potencijal invalidnosti u svojim nastupima. Ovo je umnogome omogućeno povećanjem broja komičara sa invaliditetom koji su sami predstavili revolucionarni rad koji preispituje tradicionalne stavove koristeći oštar, satiričan i ponekad namerno šokantan materijal. Postoji duga tradicija humora zasnovanog na ugnjetavanju i nejednakosti. Trebalo bi da je moguće za osobe sa invaliditetom da budu uključene u programe svih vrsta, pogotovo gde humor znači smeјati se sa ljudima radije nego li podsmevati im se.

## Komuniciranje sa osobama sa invaliditetom

Veštine komuniciranja su od suštinske važnosti u razvijanju odnosa sa publikom i zaposlenima sa i bez invaliditeta.

Zdrav razum i učtivost govore nam:

- Budite strpljivi i slušajte pažljivo
- Koristite normalan ton prilikom izražavanja dobrodošlice
- Nemojte da govorite ili završavate rečenicu u ime osobe sa kojom razgovarate
- Nikada nemojte da pitate "šta vam se desilo?" Uzdržite se od radoznalosti.
- Oslovljavajte osobu sa invaliditetom prvim imenom samo ako se i drugima obraćate sa istom prisnošću.
- obraćajte se direktno osobi sa invaliditetom, čak i ako je u pratnji prevodioca ili pratioca.
- Nikada nemojte da pravite pretpostavke o tome šta bilo ko može da uradi (ili ne može!).

Ljudi su naročito osetljivi na način na koji "jezik invalidnosti" može nehotice da pojača negativne stereotipove. Određene reči i izrazi mogu da budu uvredljivi. Mada nema konkretnih pravila, korisno je razumeti zašto se neki izrazi koriste radije nego drugi. A ovakve prednosti variraju, tako da ako imate kakvu sumnju budite spremni da pitate osobu o tome.

Većina ljudi koji pitanje invalidnosti posmatraju kao pitanje jednakosti, mnogo se više zalažu za izraz "*onesposobljene osobe*"<sup>41</sup> pošto ovo na najbolji način odražava stanovište da su ljudi sa oštećenjem ili medicinskim stanjem onemogućeni i onesposobljeni **od strane društva** koje ne uspeva da ukloni nepotrebne prepreke. Neki ljudi sa invaliditetom više vole izraz "*osobe sa invaliditetom*"<sup>42</sup> jer se ovde osoba stavlja na prvo mesto. Drugi ljudi sa invaliditetom možda sebe uopšte ne doživljavaju kao nekoga ko ima invaliditet, premda su, sa pravnog aspekta, možda tako okarakterisani – uključujući i one koji su gluvi od rođenja i koriste gestovni govor, one sa dugotrajnim medicinskim stanjem ili one koji su iskusili mentalne bolesti.

Nekoliko opštih putokaza:

- Osoba sa invaliditetom nije definisana ili određena svojim oštećenjem. Niko ne želi da ima lekarsku etiketu.
- Etikete ne govore ništa o ljudima; one samo pojačavaju stereotip da je osoba sa invaliditetom "bolesna" i zavisna od lekara.
- Reference kao što su "epileptičar" ili "dijabetičar" su u najmanju ruku nehumane. Ako morate da pominjete stanje neke osobe, recite "osoba koja ima epilepsiju ili dijabetes" ..
- Nemojte da vam bude neprijatno pri korišćenju uobičajenih izraza koji bi se mogli dovesti u vezu sa nečijim oštećenjem, na primer, "Vidimo se kasnije" ili slično.
- Izbegavajte upotrebu jezika koji sugeriše da su osobe sa invaliditetom uvek slabe ili zavisne od drugih, ili koji bi ih predstavio kao objekte sažaljenja, kao na primer "pati od" ili "žrtva ...".

<sup>41</sup> Disabled people (eng. prim.prev.) – najpribližnji prevod na srpski jezik bio bi "onesposobljene osobe" ali je u našem jeziku to izraz koji se ne koristi u praksi

<sup>42</sup> People with disabilities (eng. – prevod na srpski jezik je "osobe sa invaliditetom" prim.prev.)

- Nemojte koristiti zajedničke imenice kao što su “invalidi”, “slepi” ili “deformisani”. Ovakvi izrazi ukazuju na to da su ljudi deo uniformne grupe koja je nekako odvojena od društva.

### **Etikete na temu invalidnosti**

- Jedno univerzalno pravilo jeste da nikada ne pretpostavljate da znate koju vrstu pomoći osoba sa invaliditetom treba, ako je ikakva uopšte potrebna. Pitajte da li je i kakva pomoć potrebna.
- Ponašajte se prema osobi sa invaliditetom na isti način i sa istim poštovanjem i učtivošću sa kojom biste se ophodili prema svakom drugom.
- Prema odraslim osobama se ponašajte kao prema odraslima.
- Nemojte praviti pretpostavke o postojanju ili odsustvu kakve invalidnosti; mnogi ljudi imaju invalidnosti koje nisu vidljive ili trenutno očigledne.
- Koristite odgovarajući fizički kontakt, kao što je rukovanje, kao i sa bilo kim drugim.
- Osoba sa invaliditetom možda neće predstaviti personalnog asistenta ili posrednika u komunikaciji (na primer tumača za gestovni jezik). Preuzmite inicijativu.
- Psi vodiči/asistenti (za osobe oštećenog sluha ili vida, korisnika invalidskih kolica ili nekoga sa epilepsijom) su psi sa radnim zadatkom. Ne bi ih trebalo tretirati kao mezimce. Biće im, međutim, potrebna voda i prostor koji mogu koristiti kao toalet.
- Raspitajte se gde se nalaze pristupačni (i drugi) toaleti, aprati ili česme za pijaću vodu i telefoni.

### **Susretanje sa ljudima koji su slepi ili oštećenog vida**

- Jasno se predstavite kao i svaku drugu osobu koja je prisutna. Jasno naznačite gde se koja osoba nalazi. (U poslovnim situacijama važno je ovo uraditi na samom početku sastanka.)
- Ako govorite pred grupom korisno je da kažete ime osobe kojoj se obraćate. Svaki govornik bi trebalo da se predstavi pre nego što počne da govori.
- Pre nego što se rukujete recite, “Da se rukujemo?”
- Pre nego što ponudite pomoć, pitajte osobu kako joj možete pomoći. Ako osoba zatraži pomoć, pitajte, “Mogu li vam ponuditi svoju ruku?” radije nego da osobu uzmete za ruku. Ovako omogućavate sebi da vodite osobu umesto da je gurate napred.
- Zapamtite da većina osoba sa oštećenim vidom ima nešto očuvanog vida.
- Ako nekoga vodite, skrenite im pažnju kada naiđete na stepenik, stepenice, rampe ili druge prepreke i da li je prepreka na gore ili na dole.
- Kada ponudite osobi da sedne, povedite je i postavite njenu ruku na naslon stolice i najavite da ćete to da uradite.
- Ako ostavljate nekoga sa oštećenim vidom na nepoznatom mestu, obavestite osobu da odlazite i upoznajete je ili je povežite sa nekim drugim.
- Kada ulazite na nepoznato mesto, kratko opišite raspored nameštaja i drugih stvari.
- Tamo gde bi se uobičajeno hvatale beleške, pitajte da li bi osobi odgovaralo da se sastanak ili razgovor snimi.
- Obezbedite pisanu komunikaciju u jednom pristupačnom formatu i ako je moguće, u formatu koji je najpogodniji za datu osobu, kao na primer flopi disk, krupna štampa, audio-kasete ili tekst štampan Brejovom azbukom.
- Papiri za sastanak bi trebalo da budu na raspolaganju unapred, uključujući zapisnik sa sastanka i sav materijal koji će biti podeljen. (materijal se može poslati i putem elektronske pošte ako data osoba koristi računar koji ima govorni softver ili je povezan sa štampačem za Brejovu azbuku.)

### **Susretanje ljudi koji su gluvi ili oštećenog sluha**

Postoji mnogo različitih vrsta i nivoa oštećenja sluha i različitih načina za osobe oštećenog sluha da komuniciraju. Neki ljudi koji imaju u potpunosti oštećen sluh (obično od rođenja) koriste gestovni jezik kao svoj prvi jezik i osnovni vid komuniciranja.

- Potrudite se da se ne osećate neprijatno prilikom komuniciranja sa gluvom osobom ili osobom oštećenog sluha, čak i ako je komunikacija isprva nelagodna.
- Ako niste razumeli šta je neko rekao, zamolite tu osobu da ponovi rečenicu. Nemojte se pretvarati da ste razumeli nešto što niste.
- Pitajte svog sagovornika kako voli da komunicira.
- Na sastancima i skupovima govorite jedan po jedan. Ovako omogućavate čitanje sa usana ili komunikaciju preko tumača.
- Pisane beleške mogu vam pomoći kod predstavljanja komplikovanih informacija.



- Postarajte se da vas gluva osoba vidi pre nego što počnete da govorite pošto će ona možda čitati sa usana. Nežan dodir na ramenu ili ruci privući će njihovu pažnju.
- Pokušajte da utišate ostale zvukove i buku što je moguće više.
- Redovno proveravajte da li vas razumeju.
- Držite se predodređenog dnevnog reda.
- Angažujte unapred tumače ili drugu vrstu podrške.
- Za intervju i sastanke angažujte kvalifikovanog tumača za gestovni govor.
- Ukoliko je prisutan tumač za gestovni govor, obraćajte se gluvoj osobi a ne tumaču.
- Koristite bežične zvučnike – slušne uređaje koji emituju zvuk preko audio frekvencije, čime ćete omogućiti osobama oštećenog sluha da podese svoja slušna pomagala direktno prema govornicima i umanjite pozadinske zvukove i buku.

### **Susretanje sa ljudima koji čitaju sa usana**

Mnogi ljudi pojačavaju ono što čuju čitajući sa usana. Samo nekolicina gluvih osoba koje imaju potpuno oštećenje sluha koriste ovakav vid komuniciranja. Ovo je vrlo zahtevna i zamarajuća veština.

- Gledajte direktno u osobu kojoj se obraćate.
- Nemojte govoriti ako ste leđima okrenuti nekom izvoru svetlosti jer će tako vaše usne biti u senci.
- Postarajte se da se dobro vidite i da ste dobro osvetljeni kada govorite.
- Govorite jasno i ujednačenom brzinom, ali nemojte kriviti ili prenaglašavati pokrete usana.
- Prestanite da govorite ako morate da se okrenete.
- Nemojte upotrebljavati prenaglašene pokrete.
- Nemojte zaklanjati usta rukama, cigaretama ili hranom.

### **Susretanje sa ljudima koji su i slepi i gluvi**

Premda je ovo slučaj kombinacije oštećenja sluha i vida, imajte na umu da gluvo-slepi ljudi nisu uvek u potpunosti gluvi ili slepi. Zapravo, većina gluvo-slepih ljudi imaju nešto preostalog sluha ili vida ili oba. Saveti navedeni u odeljcima o ljudima sa oštećenim vidom ili sluhom, mogu se stoga takođe primeniti.

- Gluvo-slepa osoba može vam govoriti ali možda nije u stanju da čuje vaš glas. Stavite joj do znanja da ste tu. Priđite spređa i dodirnite osobu lagano po ramenu ili ruci da biste privukli njenu pažnju.
- Mnoge gluvo-slepe osobe imaju potrebu da ih vodite. Pojedine osobe mogu imati određene preferencije kako žele da ih vodite. Neke gluvo-slepe osobe nemaju dobru ravnotežu.
- Gluvo-slepa osoba može imati pomoć posrednika u komunikaciji -vodiča, ili tumača. Setite se da se obraćate osobi direktno a ne njegovom/njenom asistentu.
- Nemojte ščepati ili gurati osobu. Stavite joj do znanja da joj nudite pomoć u vidu pratnje stavljajući joj ruku na vašu nadlakticu.

### **Susretanje sa ljudima koji imaju govorne poremećaje**

- Budite pažljivi, pružite ohrabrenje, budite strpljivi, ali ne snishodljivi.
- Spor ili oštećen govor ne odražava inteligenciju jedne osobe.
- Uzdržite se od ispravljanja sagovornika i nemojte govoriti umesto njega. Sačekajte dok osoba govori i uzdržite se od iskušenja da dovršite rečenicu umesto nje.
- Ako su vam potrebne dodatne informacije, pojednostavite svoja pitanja na pojedinačne teme na koje je moguće dati kratke odgovore.
- Ako niste razumeli šta je neko rekao, zamolite tu osobu da ponovi rečenicu. Nikada se nemojte pretvarati da ste razumeli nešto što niste.

### **Susretanje sa ljudima koji imaju otežano kretanje**

- Nemojte se oslanjati na invalidska kolica. Kolica su lični prostor osobe koja ih koristi.
- Ako duže razgovarate sa nekim u invalidskim kolicima, pokušajte da se namestite tako da ste u istoj ravni, ili makar pitajte osobu da li bi želela da sednete.
- Budite svesni svog ponašanja kada kleknete ili čučnete da biste razgovarali. Nemojte menjati svoje ophođenje prema sagovorniku. Postupajte prema odraslima kako inače postupate prema odraslima.

- Ako postoji visok sto ili kakva tezga, pređite ispred.
- Nikada nemojte dirati ili pomerati štike, štapove ili gurati kolica bez saglasnosti korisnika.
- Ponudite osobi da sedne kao što biste inače uradili u svakoj drugoj situaciji.
- Obraćajte se direktno korisniku invalidskih kolica a ne njegovom/njenom pratiocu.
- Ponudite pomoć ukoliko znate da je teško kretati se invalidskim kolicima kroz zgradu u kojoj ste. Teška vrata ili debeli tepisi su samo neki od opasnosti na koje treba obratiti pažnju. Nemojte pretpostavljati da rampe sve rešavaju; mogu biti isuviše strme ili klizave.
- Nemojte se uvrediti ukoliko vaša ponuda ili pomoć bude odbijena. Mnogi korisnici invalidskih kolica veše vole da se samostalno kreću kad god je to moguće.

### **Susretanje sa ljudima koji imaju teškoće pri učenju**

Mnogi ljudi koji su rođeni sa teškoćama pri učenju, oni u ranim fazama demencije ili osobe koje su zadobile povredu mozga, žive potpun i samostalan život u zajednici. Većina može sama da odlučuje, uz određeni stepen pomoći i podrške. Saveti koji slede mogu se primeniti na bilo koju od navedenih grupa:

- Pođite od pretpostavke da će vas osoba razumeti.
- Razgovarajte sa osobom kao sa bilo kim drugim. Nemojte pretpostavljati da možete predvideti iz prvobitnog utiska šta će osoba razumeti a šta neće.
- Neka komunikacija bude jednostavna. Izbegavajte žargon.
- Razmotrite da informaciju napišete uključujući svoje ime i telefonski broj.
- Obezbedite jasan rezime pisane informacije.
- Možete ponuditi odgovarajući zapis razgovora (na primer, elektronsku verziju, ili beleške koje su "lake za čitanje") tako da ga kasnije ponovo mogu razmotriti i sačuvati.

### **Susretanje sa ljudima koji imaju probleme sa mentalnim zdravljem**

Onaj ko proživljava emocionalne teskobe i zbunjenost u vezi sa problemima u mentalnom zdravlju može svakodnevne aktivnosti doživeti kao veoma teške. Najznačajnija invalidnost koju osobe sa problemima u mentalnom zdravlju doživljavaju uzrokovana je ponašanjem i stavovima drugih.

- Budite strpljivi i nemojte osuđivati.
- Dajte osobi vremena da donese odluku.
- Obezbedite jasnu i blagovremenu informaciju kako biste osigurali da ljudi stignu na sastanak rasterećeni koliko god je moguće.
- Uklonite svaki izvor stresa i zabune, na primer, buku, blješteća svetla.
- Osoba će možda tražiti zastupnika da joj pomogne da pristupi informacijama ili prisustvuje sastancima i intervjuima.

### **Susretanje sa ljudima koji imaju disfiguraciju lica**

Neki su ljudi rođeni sa disfiguracijom a drugi su je dobili nakon nesreće ili bolesti. Disfiguracija je obično samo površinska – na nivou kože – ali može biti povezana sa paralizom facijalisa i drugim oštećenjima kao što su govorne teškoće. Kao i svaka druga invalidnost, to ne znači da je osoba drugačija od ostalih i nikako ne znači da to stanje utiče na njegovu/njenu inteligenciju. Većina teškoća, u stvari diskriminacija, koje ljudi sa disfiguracijom lica doživljavaju potiču od ponašanja drugih ljudi.

- Uspostavite kontakt očima kao što biste ga uspostavili sa bilo kime drugim. Nemojte zuriti. Nasmehite se ako biste to učinili i nekom drugom.
- Slušajte pažljivo i ne dozvolite da vam izgled osobe odvraća pažnju.

### **Intervjui**

- Kada se spremate da intervjušete osobu sa invaliditetom možda će biti potrebno da prilagodite svoje uobičajene pripreme. Nemojte pretpostavljati da znate šta će biti potrebno. Pitajte svog sagovornika.
- Svakog kandidata bi trebalo pitati da li ima neki određeni zahtev u vezi intervjuja kako bi se dobro osećali.

- Premda bi trebalo da ste pripremljeni na prilagođavanje, nemojte pretpostavljati šta osoba može ili ne može da uradi. Osobe sa invaliditetom često imaju svoja kreativna rešenja za izazove po pitanju posla.
- Usredsredite se na glavni zadatak, zahteve posla i veštine same osobe.
- Nemojte da vam odvlače pažnju stvari koje nisu u vezi posla, kao što su pol, uzrast, invalidnost ili etničko poreklo.
- Ograničite pitanja o efektima invalidnosti date osobe na ona koja potencijalno utiču na njenu sposobnost da obavlja posao.
- Jedno od pitanja bi moglo da bude, "Kako možemo da vam pomognemo da budete uspešni u ovom poslu?"
- Pitanja vezana za privani život osobe izvan posla postavite jedino ako biste takvo pitanje postavili svakom drugom kandidatu.
- Nemojte pitati, "Šta vam se dogodilo?"

### **Prilagođavanja za intervju**

Primeri prilagođavanja koje možete sprovesti tokom intervjua obuhvataju sledeće:

- Promenite mesto sastanka da bude pristupačnije za korisnika invalidskih kolica.
- Preuredite mesta za sedenje ili osvetljenje tako da gluva osoba može lakše da čita sa usana.
- Organizujte da vam odgovarajuća osoba pomaže u komunikaciji, kao što je, primera radi, tumač za gestovni jezik.
- Dopustite sagovorniku da povede asistenta ili pratioca na intervju. On/a možda neće želeći da ove osobe prisustvuju razgovoru, pa bi bilo dobro imati neku čekaonicu u blizini.

### **Sastanci i manifestacije**

Kada planirate sastanak ili manifestaciju ne zaboravite da "pristupačnost" ima široko značenje i da obuhvata prilaze, ulaze, površine podova, liftove, platforme za govornike, stalke za čitanje, katering i toalete, kao i obezbeđivanje dodatnog vremena, tumače i drugu pomoć pri komunikaciji, beleške na Brejovoj azbuci ili na audio kasetama, programe koji su štampani krupnim slovima i druga pomagala kao što su bežični zvučnici – odnosno, slušni uređaji koji emituju zvuk preko audio frekvencije.

- Ako mislite da može biti problema po pitanju pristupačnosti, ili unapred pošaljite obaveštenje o problemu ili, još bolje, nađite bolji prostor.
- Objavite da je mesto u potpunosti pristupačno dajući relevantne pojedinosti, inače osobe sa invaliditetom mogu odlučiti da ipak ne dođu.
- Postarajte se da osoblje koje radi na prijemu zna da očekujete osobe sa invaliditetom. Zamolite ih da pročitaju ovo uputstvo i recite im za bilo kakve određene zahteve.
- Obezbedite da ima dovoljno prostora za osobe sa smetnjama u kretanju ili osobe sa oštećenim vidom kako bi mogli lakše da se kreću, kako na sastanku tako i na pauzama.
- Postarajte se da su nekoliko pomoćnih sedišta i stolova na raspolaganju. Teško je tumačiti gestovni jezik sa čašom šampanjca u ruci!
- Smanjite ili uklonite sve pozadinske zvukove ili buku.
- Ponudite male table za pisanje korisnicima invalidskih kolica.
- Postarajte se da je organizacija prakiranja vozila adekvatna. Obezbedite uputstva i, ako je potrebno, uslugu parkiranja.
- Jasno obeležite pristupačne toalete i osigurajte da osoblje zna gde se nalaze.
- Osoblje bi takođe trebalo da poznaje plan evakuacije kao i pomoćne izlaze i proceduru evakuacije.
- Idealno, objekat bi trebalo da je opremljen sa "uređajem za uzbunu za gluve osobe", što će reći, vizuelnom uzbunom za slučaj požara.

### **Intervjui sa osobama oštećenog vida i sluha**

- Kada intervjuišete osobu oštećenog vida dogovorite se pre intervjua kako ćete koristiti govor tela kao znak. Kod radio emisije dodir rukom po ramenu je efikasan način da signalizirate potrebu da se dovrši odgovor.
- Ako intervjuišete gluvu osobu, raspitajte se unapred koju vrstu komunikacije više vole (gestovni jezik, čitanje sa usana, normalan razgovor uz upotrebu slušnog pomagala itd.).

- Ako intervjuirate gluvo osobu pomoću tumača za gestovni govor, obraćajte se gluvoj osobi kao bilo kome drugom. Tumač će zatim upotrebom gestovnog jezika prevesti pitanje vašem sagovorniku. Gluva osoba će odgovoriti vama direktno a tumač će pružiti simultani govor dok traje odgovor (zato se postarajte da i tumač ima svoj mikrofoni).
- Kada intervjuirate gluvo osobu koja čita sa usana, obraćajte joj se direktno i ona će vam odgovoriti. Govorite jasno i staloženo i nemojte se okretati. Takođe je važno da leđima ne budete okrenuti jakoj svetlosti ili prozoru. Čitanje sa usana je zamorno pa zato obezbedite redovne pauze, ukoliko je moguće.
- Ako intervjuirate gluvo osobu koja koristi slušno pomagalo, radio sistem je odgovor u situaciji jedan-na-jedan. Radio sistem je takođe dobar za osobe koje imaju implante u uhu. Radio sistem šalje zvuk u jedan skup regulisanih frekvencija putem radio predajnika do jednog specijalnog radio prijemnika kojeg sagovornik diskretno nosi, i koji je tako u mogućnosti da čuje sopstveni glas kao i glas druge osobe.

## Dodeljivanje uloga

Dva su ključna pitanja koja dramski producenti treba da razmotre. **Prvo** se odnosi na angažovanje osoba sa invaliditetom za uloge koje prikazuju osobe sa invaliditetom, radije nego da se angažuju glumci koji nemaju invaliditet. Direktori kastinga i producenti bi uvek trebalo najpre da uzmu u obzir glumce sa invaliditetom za sve uloge koje specijalno govore o osobi sa invaliditetom. (Na kraju krajeva, više se ne smatra prihvatljivim da se angažuju "potamnjeni" glumci da tumače ulogu crnca kao što je Šekspirov Otel.) Naposljetku, najbolji glumac za ulogu bi trebalo da dobije angažovanje.

### Fransis Higson (*Frances Higson*), producent, Antonine Films, Velika Britanija

"Jedan od glavnih likova u našem igranom filmu „Siročad“ imao je cerebralnu paralizu. Odlučili smo da nađemo nekoga ko je u situaciji paralize da odigra tu ulogu radije nego da angažujemo glumca da se pretvara... stupili smo u kontakt sa organizacijama osoba sa invaliditetom i opštinskim klubovima širom Škotske... to je bilo izuzetno vredno iskustvo i ono što je prikazano na platnu bilo je zaista verodostojno. Mislim da bi producenti, ukoliko imaju ulogu gde se pojavljuje osoba sa invaliditetom, trebalo da razmotre mogućnost rada sa osobom koja ima invaliditet. Korist svakako nadmašuje teškoće."

**Drugo** pitanje se odnosi na integrisani kasting, što će reći, angažovanje glumaca sa invaliditetom za uloge u kojima se ne pominje invalidnost uopšte. U svojoj zvaničnoj izjavi o nedovoljnom predstavljanju glumaca sa invaliditetom u zabavnoj industriji, „Jednakost“<sup>43</sup> (Sindikata glumaca Velike Britanije) zagovara da odabir umetnika za ulogu treba da bude zasnovan na njihovoj individualnoj sposobnosti kao umetnika, bez obzira na invalidnost. Ovo stanovište, koje je takođe primenjeno na kasting bez obzira na rasnu pripadnost, još uvek nije privuklo mnogo pažnje.

Naravno, nije sve ovo odgovornost scenariste. Kada se radi kasting za ulogu, zašto pretpostaviti da baš svaku ulogu mora da igra glumac bez invaliditeta? Zašto ne razmotriti mogućnost da se liku da neka invalidnost bez posebnog obaziranja na integrisanje same invalidnosti u tekst? Zašto se ne potruditi da neki od statista ponekad budu osobe sa vidljivim oštećenjima?

## Povećati vidljivost

Kod emitovanja, osobe sa vidljivim invaliditetom obično čine manje od 1% ukupne televizijske populacije prikazane na ekranu. U dramskom komadu, pravi glumci sa invaliditetom (pogotovo slučaj da igraju ulogu koja ne zahteva invalidnost) su retko viđeni. Kada je reč o lakoj zabavi, još je gore stanje, uprkos pomodarstvu za 'rijaliti' televizijskim programom.

Urednici programa i producenti imaju ključnu ulogu u menjanju ove slike i pronalaženju i angažovanju talentovanih osoba sa invaliditetom, bilo da je reč o profesionalnim umetnicima kao što su glumci, ili drugi saradnici, poput učesnika zabavnih programa ili rutinski učesnici anketa.

U Velikoj Britaniji bilo je nekoliko istraživanja koja pokazuju da publika želi da vidi više osoba sa invaliditetom na ekranu i u većoj raznolikosti uloga, na primer, kao spikere koji čitaju vesti. Odeljak koji sledi daće vam nekoliko ideja kako da ovo postignete.

<sup>43</sup> "Jednakost" – „Equity“ (eng:prim.prev.)

## Šta možete da uradite ...

- Razmišljajte o invalidnosti u ranoj fazi planiranja kampanje tako da je možete integrisati u svoju poruku radije nego da se uklapate oko nje.
- Ugradite slike vezane za invalidnosti kao normu na isti način kako biste prikazali odnos polova ili etničku pripadnost.
- Ako ste zabrinuti da bi slika invalidnosti mogla da prevlada u vašem oglasu, setite se da zapravo može da pojača vašu poruku.
- Postarajte se da i vaše kolege znaju kako da ugrade slike invalidnosti u svoje marketinške predloge i reklamne kampanje.
- Pokušajte da ne brinete o tome da li ćete nekoga uvrediti korišćenjem prikaza invalidnosti. Istraživanja pokazuju da bi osobe sa invaliditetom više volele da vide nekakav prikaz invalidnosti nego nikakav.
- Zapamtite, često je stav prema osobama sa invaliditetom taj koji im stvara barijere a ne samo oštećenje. Zato pokušajte da smislite načine na koje možete pomoći da se promoviše korist društvene raznolikosti.
- Potražite podršku kod osoba sa invaliditetom i njihovih organizacija. Raspravljajte o datoj temi i o kreativnim idejama sa njima.
- Koristite glumce koji imaju invaliditet u svojim kampanjama.

Zahvaljujemo se Upravnom odboru *Slike invalidnosti*<sup>44</sup> [www.imagesofdisability.gov.uk](http://www.imagesofdisability.gov.uk)

## Specijalni programi o invalidnosti

U mnogim slučajevima timovi iz produkcije uključuju osobe sa invaliditetom kada prave specijalne programe o pitanjima invalidnosti. Ovo može biti dobro mesto za razvijanje osoba sa invaliditetom u autore sopstvenih programa. Specijalni programi o pitanjima invalidnosti takođe imaju svoju ulogu, primera radi, u održavanju veze između osoba sa invaliditetom i sveta oko njih. Ovakvi programi takođe i informišu (i zabavljaju) druge slušaocce ili gledaoce koji nemaju invaliditet. Jedan BBC-jev radio program pod nazivom "U kontaktu"<sup>45</sup>, koji ima za ciljnu grupu publiku sa oštećenim vidom, je izuzetno popularan zbog načina na koji priče ispunjavaju ovu funkciju. Slično tome, dramski komad koji za ciljnu grupu ima gluve osobe i gde svi likovi koriste gestovni jezik, može postati popularan kod gluve publike.

Međutim, što je veći stepen integrisanosti invalidnosti u mejnstrim programe, to će tačnije odražavati naše društvo. Većina autora programa koji imaju invaliditet ne bi želeli da budu isključivo ograničeni na stvaranje specijalnih programa na temu invalidnosti, već bi pozdravili priliku da stvaraju i unutar drugih žanrova. Što je veći broj zaposlenih osoba sa invaliditetom u mejnstrim programima, to je veća prilika tačnog prikaza.

## Zapošljavanje osoba sa invaliditetom u ulozi autora programa

### Cilj ovog odeljka Uputstva

Cilj ovog odeljka našeg Uputstva jeste da vam pruži neke ideje i praktična rešenja kako biste bili uspešniji u nalaženju osoba sa invaliditetom i kolegijalnom saradivanju sa njima kao autorima programa. Moramo da ohrabrimo još mnogo osoba sa invaliditetom da pristupe ovoj industriji nudeći im zaposlenje i prilike za obuku, uključujući više osoba sa invaliditetom koje će igrati uloge „uzora“ i obezbeđujući da proces angažovanja koji primenjujemo ne diskriminiše osobe sa invaliditetom.

### Šta vas sprečava da radite sa osobama sa invaliditetom?

Osobe sa invaliditetom mogu da rade, i već rade, u našoj oblasti poslovanja. Oni su podjednako produktivni, sigurni i pouzdani kao bilo koji drugi zaposleni. (U stvari, dokazi iz brojnih istraživanja i ispitivanja menadžera iz različitih oblasti poslovanja, pokazali su da je dolazak na posao i učinak na poslu osoba sa invaliditetom jednak, ili bolji nego kod ostalih zaposlenih.) Međutim, mnogo je dobrih ljudi koji nisu imali prilike da pokažu svoje veštine. Rešavanje problema je jedan od glavnih zadataka kod kreiranja programa. Producenti zajedno sa osobama sa invaliditetom navikli su da rešavaju stvari bez obzira na brojne probleme, tako da zajedno, sa pozitivnim izgledima, svaki izazov može da se savlada. Istraživanja takođe dosledno pokazuju da organizacije koje uspešno zapošljavaju osobe sa invaliditetom sa puno zanimanja žele da ih zaposle u još većem broju.

<sup>44</sup> Images of Disability Steering Group (eng; prim.prev.)

<sup>45</sup> „U kontaktu“ – „In Touch“ (eng; prim.prev.)

Postoje takođe i zakonski aspekti koje morate uzeti u obzir. Kada zapošljavate osoblje trebalo bi da osigurate da je vaša procedura zapošljavanja u skladu sa zakonodavstvom po pitanju invalidnosti i da ne isključujete niti diskriminišete osobe sa invaliditetom.

Na kraju krajeva, ne može postojati moralno opravdanje za isključivanje tako važnog i znatnog dela populacije iz pristupa zaposlenju i iz prikazivanja na ekranu i u etru. S obzirom na ovo, invalidnost nije različita od pripadnosti polu ili rasi. Za osobe sa invaliditetom bi trebalo da je moguće da se zaposle u svakom aspektu i na svakom nivou kreiranja programa u audio-vizuelnoj industriji, te da budu temeljno integrisani širom procesa produkcije. Radio-difuzna preduzeća kao što je BBC<sup>46</sup> sada zapošljavaju značajan broj osoba sa invaliditetom na različitim poslovima, kako productkije tako i drugih oblasti.

Stariji urednici i odgovorna lica u programskom uređivanju su ključni kontrolni mehanizmi za poboljšanje predstavljanja osoba sa invaliditetom na ekranu i na platnu. Oni su na jedinstvenim pozicijama da podstaknu producente da ulože veći napor u zapošljavanje osoba sa invaliditetom na mestu reportera, spikera, člana ekipe i tako dalje.

Smisleno je zapitati se da li uskraćujete sebi pristup punom opsegu raspoloživog talenta, ideja i iskustva.

### **Zapošljavanje osoblja na pozicijama kreiranja programa**

Mnogi poslovi u audio-vizuelnoj industriji, naročito u produkciji, dobijaju se bez oglašavanja radnog mesta. Nažalost, ovo ne podstiče jednakost mogućnosti i pravedno zapošljavanje. Jasno, ako vaše preduzeće ili radio-difuzno preduzeće za koje radite postane poznato po tome da je prijateljski nastrojeno prema osobama sa invaliditetom, pomoći će vam da privučete zainteresovane kandidate iz ove populacije.

Ako ste ozbiljni u nameri da angažujete osobe sa invaliditetom da rade pored ljudi bez invaliditeta, postoji nekoliko stvari koje možete da preduzmete:

- Nemojte se samo oslanjati na usmeno regrutovanje zaposlenih, bez oglašavanja. Prepoznajete efekte slučajnog tržišta i proširite metode kojima oglašavate slobodna radna mesta. Oslanjajte se više na oglašavanje u mejnstrim medijima i budite jasni u tome da ohrabrujete prijavljivanje osoba sa invaliditetom. Takođe biste mogli da razmotrite korišćenje invalidske štampe ukoliko postoji u vašoj zemlji.
- Proverite svoje procedure za zapošljavanje kako biste osigurali da ne postoji diskriminacija osoba sa invaliditetom. O ovome postoji posebno uputstvo u ovom odeljku.
- Izbegavajte procese angažovanja zaposlenih gde se isključivo orijentišete na pristup oglasu preko Interneta, jer biste tako mogli da isključite osobe sa invaliditetom ako je data vebstranica<sup>47</sup> nepristupačna ili loše dizajnirana.
- Sprovedite istraživanje sa svojim menadžerom za kadrovska pitanja o tome zašto se osobe sa invaliditetom ne prijavljuju za posao i razmotrite kako da se efikasnije obratite ovoj ciljnoj grupi.
- Postavite ciljeve u oblasti angažovanja (na primer, zaposliti jednog filmskog režisera sa invaliditetom do kraja naredne godine).
- Promovišite putem elektronskih medija (televizije, radija, internet stranica) obaveštenja da aktivno tražite i pozivate kandidate sa invaliditetom da se jave na oglašeno radno mesto.
- Ponudite obrasce za prijavu u alternativnim formatima. Omogućite osobama sa invaliditetom da se jave na oglas čineći razumna prilagođavanja. Ovo je, u svakom slučaju, evropska zakonska obaveza mada je uvek najsigurnije raditi u pravcu najbolje prakse bez obzira na zakon.
- Podstaknite sve producente da razmotre uključivanje osoba sa invaliditetom u svoju ekipu a ne samo za potrebe specijalizovanih programa na temu invalidnosti. Pitajte druge producente za predloge i savete, uključujući i one sa iskustvom u datoj oblasti.
- Identifikujte organizacije koje bi mogle da pomognu da se poveća broj kandidata sa invaliditetom i pošaljite im svoje oglase sa opisom radnog mesta koje je upražnjeno.
- Potražite stručni savet o tome kako da prilagodite svoj kancelarijski prostor da bude pristupačniji. Svi bi imali koristi od ovakvog poteza.

<sup>46</sup> BBC - British Broadcasting Corporation, eng; (prim.prev.)

<sup>47</sup> Vebstranica – (website, eng; prim.prev.)

- Stalno tražite talentovane osobe sa invaliditetom na potpuno isti način na koji inače tražite talente. Obavezno skupljajte imena i kontakte ovakvih osoba i napravite bazu podataka.
- Povećajte zaposlenost tako što ćete obučavati u uvoditi u posao grupu osoba sa invaliditetom kroz različite programe treninga, praksu i mentorski rad. Tako ćete imati odgovarajuće kandidate kada se ukaže prilika.
- Garantujte intervju za posao za sve kandidate sa invaliditetom koji zadovoljavaju minimum kriterijuma (i da ćete ih zaposliti prema njihovim zaslugama). Neke zemlje imaju kvote za zapošljavanje osoba sa invaliditetom i, tamo gde je to slučaj, zakon se mora poštovati. Međutim, imajte na umu da kvote mogu da ograniče način opažanja osoba sa invaliditetom. Mogu isto tako da isključe neke invalidnosti ili da doprinesu staromodnom opažanju osoba sa invaliditetom kao osoba kojima je potrebna milostinja ili zaštita. Osobe sa invaliditetom žele da se zaposle na osnovu svojih zasluga i sposobnosti. Ne žele poseban tretman; žele fer i jednak tretman.
- Ako je potrebno, budite spremni na prilagođavanja za vaše nove članove. Ovo mogu biti neke sitnice (kao što je prilagođavanje samog radnog mesta, u smislu fizičkog prostora ili fleksibilnost po pitanju radnog vremena) ili može biti nešto krupnije (kao to je novi računarski softver ili računarska oprema, ili pomoćni radnik – kao na primer, tumač za gestovni govor.) Jedan od najboljih načina da saznate koja bi prilagođavanja bila potrebna (a mnogim zaposlenim osobama sa invaliditetom nije potrebno baš ništa), jeste da jednostavno PITATE zaposlenog šta mu/joj je potrebno za uspešno obavljanje svog posla. (Pogledajte takođe dodatne informacije u odeljku „Prilagođavanja i pomagala“.)
- Napravite prilagođavanja kako biste zadržali postojeće zaposlene koji možda imaju invaliditet. Zadržavanje dragocenih radnika je daleko delotvornije od angažovanja i obučavanja novih ljudi.
- Redovno se konsultujte sa zaposlenim osobama sa invaliditetom da biste videli kako da poboljšate svoje usluge za populaciju sa invaliditetom – bilo kao gledalaca i slušalaca, zaposlenih ili saradnika.
- Podignite nivo svesnosti i znanja o pitanjima invalidnosti širom vaše organizacije na svakom nivou.
- Proveravajte stepen napretka svake godine i planirajte za budućnost.

## Prezenteri

Veoma mali broj osoba sa invaliditetom trenutno vodi emisije koje nisu o invalidnosti. Ipak, kvalifikacije koje su potrebne osobi sa invaliditetom da postane voditelj ili spiker potpuno su iste kao i za bilo koga drugoga – jaka ličnost, samouverenost i sposobnost dobre komunikacije sa učesnicima i publikom.

Audio-vizuelna industrija je napravila značajan pomak kada je reč o stavljanju žena (i u nekim evropskim zemljama) i ljudi iz različitih manjinskih grupa u prvi plan na ekranu i na platnu. Ipak zapošljavanje sposobne osobe sa invaliditetom na mestu prezentera ili reportera ne bi samo bilo inovativno – moglo bi mnogo da učini u pravcu promene stava prema invalidnosti. Nije stvar u tome što osobama sa invaliditetom nedostaje talenat, već u tome što im producenti nisu dali priliku da isti pokažu. Nemojte da vas zakoči razmišljanje o invalidnosti – mislite o zabavnoj vrednosti programa.

Met Frejzer (*Mat Fraser*)

glumac sa invaliditetom i prezenter (Velika Britanija)

“Inkluzija osobe sa invaliditetom u produkcijsku ekipu umnogome može da proširi iskustvenu osnovu čitavog tima. Producentu može doneti novi ugao posmatranja filma ili serije koji prethodno nikada nije razmatrao. Ako se program specifično bavi pitanjima invalidnosti, onda je član ekipe sa invaliditetom od neprocenjive vrednosti u smislu kontakata unutar zajednice i razumevanja stanovišta, kako saradnika tako i publike.”

Helen Smit (*Helen Smith*)

TV reporter, (Velika Britanija)

“Ja imam delimično oštećenje sluha od svoje šeste godine i mogu samo da čujem na jedno uho. Dve godine sam radila kao kameraman i urednik a sada sam producent/direktor. Otkrila sam novo pomagalo preko radio sistema koji mi omogućava da direktno menjam stereo digitalni zvuk u mono; i ne samo to – takođe mogu direktno da povežem hi/fi zvuk sa svojim slušnim aparatom.”

## **Pristup osoba sa invaliditetom servisima elektronskih medija**

Kao emiteri morate da razmislite kako osobe sa invaliditetom mogu da pristupe čitavom spektru vaših servisa, ne samo programima. Sada već postoji nekoliko emitera koji koriste neke ili sve od navedenih načina da osiguraju da osobe sa invaliditetom mogu u potpunosti da pristupe njihovim servisima:

- Ako koristite govornu poštu ili bilo koji drugi sistem automatskog odgovora (kao što su telefonske linije sa porukama koje traže od korisnika da pritisnu određeno dugme kako bi dobili različite delove informacija) moraćete da obezbedite alternativni metod za osobe sa invaliditetom koji ne mogu da koriste ovakve sisteme.
- Trebalo bi da razmislite postavljanje namenske linije za pomoć sa potpuno obučanim osobljem za odgovaranje na pozive.
- Postarajte se da su vaše vebstranice, koje se odnose na program, u potpunosti pristupačne i da zadovoljavaju međunarodne standarde pristupačnosti.
- Razmislite korišćenje namenske e-mail adrese gde ćete primiti povratne informacije od korisnika vaših usluga koji imaju invaliditet.
- Bilo bi dobro da obezbedite usluge tekstualnog telefona kako biste olakšali gluvim osobama i osobama sa oštećenim sluhom ili govorom da vas kontaktiraju. Ova usluga bi mogla da se pruži putem mobilnih telefona ili relejnog servisa.
- Uspostavite u potpunosti pristupačan veb-sajt sa ažuriranim spiskovima titlovanih programa, programa opisanih gestovnim jezikom i zvučno opisanih programa, kao i sa tehničkim savetima za korisnike koji žele da pristupe titlovanju i zvučnom opisu na svojim TV prijemnicima.
- Postavite tekst za zvučnu verziju elektronskog pregleda TV programa.
- Časopis u zvučnom formatu za korisnike oštećenog vida.
- Takođe obezbedite da pisma i informacije budu štampana krupnim slovima.
- Oglašavajte i reklamirajte usluge osobama sa invaliditetom kako biste osigurali da su pristupačni servisi dobro publikovani.
- Postarajte se da organizacije osoba sa invaliditetom dobijaju informacije i promotivni materijal.
- Organizujte neke specijalizovane putujuće izložbe ili predstave kako biste reklamirali servise pristupačne osobama sa invaliditetom.

## **Servisi podrške za praćenje programa**

Slušaoci i gledaoci se redovno pozivaju da telefonom traže osnovne ili detaljnije informacije, savete i robu. Često se upućuju na veb-sajtove koji se odnose na posebne programe. Emiteri moraju da osiguraju da su sve ovakve podrške za praćenje programa potpuno dostupne osobama sa invaliditetom.

Ako promovišete telefonski broj, označite svaki broj faksa ili tekstualnog telefona za osobe sa teškoćama u komunikaciji ili senzornim oštećenjima. Ponudite pomoćni materijal u alternativnom formatu (kao što su audio kasete ili elektronska i/ili štampana verzija sa krupnim slovima svake brošure ili literature). Ne morate da obezbedite tačno onaj format koji je tražen. Primera radi, slušalac oštećenog vida može zatražiti kratku, osnovnu informaciju štampanu Brajevom azbukom, ali tokom razgovora slušalac bi se mogao složiti da je i audio kasetna razumna zamena, ili možda kompjuterski disk koji može da koristi u svom računaru, a koji će se zatim čitati preko ekrana uz pomoć sintetičkog govornog softvera.

## **Pristup programima**

Gledanje televizijskog programa može biti prilično teško za mnoge gledaoce koji su delimično ili potpuno gluvi kao i za gledaoce koji su slepi ili imaju delimično očuvan vid. Broj ljudi sa oštećenjima vida ili sluha se povećava sa starenjem populacije, tako da će visok procenat vašeg auditorijuma sigurno pozdraviti dodatne servise, iako sebe ne smatraju osobama sa invaliditetom. Postoje tri vrste pristupačnih servisa koje mogu gledanje televizijskog programa da učine i mogućim i prijatnim. To su sledeći servisi:

- Zvučni opis
- Gestovni jezik
- Titlovanje



## Zvučni opis

Zvučni opis je dodatna naracija koja opisuje vizuelne pojave i akcije, omogućujući slepim i osobama sa delimičnim oštećenjem vida da uživaju u vizuelnoj umetnosti, TV programu, filmu, pozorištu ili drugim manifestacijama uživo.

Zvučni opis je pažljivo raspoređen u odnosu na filmsku muziku/glavnu naraciju, kako ne bi ometao dijalog. Dodaje se nakon snimanja filma. Ovo je jednostavno u DVD slučaju, ali kod video zapisa potrebno je napraviti odvojeni video zapis sa zvučnim opisom.

Čak i ako niste uključeni u izradu audio opisa svog programa, dobra je praksa razmišljati o članovima vaše publike sa oštećenjem vida kada sastavljate program. Pokušajte da izbegnete, ili makar da smanjite upotrebu naslova bez ikakvog prpratnog govora i gde god je to moguće, osigurajte i titlovanje i zvučni opis za saradnike stranog govornog područja.

Ako nikada ranije niste iskusili zvučni opis možete da probate na sledećoj adresi:  
[www.bbc.co.uk/ouch/closep/audiodescription\\_guideto.shtml](http://www.bbc.co.uk/ouch/closep/audiodescription_guideto.shtml)

## Gestovni jezik

Gledaoci koji su gluvi ili imaju delimično oštećenje sluha i koji koriste gestovni jezik da bi komunicirali mogu da gledaju određene TV programe gde se na ekranu pojavljuje tumač za gestovni jezik (obično u uglu ekrana) i objašnjava ono što je rečeno.

## Titlovanje

Titlovanje je kada se na TV ekranu pojavljuje tekst onoga šta se govori. Ovo se obično koristi za programe na stranom jeziku, ali kada se je reč o titlovanju za gledaoce koji su gluvi ili oštećenog sluha, titlovanje može takođe da obuhvata opis zvučnih efekata ili kratak detalj o muzičkoj podlozi.

## Vebsajtovi

Svi vebsajtovi moraju da budu pristupačni za osobe sa invaliditetom ali nažalost većina nije. Pristupanje internetu nije teško samo za osobe sa invaliditetom. Korisnici računara mogu sami da unesu svoja podešavanja na internet pretraživačima vezano za veličinu slova, boju ekrana, odnosno pozadine. Da bi se izbegla neophodnost ovakvog podešavanja od strane osoba sa invaliditetom dizajneri vebsajta bi trebalo da slede principe dizajniranja jasne štampe i još:

- Da izbegavaju komplikovanu, zbunjujuću, svetleću i pokretnu grafiku.
- Da obezbede opciju pristupa verziji neformatiranog teksta tako da korisnici mogu da sačuvaju kopiju i koriste glasovni sintisajzer ili da tekst odštampaju na Brajovoj azbuci ili da na bilo koji drugi način promene format ili veličinu.
- Da pomognu prijem povratne informacije od svojih korisnika tako što će obezbediti e-mail link i tako što će podsticati komentare po pitanju pristupačnosti.

Za uputstva po pitanju pristupačnosti Konzorcijuma svetske mreže, pogledajte<sup>48</sup> [www.cast.org](http://www.cast.org)

Za više informacija o produkciji ostale pristupačne informacije uključujući i vebsajtove, Forum poslodavaca o invalidnosti<sup>49</sup> objavljuje različite smernice:  
[www.employers-forum.co.uk](http://www.employers-forum.co.uk)

Takođe pogledajte PAS 78:2006 Uputstvo za dobru praksu kod naručivanja pristupačnih vebsajtova, dostupno na adresi DRC-a:  
<http://www.drc.gov.uk>

**Napravite promenu** Još jedna korisna alatka iz izveštaja "Stop štampi! K Kako štampa prikazuje osobe sa invaliditetom" jeste uputstvo kako da mi novinari, stručnjaci u oblasti medija, građani i zagovornici pitanja

<sup>48</sup> World Wide Web Consortium's (W3C) Accessibility Guidelines

<sup>49</sup> Employers Forum on Disability

invalidnosti uradimo nešto kako bi se promenilo uvredljivo ili nedostojanstveno prikazivanje osoba sa invaliditetom.

### **UPUTSTVA ZA DOBRU PRAKSU NAMENJENA NOVINARIMA I UREDNICIMA:**

Sledećih deset predloga jesu praktični koraci kojima urednici mogu da poboljšaju zastupljenost invalidskog pitanja.

- Prihvatite činjenicu da su osobe sa invaliditetom vaši čitaoci. Jedno od četiri vaših novniških izdanja završi u kući koja ima člana porodice sa invaliditetom.
- Ažurirajte svoj pravopis – izbacite zastarele naglašeno negativne izraze kao što su 'bogalj', 'pati od', 'beskoristan', 'bespomoćan'. Redovno pregledanje teksta osiguraće tačnost izveštavanja.
- Pregledajte sadržaj – da li biste na isti način detaljno govorili o etničkoj pripadnosti ili polu date osobe u istom kontekstu? Da li je od suštinske važnosti za priču govoriti o nedostatku neke osobe?
- Opremite svoje urednike-saradnike nekim dobrim i praktičnim uputstvom za pisanje naslova i natpisa uz fotografije.
- Zaustavite se i razmislite kada izveštavate o ličnim pričama na temu invalidnosti. Morate li da naglasite negativnu stranu i gubitak?
- Da li su svi ti medicinski detalji zaista potrebni za priču? Nema ničeg lošeg u tome da razgovarate sa osobom o onome što joj je teško, ali pokušajte da izbegnete senzacionalistički pristup – zašto ne biste naglasili rešenje za nedostatak radije nego da koristite reči kao 'nemoguće', 'nesposoban', 'zavisan od', itd.
- Budite precizni i nemojte pretpostavljati da je vaša procena nečijeg nedostatka ispravna. Pitajte sagovornika.
- Uključite informacije o pristupačnosti za osobe sa invaliditetom u zabavnim časopisima, predlozima i pregledima na temu putovanja ili restorana.
- Nemojte zaboraviti na ljude koji stoje iza politike – politički tračevi jesu dobre naslovne strane i nemojte zaboraviti kako svakodnevni život osoba sa invaliditetom može da se promeni preko politike u vestima.
- Vrednujte priče na temu invalidnosti – zapamtite da svaki četvrti čitalac ima lični interes.

### **UPUTSTVA ZA DOBRU PRAKSU NAMENJENA ŠTAMPI**

- Osnovati jedinice za obuku na temu izveštavanja o invalidnosti u okvirima industrije.
- Uspostaviti stručno usavršavanje za zaposlene novinare, honorarce i zamenike.
- Osnovati i odobriti 'ubrzanu' obuku iz novinarstva za diplomce sa invaliditetom (slično kao što je u prošlosti rađeno za manjinske etničke grupe).
- Obučiti urednike o pitanjima zapošljavanja osoba sa invaliditetom i informisati ih o državnoj podršci koja je na raspolaganju, kao i o dobrim praksama po pitanju zapošljavanja.

### **UPUTSTVA ZA DOBRU PRAKSU NAMENJENA SARADNICIMA U ŠTAMPI I STRUČNJACIMA ZA ODNOS SA JAVNOŠĆU**

- Uzmite u obzir ovaj izveštaj i koristite ista uputstva za novinare kada pripremaju kopiju ili saopštenje za štampu.
- Uvek tražite i uključite citate od osoba sa invaliditetom kada su one tema vašeg rada.

### **ISTRAŽIVANJE**

Postoji nekoliko načina kako možete da pomognete da se promeni način na koji štampa izveštava o pitanjima invalidnosti i osobama sa invaliditetom. Prva i najjednostavnija akcija je da se napiše pismo žalbe. To ne funkcionise baš uvek ali iznenadili biste se koliko puta ljudi odgovore na konstruktivnu kritiku. Možda ćete morati da pišete više puta. Uključite i druge ljude ako se ništa ne promeni i počnite lokalnu kampanju. Ako ništa od ovoga ne daje rezultate onda biste mogli da se obratite Komisiji za žalbe u oblasti štampe.

#### **Korak 1**

Ako pročitate novinski članak koji diskriminiše osobe sa invaliditetom, prvo što treba da uradite je da se napismeno obratite uredniku datog lista. U svom pismu, objasnite zašto mislite da je članak neprikladan i šta bi se moglo uraditi da se situacija ispravi. Pokušajte, ako je moguće, da predložite alternativni pristup

određenoj temi. U svom pismu pomenite negde datum objavljivanja svakog članka. Ukoliko list redovno primenjuje negativne reči, kao 'hendikep' važno je da usmerite urednika ka pozitivnoj alternativni. Možda biste mogli da im pošaljate kopiju odgovarajuće terminologije.

Jasno označite svoje pismo 'za objavljivanje' i napišite svoju adresu. Ako ne želite da vaša adresa bude objavljena napišite pored ('Ne objavljivati adresu'). Većina novina neće štampati anonimna pisma ali će svi poštovati vaše pravo na neobjavljivanje adrese. Fotokopirajte pismo pre nego što ga pošaljete tako da imate referentnu kopiju. Adresu na koju možete pisati uredniku naći ćete negde u samim novinama. Dobro mesto odakle početi traženje adrese bila bi stranica sa objavljenim pismima. Ovo je obično blizu sredine novina.

#### **Stvari koje treba imati na umu kada se piše uredniku:**

1. potrudite se da pismo bude što kraće i što konkretnije
2. napišite pismo što pre
3. pokušajte da budete pozitivni o nekim aspektima samog lista
4. ako vaše pismo ne bude objavljeno, pišite ponovo i zamolite da vam odgovore

#### **Primer 1**

List „*Westchester Chronicle*“ je objavio priču o novom komadu gradskog amaterskog dramskog društva. Jedna od glavnih zvezda, gospodin T Džons, je osoba sa teškoćama u učenju o kojoj list piše kao o osobi koja je 'mentalno hendikepirana'. Članak sadrži navode ostalih članova o snimanju i glumi pored osobe sa invaliditetom ali nema nijednog navoda gospodina Džonsa.

Vaše pismo bi moglo da izgleda ovako:

Poštovani uredniče,

Mada sam bio zainteresovan da pročitam priču o novom komadu gradskog amaterskog dramskog društva (objavljena 11/4/99), bio sam veoma razočaran što niste uvrstili nijedan citat gospodina Džonsa koji je jedna od zvezda predstave. Siguran sam da bi vaši čitaoci bili podjednako zainteresovani da čuju njegovo iskustvo kao i iskustva ostalih glumaca.

Takođe ste upućivali na gospodina Džonsa kao na 'mentalno hendikepiranog', što je izraz koji mnoge osobe sa invaliditetom smatraju uvredljivim. Jedan podesniji izraz mogao bi da bude 'osoba sa teškoćama u učenju'. Nadam se da će vaš list odgovoriti pozitivno na ovu konstruktivnu kritiku.

Srdačno,...

#### **Primer 2**

Britanski Paraolimpijski tim je osvojio više medalja nego olimpijski tim bez invaliditeta. Ipak vaš redovni nacionalni list, „*Daily Planet*“, ne izveštava o ovom dostignuću.

Vaše pismo bi moglo da izgleda ovako:

Poštovani uredniče,

Veoma sam iznenađen što vaš list „*Daily Planet*“ nije pomenuo izvanredno dostignuće britanskog Paraolimpijskog tima. Oni su prošle nedelje osvojili više zlatnih medalja nego što je tim olimpijaca bez invaliditeta ukupno osvojio medalja. Za jedan list sa takvim ugledom u oblasti sportskog izveštavanja, mislim da je šteta što niste imali prostora da propratite uspeh ovih britanskih atletičara.

Takođe se nadam da će vas primer ovih atletičara podstaći da preispitate izveštavanje vašeg lista o osobama sa invaliditetom i sportu.

Srdačno,...

## Korak 2

Vaše pismo može biti objavljeno i urednik može razmotriti menjanje načina na koji se prate pitanja osoba sa invaliditetom. On ili ona vas možda čak i zamole da i u buduće dajete svoj doprinos listu.

## Korak 3

Naravno, urednik vas može ignorisati. Ako se ovo desi, onda biste mogli da pokušate da organizujete lokalnu kampanju. Ovo ne mora da bude previše komplikovano. Ako pripadate nekoj grupi, kao što je neko crkveno udruženje ili radnički sindikat, razmotrite da ih zamolite da i oni pišu uredniku u znak podrške vašoj žalbi. Što više ljudi skupite to bolje. Raspitajte se da li bi se i lokalni zvaničnici, kao na primer član Parlamenta ili gradonačelnik, pridružili vašoj kampanji.

## Korak 4

Sledeći korak, ako niste imali uspeha, bio bi da zamolite grupu da bojkotuje list. Opet zamolite svakoga da piše uredniku, ovog puta takođe kontaktirajte i vlasnike lista i objasnite im zašto ste zauzeli ovakav stav.

## Korak 5

Do sada ste možda već uspeali, ali ukoliko niste postoji još i poslednja opcija. Možete se žaliti kod Komisije za žalbe u oblasti štampe.<sup>50</sup>

### Korisni linkovi na temu medija i invalidnosti:

[http://www.media-diversity.org/downloaded%20articles/Greater%20London%20Action%20on%20Disability%20\(GLAD\).htm](http://www.media-diversity.org/downloaded%20articles/Greater%20London%20Action%20on%20Disability%20(GLAD).htm)

[http://www.media-diversity.org/articles\\_publications/Tips%20for%20Journalist\\_Interviewing%20People%20with%20Disabilities.htm](http://www.media-diversity.org/articles_publications/Tips%20for%20Journalist_Interviewing%20People%20with%20Disabilities.htm)

<http://www.mediaanddisability.org/guide.htm>

---

<sup>50</sup> *Press Complaints Commission*. Ovo uputstvo potiče iz: Cooke, Caroline, Daone, Liz, Morris, Gwilym, "Stop štampi! Kako štampari mediji prikazuju osobe sa invaliditetom" (Scope: London) 2000: 35-41.

# ANEKS 2 : OPŠTA MEDIJSKA KLIMA U ZEMLJAMA GDE JE SPROVEDENO ISTRAŽIVANJE

## Medijska klima u Bosni i Hercegovini

BiH je i dalje veoma specifična zemlja sa višestrukim nivoima upravljanja pa je teško napraviti poređenje sa drugim državama, ne samo u oblasti medija, već i uopšte. Zbog jakog pritiska iz Kancelarije visokog predstavnika, postoji dobar deo zakona koji regulišu medije i koji izgledaju dobro samo na papiru ali se u praksi ne primenjuju uvek. BiH je bila među prvim zemljama u regionu koja je usvojila zakon protiv uvrede i klevete koji omogućuje civilnim slučajevima da dođu na sud. Međutim, za novinare, klevete i uvrede su legalizovane ali zakon predviđa stroge novčane kazne.<sup>51</sup> Interpretacija zakona je ipak bila kontroverzna naročito za štampane medije. Štampani mediji u BiH se samo-regulišu dok su radiotelevizijski mediji pod čvrstim nadzorom Agencije za regulisanje komunikacije. Pošto se samo-regulisanje nije pokazalo dobro do sada, štampani mediji su bili ostavljeni da rade šta žele a najupečatljiviji primer neodgovornog ponašanja desio se za izbore 2002. godine kada je govor mržnje preplavio štampane medije širom zemlje. Usvojen je Dekret o slobodi informacije 2004. ali primenjivanje dekreta je do sada bilo samo elementarno. BiH je, međutim, prva zemlja u regionu koja je osnovala Savet za štampu i član 4 o Diskriminaciji u Savetu za štampu eksplicitno navodi da: 'Novine i časopisi moraju da izbegavaju štetne ili uvredljive komentare na račun nečije etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, pola ili seksualnog opredeljenja, ili bilo kakve psihičke ili mentalne bolesti ili invalidnost. Primedbe na račun nečije etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, pola ili seksualnog opredeljenja ili na bilo kakve psihičke ili mentalne bolesti ili invalidnost biće pomenute jedino ako su direktno relevantne za događaj o kojem se izveštava.'<sup>52</sup>

Po pitanju promovisanja slobode govora, najvažnija uloga u ovoj oblasti pripada Helsinškom komitetu za ljudska prava. Bosna i Hercegovina je jedinstven primer u regionu jer ima dva Helsinška komiteta, jedan sa sedištem u Sarajevu a drugi u Bijeljini. Rad nekih drugih organizacija u ovoj oblasti je takođe važan, kao što je rad organizacija Transparency International BiH, Instituta Media Plan, Mediacentra Sarajevo, Centra za slobodan pristup informacijama i Fonda za otvoreno društvo BiH.<sup>53</sup>

Postoji 7 dnevnih listova i najmanje 5 značajnih nedeljnih i dvonedeljnih časopisa u BiH. Dnevni tiraž za sve dnevne listove procenjuje se na približno 80.000 primeraka na populaciju od oko 3.8 miliona ljudi. Razlozi za ovako nizak tiraž su slaba kupovna moć kao i jaka konkurencija iz susednih zemalja – Srbije i Hrvatske, koje distribuiraju 13 dnevnih listova na tržište BiH. "Mala močvara sa mnogo krokodila" mogao bi da bude precizan opis bosanskog tržišta štampanih medija prema rečima učesnika panel diskusije IREX Indeksa medija i održivosti za BiH u 2006/2007. godini. Pored dva glavna dnevna lista, konkurencija je pojačana plasiranjem novina iz susedne Srbije i Hrvatske. Iz ovih zemalja ima ukupno 13 dnevnih listova i više od 60 nedeljnih i mesečnih časopisa koji cirkulišu u Bosni. Prema IREX Indeksu medija i održivosti za BiH u 2006/2007. godini, najmanje ohrabrujući aspekt medijske industrije bilo je nerazvijeno tržište usled ograničene kupovne moći stanovništva, podeljenost duž etničkih granica i veliki broj distributera medijskih sadržaja koji se nadmeću na ograničenom tržištu.<sup>54</sup> Međutim, svi učesnici panel diskusije su se složili da je napravljen značajan napredak u smislu novinarskog profesionalizma umnogome stoga što su plate redovnije isplaćivane. Konačno, učesnici panel diskusije su zaključili da veliki broj medija ne odražava raznolikost u mišljenju i stavovima. U stvari, oni su istakli da je zabeleženo ograničeno izveštavanje po pitanju različitih manjinskih grupa u BiH.

## Medijska klima u Srbiji

Prema IREX Indeksu medija i održivosti za Srbiju za period 2006/2007. koji su sproveli panelisti iz različitih lokalnih medijskih organizacija, utvrđeno je da još ima puno posla da se završi pre nego što bude bilo moguće odraziti širok spektar društvenog interesovanja u štampi. Uopšteno, uredbe koje se odnose na

<sup>51</sup> Jedan je usvojen u Republici Srpskoj u 2001. i jedan u Federaciji 2002. godine

<sup>52</sup> ANEM pravno odeljenje i Advokatska kancelarija Živković i Samardžić, ANEM i IREX "Overview of Media Regulations in South East Europe from 2003-2005 (Media Plan Institute: Sarajevo, 2005): 14.

<sup>53</sup> Ibid: [http://www.irex.org/programs/MSI\\_EUR/2006/bh.asp](http://www.irex.org/programs/MSI_EUR/2006/bh.asp)

<sup>54</sup> IREX, Media and Sustainability Index for Bosnia, 2006/2007: [http://www.irex.org/programs/MSI\\_EUR/2006/bh.asp](http://www.irex.org/programs/MSI_EUR/2006/bh.asp)

medije u Srbiji su u skladu sa evropskim standardima ali se ne primenjuju u praksi. U 2006, učesnici panel diskusije pronašli su obnovljen pritisak na slobodu medija i profesionalizam zbog jakog uticaja iz vladajućih koalicija. Medijska klima je opterećena jakim političkim pritiskom koji ima uticaja na slobodu govora kao i na licenciranje radio-difuznog emitovanja. Kada je reč o novinarstvu panelisti su se složili da izveštavanje, uopšteno posmatrano, nije ni pravedno ni objektivno i da u određenom broju medijskih kuća ima brojnih slučajeva neetičkog ponašanja. Konačno, učesnici panel diskusije zaključili su da državni ili javni mediji ne odražavaju široki politički spektar i da često ne predstavljaju javni interes manjinskih grupa i civilnog društva. U stvari, panelisti su istakli da postoje dobri zakoni o izveštavanju o manjinskim grupama ali da se loše primenjuju. Oni ukazuju da se problem nalazi u činjenici da mediji i država nemaju veliko interesovanje za probleme manjina i da manjine stoga dobijaju ograničeno izveštavanje.<sup>55</sup>

Kada je reč o zakonodavstvu, klevete i uvrede su oslobođene krivične odgovornosti, ali slično kao u Bosni i Crnoj Gori, za novinare su predviđene stroge novčane kazne. U 2004, Narodna Skupština Srbije je usvojila Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, dajući tako i novinarima i javnosti javni pristup informacijama iz državnih organa posredstvom Poverenika za informacije od javnog značaja. Stručni tim, sastavljen od 10 najuticajnijih nevladinih organizacija u Srbiji, radio je na pripremanju vodiča za ovaj zakon kako bi implementacija bila što efikasnija.<sup>56</sup> U okviru Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja član 5 navodi da je država, zajedno sa autonomnim entitetima i lokalnom samoupravom, dužna da obezbedi delove resursa ili uslova za pravo na pristupanje javnim informacijama osoba sa invaliditetom, uključujući i slobodu dobijanja ideja, informacija i mišljenja. Prema ovom zakonu, osobe koje su nekorektno ili pogrešno predstavljene u medijima imaju pravo da podnesu žalbu uredniku koji je odgovoran za pogrešno predstavljanje, a mogu čak i da tuže medijsku kuću ako problem nije razrešen. U Zakonu o javnim informacijama, član 47 garantuje da osoba, čija prava ili interesi mogu biti povređeni emitovanjem određenih informacija, ima pravo da zahteva odgovor od urednika u kojem treba da bude objašnjeno da je emitovana informacija bila nepotpuna ili netačna. Ako glavni i odgovorni urednik ne odgovori, a da za to nema nekog objektivnog razloga, ili ako je objašnjenje oglašeno na neprikladan način, osoba može da podnese tužbu u sudu.<sup>57</sup>

U Zakonu o radio-difuziji, član 78 obavezuje sve nosioce javnog difuznog servisa da proizvode i emituju programe namenjene svim segmentima društva, bez diskriminacije, vodeći pri tom računa naročito o specifičnim društvenim grupama kao što su deca i omladina, manjinske i etničke grupe, hendikepirani, socijalno i zdravstveno ugroženi, gluvonemi (sa obavezom paralelnog emitovanja ispisanog teksta opisa zvučnog segmenta radnje i dijaloga). Ovaj član takođe propisuje da se obezbedi odgovarajuće vreme za emitovanje sadržaja vezanih za delovanje udruženja građana i nevladinih organizacija, kao i verskih zajednica na području na kome se program emituje.<sup>58</sup>

### Medijska klima u Crnoj Gori

2006. godine Crna Gora je proglasila nezavisnost nakon sprovedenog referenduma o državnosti. Kao što se moglo očekivati, ovo pitanje je zaokupilo medijsku pažnju ali politička atmosfera u novoj državi se ohladila nakon što je nezavisnost odobrena a mediji su se vratili izveštavanju o pitanjima koji su se odnosili na demokratski i ekonomski razvoj Crne Gore. Prema IREX Indeksu medija i održivosti za Crnu Goru za period 2006/2007, panelisti su zaključili da su zakoni u oblasti medija u skladu sa evropskim standardima ali da je problem u primenivanju. Kao što je Asistent za informacije pri Ambasadi SAD primetio u IREX-ovom izveštaju, nerazjašnjeni slučajevi napada na novinare "bacaju senku na medijsko okruženje u Crnoj Gori ... Očigledno je da sloboda govora nije zaštićena u punoj meri i da nam predstoji naporan rad." Učesnici panel diskusije su takođe ocenili da sudski organi reaguju prilično blago po pitanju sankcionisanja govora mržnje u štampi. Međutim, panelisti su izrazili svoje zadovoljstvo usvajanjem Dekreta o slobodi informacije 2005. godine a zabeležen je i opšti napredak u oblasti zakona o medijima koji je više u skladu sa evropskim standardima, a primetili su i da je primenjivanje ovih zakona od presudne važnosti za slobodu govora i odgovorno novinarstvo.

Panelisti su se složili da se, premda novinarstvo još uvek nije dostiglo željeni stepen profesionalizma, koji je u skladu sa Kodeksom etike, zapaža rastući trend poštovanja pravila zanata. Što se tiče odnosa između nevladinih organizacija (NVO) i medijskog sektora, opšti stav panelista bio je da postoji kvalitetna komunikacija između ove dve strane i da su mediji spremni da izveštavaju o aktivnostima NVO koje su od važnosti za širu javnost. Međutim, Dino Ramović, glavni i odgovorni urednik albanske televizije, TV Teuta – Ulcinj, objašnjava da država ne pruža adekvatnu i potrebnu finansijsku podršku za programe namenjene manjinama. On kaže: "Privatni mediji koji promovišu javni interes u oblasti prava manjina nemaju podršku za

<sup>55</sup> IREX, Media and Sustainability Index (MSI) Serbia 2006/2007, [http://www.irex.org/programs/MSI\\_EUR/2006/serbia.asp](http://www.irex.org/programs/MSI_EUR/2006/serbia.asp)

<sup>56</sup> ANEM pravno odeljenje i Advokatska kancelarija Živković i Samardžić, ANEM and IREX "Overview of Media Regulations in South East Europe from 2003-2005 (Media Plan Institute: Sarajevo, 2005): 70.

<sup>57</sup> "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 43/03, 61/05

<sup>58</sup> "Službeni glasnik Republike Srbije", br. 42/02, 97/04, 76/05

svoje medijske projekte. Ovo nam govori o manama u pravnoj regulativi kada je reč o odnosu medija prema manjinama u Crnoj Gori. Štaviše, komercijalni privatni mediji stavljani su u neravnopravan položaj u poređenju sa politički favorizovanim lokalnim javnim servisima.<sup>59</sup>

2002. godine usvojena su tri zakona o medijima u crnogorskom Parlamentu, uključujući sledeće: Zakon o medijima, Zakon o radio- televizijskom emitovanju i Zakon o transformisanju Državne televizije u Javni servis, koji su svi pripremani u saradnji sa kancelarijom OSCE-a. Prema standardima EU Uredbe o uvredi i kleveti oslobađaju novinare od krivične odgovornosti, ali zakon ipak predviđa stroge novčane kazne. Prema izveštaju ANEM-a iz 2005, zabeleženo je 13 nerešenih slučajeva pokrenutih protiv novinara i svi su se odnosili na štampane medije. Nacrt Dekreta o slobodi informisanja na kojem je 2004. godine radila radna grupa sastavljena od različitih aktera, predat je Ministarstvu za kulturu koje je unelo izmene ne obuhvativši ključne mere zaštite od zloupotreba slobode štampe.<sup>60</sup>

U Zakonu o medijima, član 3 definiše obavezu Republike da obezbedi deo finansijskih sredstava za ostvarivanje prava na informisanje svih građana, bez diskriminacije, kao što je zagantovano Ustavom. Zakon nalaže da država obezbedi sredstva za programe koji doprinose razvoju nauke, obrazovanja i kulture i koji informišu osobe oštećenog vida i sluha. U smislu nečijeg zakonskog prava da podnese žalbu na pogrešne ili neistinite navode medija, član 26 ovog zakona garantuje pravo svakom fizičkom ili pravnom licu da zahteva ispravku kada smatra da je povređeno neko njegovo, Ustavom ili zakonom, ustanovljeno pravo. Ukoliko medij blagovremeno ne objavi ispravku ili odgovor, što je u roku od 30 dana, oštećena stranka ima pravo na tužbu nadležnom sudu.<sup>61</sup>

Zakon o radio-difuziji, slično kao i srpski zakon, reguliše obaveze javnog radio emitovanja da se proizvode i emituju programi namenjeni svim segmentima društva, bez diskriminacije, vodeći pri tom računa naročito o specifičnim društvenim grupama kao što su deca i omladina, manjinske i etničke grupe, hendikepirani, socijalno i zdravstveno ugroženi, gluvonemi (sa obavezom paralelnog emitovanja ispisanog teksta opisa zvučnog segmenta radnje i dijaloga).<sup>62</sup> Član 100, u skladu sa članom 3 crnogorskog Zakona o medijima, navodi da Republika ili budžet lokalnih vlasti obezbeđuju deo finansijskih sredstava za ostvarivanje ustavnih prava građana na informisanje, bez diskriminacije, posebno za programe koji su značajni za razvoj nauke, obrazovanja i kulture i koji informišu osobe oštećenog vida i sluha. Uslovi za obezbeđivanje finansijskih sredstava za ovakve programe ne bi trebalo da imaju uticaja na nezavisnost urednika ili na nezavisnost javnih radio-difuznih servisa.<sup>63</sup>

<sup>59</sup> IREX, Media and Sustainability Index (MSI) Montenegro 2006/2007: [http://www.irex.org/programs/MSI\\_EUR/2006/montenegro.asp](http://www.irex.org/programs/MSI_EUR/2006/montenegro.asp)

<sup>60</sup> ANEM pravno odeljenje i Advokatska kancelarija Živkovic i Samardžić, ANEM i IREX "Overview of Media Regulations in South East Europe from 2003-2005 (Media Plan Institute: Sarajevo, 2005): 55.

<sup>61</sup> Zakon o medijima ("Službeni glasnik Republike Crne Gore", br. 51/02)

<sup>62</sup> Član 95 Zakona o radio-difuziji ("Službeni glasnik Republike Crne Gore", br. 51/02)

<sup>63</sup> Član 100 Zakona o radio-difuziji ("Službeni glasnik Republike Crne Gore", br. 51/02)